

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

sociologie

PhDr. Petr H a m p l

**White collar revisited – millsovská teorie vlivu
byrokratizace na sociální a ekonomický vývoj
západních společností**

**White collar revisited – Millsean theory on impact of
bureaucratization on social and economic
development of western societies**

Disertační práce

doc. Ing. Josef Vlček, CSc.

2015

Poděkování:

Rád bych poděkoval vedoucímu disertační práce docentu Josefu Vlčkovi za jeho soustavné a inspirativní vedení a zvláště pak za to, že mě seznámil s ekonomickou teorií veřejné volby. Jednalo se o okamžik průlomový nejen z hlediska vzniku této práce, ale mého intelektuálního vývoje celkově.

Mé díky patří i docentu Jiřímu Buriánkovi, který mě povzbudil, abych se po letech znovu pustil do studia sociologie. Rovněž tak kolegům a učitelům z katedry sociologie na FF UK, kteří měli na mé myšlení tak zásadní vliv. Od té chvíle v roce 1991, kdy jsem v podstatě náhodou zabrousil na seminář z úvodu do sociologie, až po mou současnou činnost výzkumného pracovníka.

A na závěr to nejdůležitější poděkování. Směřuje k mé manželce Markétě, která trpělivě tolerovala, že čas, který měl patřit rodině a podnikání, jsem věnoval studiu, což na rodinu mělo nezanedbatelné dopady. Bez její podpory bych tuto práci nikdy nedokončil.

„Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

Abstrakt

Úvodní část práce se věnuje shrnutí myšlenek, které autor dříve publikoval v esejistické podobě a které se zabývají vztahem mezi třídní strukturou současných západních společností a ekonomickou politikou prosazovanou vládami.

Další část je věnována osobnosti Charlese Wrighta Millse, jeho metodě, přínosu pro sociologii jeho doby a millsovské inspiraci pro současné sociologické zkoumání. Dále je pozornost věnována třem myšlenkovým směrům, které mohou Millsovy myšlenky lépe osvětlit a doplnit: ekonomii veřejné volby (zejména v Tullockově podání), teoriím nové třídy a teorii podnikatelských inovací. V této části je formulována nová typologie inovací.

Jádro práce je pak věnováno diskuzi Millsových tezí o růstu byrokratických aparátů, vytváření bílých límečků jako samostatné třídy a dopadům tohoto jevu na sociální strukturu, ekonomický vývoj a politický vývoj západních společností. Millsovy teze jsou posuzovány jednak z pohledu 60 let, které od napsání jeho práce uplynuly, jednak diskutovány ve světle myšlenkových směrů uvedených v předchozím odstavci. To je zakončeno formulováním teorie, která Millsovy myšlenky zpřesňuje a doplňuje.

Další část se zabývá metodikou sociálních věd v pojetí Karla R. Poppera a jeho kritériím vědecké teorie. Formulovaná teorie je pak posuzována, zda těmto kritériím odpovídá.

Klíčová slova:

Byrokracie, nová třída, bílé límečky, veřejná volba, dobývání renty, třídní konflikt, management, inovace.

Abstract

The first part of this thesis sums up ideas, which the author had published in his essays. These ideas are mostly focused on the relationship between the class structure of current western societies and economic policy preferred by the governments.

The next part is dedicated to Charles Wright Mills, his sociological method, his contribution to sociology of 50th as well as his heritage for current sociological thinking. Three idea streams, which can be used for supplementing Mills' point of view, are explained: public choice economy (mainly its version of Gordon Tullock), new class theory and theory of business innovation. New typology of business innovation is developed in this part.

The core of this thesis consist in discussion of Mills' propositions about the growth of bureaucratic organizations, birth of white collars as a massive social class and its impact on social structure, economic development and political development of western societies. Mills conclusions are looked on in the light of socioeconomic development during 60 years since the first publishing of White collar. They are also compared with key finding of idea streams mentioned above. Theory of impact of growth of big bureaucracy on economic and political development is formulated that specifies and supplement Mills' theory.

The next part of the thesis explains methodology of social science by Karl R. Popper, including his criteria of scientific theory. The theory developed is checked whether it meets popperian criteria.

Key words:

Bureaucracy, new class, white collars, public choice, rent seeking, class conflict, management innovation.

Obsah

1. Úvod	10
1.1 Charles R. Mills a role sociologie v přelomových obdobích	10
1.2 Cíl práce	18
2. Přehled některých dosavadních teorií.....	19
3. Další zdroje	22
3.1 Teorie nové střední třídy	22
3.2 Ekonomická škola veřejné volby	25
3.3 Teorie inovací	29
3.3.1 Joseph Schumpeter: Model Mark I.	30
3.3.2 Joseph Schumpeter: Model Mark II.	33
3.3.3 Esben Andersen – pokus o syntézu Mark I. a Mark II.....	37
3.3.4 Peter Drucker	41
3.3.5 Typologie inovací.....	42
4. White collar revisited – Čtení Millse po 60 letech.....	44
4.1 Zánik podnikatelské třídy?.....	44
4.1.1 Millsův pohled	44
4.1.2 Další vývoj – politický vliv	46
4.1.3 Další vývoj – ekonomický význam	48
4.1.4 Další vývoj – sociální struktura	52
4.1.5 Další vývoj - kulturní vliv.....	52
4.2 Bílé límečky přicházejí	54
4.2.1 Kde se bílé límečky berou.....	55
4.2.2 Od klotových rukávů k manažerům.....	58
4.2.3 Nový podnikatel jako součástka byrokratické organizace.....	64
4.2.4 Moc v byrokratické organizaci.....	70

4.3	Bílé límečky a politický systém	76
4.3.1	Otázka politické demokracie	77
4.3.2	Diskuze Millsova pohledu na politickou demokracii	80
4.3.3	Postavení bílých límečků v mocenské struktuře postdemokratického státu	86
4.3.4	Diskuze Millsova pohledu na roli bílých límečků ve společensko-politické struktuře ..	88
5.	Metodologická odbočka	96
5.1	Popperova břitva druhého řádu	97
5.2	Popperova břitva prvního řádu	98
6.	Testování navržené teorie podle popperovských kritérií.....	99
6.1	Test Popperovou břitvou druhého řádu.....	99
6.2	Test Popperovou břitvou prvního řádu	102
7.	Důsledky navržené teorie: 5 scénářů vývoje.....	105
7.1	Scénář Zardoz	107
7.2	Scénář husité	108
7.3	Scénář útok zvenčí.....	109
7.3.1	Nové společenství.....	109
7.3.2	Aliance proti chátře	109
7.3.3	Zánik civilizace	110
7.4	Scénář rychlého zhroucení	110
7.5	Scénář Proč tak snadno	111
8.	Závěr	112
9.	Použité prameny	115
9.1	Elektronické zdroje	115
9.2	Literatura.....	119
	Příloha – empirické posouzení předložené teorie.....	125

1. Úvod

1.1 Charles R. Mills a role sociologie v přelomových obdobích

Na úplném začátku této práce bylo tázání jednoho drobného podnikatele, kterému se mimochodem také dostalo sociologického vzdělání. Proč se zdá, že vláda postupuje tak, že se to – přinejmenším optikou řady drobných podnikatelů a dalších obyvatel – jeví, jako by se snažila zničit ekonomiku vlastní země? Že se nejedná o pocit zcela ojedinělý, je vidět např. z toho, že server Parlamentní listy, vycházející z podobného postoje, získal během několika let přes 100 000 čtenářů denně¹. Podobně zaměřený, byť mnohem kultivovanější server Neviditelný pes navštěvuje denně asi 50 000 čtenářů. Asociace malých a středních podniků a živnostníků² upozorňuje zpravidla jednou měsíčně na další vládní opatření, které má podle ní poškodit hospodářství.

Populární povrchní vysvětlení přičítá tyto destruktivní tendence vlády korupci, případně ještě s určitou masochistickou rozkoší³ místní povaze údajně zvláště nakloněné korupci. Ale takové vysvětlení nemusí být sociologicky dostatečné, protože nedokáže objasnit související jevy. Jak je možné, že se velmi podobným způsobem chová naprostá většina vlád západních zemí? A nabízejí se otázky ještě zajímavější a závažnější. Jak je možné, že nejmoudřejší a nejvážnější představitelé vědeckého a kulturního života v naprosté většině schvalují právě ta opatření, o kterých se zdá, že poškodila hospodářství a vedla k propadu životní úrovně širokých vrstev? Jak je možné, že jsou dopady na vlastní spoluobčany tak snadno bagatelizovány? A jak je možné, že se tato chyba úsudku nestala legitimním předmětem diskuze ani poté, co se důsledky politik postupně naplňují, nezaměstnanost dosahuje rekordů nepředstavitelných od 20. let a v některých evropských zemích se objevují příznaky rozpadu společnosti?

Poprvé jsem se na tyto otázky pokusil odpovědět v sérii esejů⁴ o rozdílech mezi vládnutím metternichovské elity a merkelovské elity, kterou v roce 2012 publikoval internetový časopis FinMag. *„Je mnoho důvodů domnívat se, že se podařilo vybudovat bezrůstovou společnost. Její reálná podoba*

¹ Viz obchodní materiály vydavatelství Mafra, a.s. a OUR MEDIA, a.s.

² Viz webová stránka asociace dostupná z <http://www.amsp.cz/>.

³ Termín masochismus v tomto kontextu používá Peter L. Berger, když naznačuje určitou spojitost mezi společenskými myšlenkami přicházejícími z území bývalého Československa a výstředními sexuálními praktikami, jejichž nejznámějším teoretikem je právě Leopold von Sacher-Masoch, rovněž narozen v této části světa. Lidé odsud pocházející mají tendenci vidět věci velmi černě a jako by nacházeli rozkož ve schopnosti vidět velmi negativně i sami sebe.

Viz Berger, Peter L.: *The Uncertain Triumph of Democratic Capitalism*. 1992, pp. 7-16.

⁴ Hampl, Petr, "Proč Metternich přinesl rozkvet a Merkelová přináší zblácnění," 15. 2. 2012, finmag.penize.cz/ekonomika/266851-proc-metternich-prinesl-rozkvet-a-merkelova-prinasi-zbidaceni-iv-co-prijde-po-kapitalismu.

se však od původního ideálu ekologů a humanistů liší stejně radikálně, jako se socialismus sovětského typu lišil od představ utopických socialistů," napsal jsem tehdy a pokusil jsem se obhájit teze, které zněly takto:

Za prvé. Zatímco v dobách raného kapitalismu bylo ještě možné jednoznačně určit, kde jsou vytvářeny zdroje (a kde jsou spotřebovávány), současná situace je příliš nepřehledná. V důsledku toho je možné nevědomky přijmout opatření způsobující likvidaci celého hospodářského odvětví.

Za druhé. Ve starých dobách byly elity svázány s konkrétním územím minimálně proto, že majetek byl poměrně obtížně přenosný. Měly proto zájem na prosperitě tohoto území. Dnešní kapitál, jehož podstatné složky jsou vázány na osobu nebo mají nehmotnou povahu, je oproti tomu natolik mobilní, že v případě neúspěchu kteréhokoliv národního hospodářství jej lze poměrně snadno přesunout jinam. Zaměření na dlouhodobý růst konkrétní oblasti se tak stává poměrně iracionální strategií.

Za třetí. Zatímco v dobách raného kapitalismu si mohla vládnoucí elita legitimně přisvojovat zdroje vytvářené „nižšími“ třídami, v současné době musí realizovat zakrývací operace, které ničí více zdrojů, než kolik je přerozděleno. Tím není řečeno, že „zakrývací operace“ nemá také další významy a že nesměřuje k dosažení nějakého obecného dobra. Nicméně zůstává skutečností, že pokud je kupříkladu zavedena nová ekologická regulace průmyslové výroby, jsou ztracena místa převážně dělnická, což je vyváženo novými místy v regulačních úřadech, poradenských firmách, interních odděleních compliance, u výrobců specializovaných informačních systémů apod., tedy pracovní místa pro vysokoškoláky. Zdroje se přesouvají od nižších tříd k vyšším.

Později jsem k této sérii esejů napsal ještě doplňkový text⁵, kde jsem formuloval hypotézu o tom, jaké dopady má na chování vlád i vyšších tříd obecněji absence státních bankrotů jako skutečně realistické alternativy. Podniky se chovají racionálně, protože je pro ně představitelné, že dojdou zdroje, tovární brána se uzavře, přijde exekutor a zaměstnanci i manažeři přijdou o místa. I proto je manažerská kultura v zásadě zaměřená na výkonnost a racionalitu, minimálně v menších firmách.⁶ I když se hovoří o státních bankrotech a agentury snižují ratingy, v podstatě nikdo si neumí představit, že by některá vláda řekla svým zaměstnancům „zítra už nechodte do práce, nemáme na výplaty“, že by přestala vyplácet důchody a financovat naprostou většinu státních aktivit. Pokud taková možnost zmizí, organizace se přestanou chovat racionálně a vládnoucí třídy si začnou osvojovat jiné zvyklosti a jiné kulturní rysy.

Jsa o dva roky starší, volil bych obecnější formulaci, která by mohla znít takto:

⁵ Hampl, Petr, "Proč je státní bankrot nutnou podmínkou rozumného vládnutí," 11. 7. 2012, <http://finmag.penize.cz/ekonomika/266647-proc-je-statni-bankrot-nutnou-podminkou-rozumneho-vladnuti>.

⁶ V další části se pokusím ukázat, že korporace se statisíci zaměstnanci a celosvětovou působností mají blíže k státům než k soukromým kapitalistickým podnikům.

V evropských dějinách bylo dlouhé období, kdy se elity vyhýbaly ekonomické činnosti. Společnost měla řadu mechanismů, jak vybrat ty nejlepší (nebudeme pro tuto chvíli řešit efektivitu oněch mechanismů) a jejich pomocí oddělovala elity od těch, kdo se zabývali pěstováním obilí, výrobou nástrojů a podobnými „nízkými“ záležitostmi. Ti nejlepší nebo domněle nejlepší se věnovali docela jiným věcem – v horších případech plánovali a realizovali války, v lepších případech věnovali energii teologickým disputacím, výrobě nádherných modlitebních knih, stavbám katedrál, nebo byli ozdobou panovnických dvorů. V každém případě platí, že jejich přínos pro život neurozených zemědělských vrstev (s výjimkou poskytování vojenské ochrany a udržování veřejného pořádku) byl nulový nebo velmi nízký.

Takové rozdělení společnosti mělo nutně následky. Když přehlédneme tisíc let před průmyslovou revolucí, vidíme, že došlo k obrovskému pokroku v oborech jako válečnictví, správa státu a mučení. Nejviditelnější pokrok probíhal v umění a architektuře – od raného románského umění po rozvinuté baroko. Život naprosté většiny obyvatel však zůstával těmito změnami nepoznamenán⁷ – snad až na začátek pěstování brambor. Po staletí se neměnila délka života, obrovská dětská úmrtnost, nedostupnost zdravotní péče, neustále hrozící riziko hladomoru atd. Neměnily se ani dopady tak těžkého života na lidskou psychiku a lidské vztahy. Bráno měřítka z počátku 21. století, mezi nižšími třídami prakticky neexistoval citový život⁸ a neexistovaly ani dnes tak samozřejmé instituce, jako je dětství.

Doba mezi průmyslovou revolucí a naší současností se od té předchozí lišila tím, že podstatná část příslušníků elit zakládala firmy, otevírala nové pobočky, vynalézala spotřební zboží a finanční produkty, optimalizovala pásovou výrobu, navrhovala nové modely automobilů, zkrátka věnovala se přesně těm činnostem, které byly v předcházejícím období označovány za nedůstojné urozených lidí. Výběrovým mechanismem, který příslušníky elit přitáhl tímto směrem, byly peníze ve spojení s relativně neregulovaným trhem.⁹

Doba mezi lety 1800 a 2000 se tak stala dobou neuvěřitelného růstu produktivity, ze kterého těžily především nižší vrstvy. Ať přijmeme jakékoliv měřítko od délky života přes dětskou úmrtnost, dostupnost zdravotní péče, možnosti v oblasti životního stylu až po dostupnost kultury, vzdělání a cestování, došlo k takovému růstu, jaký v předchozích dobách nebyl představitelný ani pro utopické vizionáře. Tvrzení o tom, že kapitalismus uvolnil neuvěřitelné produktivní kapacity, není jen tvrzením pravicových sociologů a ekonomů. Stejný pohled zastává také Karl Marx.¹⁰

⁷ Berger, Peter L.: *Kapitalistická revoluce*. 1993.

⁸ Možný, Ivo: *Moderní rodina*. 1990.

⁹ Ponecháváme stranou vysvětlení, že se fakticky jednalo o projev psychické poruchy, jak ho nabízí např. Erich Fromm. Viz Fromm, Erich: *Strach ze svobody*. 1993.

¹⁰ Marx, Karl, Engels, Friedrich: *Komunistický manifest*. 1848. Viz např. More, Thomas: *Utopie*. 1950.

Na začátku 21. století jako bychom žili v období dalšího zlomu. Ti nejlepší míří do korporací¹¹, státní správy nebo do neziskových organizací na státní správu navázaných, kde se věnují některým z těch stovek záležitostí, které jsou při pohledu zdola v nejlepším případě nejasné a neuchopitelné, ale často jsou pokládány spíše za zbytečné nebo vyloženě škodlivé.¹² Na rozdíl od starého režimu jsou ale k dispozici mnohem účinnější nástroje selekce (např. na základě kognitivních schopností)¹³, takže pravděpodobnost, že inteligentní a talentovaný člověk se bude věnovat výrobě, poskytování reálných služeb či jejich přímému řízení, je podstatně nižší než v dobách mezi průmyslovou revolucí a naší současností.

Jedním z pochopitelných důsledků je dlouhodobý a nezvratný hospodářský úpadek postihující shodně většinu států západní civilizace a neustále rostoucí rozdíl v životních šancích mezi těmi, kdo svou práci prodávají na stále se zmenšujícím relativně otevřeném trhu, a mezi těmi, jimž se daří získávat zdroje od centrálních autorit.

V další práci se pokusíme pracovat s určitou paralelou, která nám pomůže aplikovat některé myšlenky vycházející z amerických reálií 50. let 20. století na společnosti, které nám jsou bližší (podobně jako Charlesu R. Millsovi pomáhalo podobným způsobem přihlížení k reáliím výmarského Německa při popisu americké společnosti po druhé světové válce¹⁴). Tím základním společným bodem bude rychlý nárůst třídy bílých límečků, byť v českých podmínkách (a v Evropě obecně) se tato skupina rekrutuje ze ztenčující se dělnické třídy, nikoliv z drobných vlastníků. V případě České republiky roku 2014 a Spojených států 50. let pak můžeme hovořit o určité paralele spočívající v tom, že obě společnosti za sebou mají cestu od relativně neregulovaného kapitalismu ke společnosti a ekonomice vysoce regulované.

Neschopnost západních ekonomik vymanit se z vleklé stagnace můžeme zcela jistě interpretovat jako důsledek toho, že elity se přesouvají od klasického podnikání ke vznešenějším činnostem¹⁵. Na rozdíl od dob před průmyslovou revolucí však dnes existují nesrovnatelně účinnější mechanismy

¹¹ Opět máme na mysli kognitivní elitu ve smyslu, v jakém o ní hovoří Charles Murray.

¹² Mohli bychom hovořit o „symbolických analytících“ ve stejném smyslu jako P. L. Berger. Za téměř 25 let od vydání jeho knihy se ale změnilo něco podstatného a dosud téměř neuchopeného. Reálná výroba ve fyzickém smyslu se stále častěji přesouvá z korporací do malých dodavatelských firem a v korporacích rychle přibývá pracovních pozic zaměřených na „procesní řízení“, „metodiky“, „kvalitu procesů“, „zaměstnanecký engagement“, „produktovou strategii“ apod., tedy zacházení se symboly.

¹³ Viz Herrnstein, Richard J., Murray, Charles A.: *The Bell Curve*. 1994.

¹⁴ Mills, C. Wright: *White collar*. 2002, pp. 293.

Abychom předešli nedorozumění, uvádíme, že bílými límečky nejsou myšleni jen kapitáni korporací a vysocí úředníci státní správy, ale veškerí příslušníci byrokratických aparátů, od zmíněných ředitelů až po fakturantky nebo jiné pozice zaměřené na výkon málo placené mechanické práce.

¹⁵ Jeden z podstatných rozdílů mezi krizí současnou a krizemi předchozími je ten, že nenaskočil regenerační mechanismus zakládání tisíců malých podniků, který se po každé předchozí krizi obvykle objevil.

Viz Drucker, Peter F.: *Innovation and entrepreneurship*. 1985.

třídění,¹⁶ díky nimž mohou být od profánních činností, jako jsou pěstování obilí či zemědělská výroba, „osvobozeny“ skutečné kognitivní elity.

Problém společenských věd naší doby může spočívat v tom, že pro uchopení tak zásadní změny (pokud tak zásadní změna skutečně probíhá, což jsme zatím nedoložili) nemá termíny, koncepty ani pojmový aparát¹⁷. Na jedné straně konkrétní, přesné a statisticky spolehlivé výzkumy přesně definovaných jevů, které neumožňují složit celkový obraz, na druhé straně teorie¹⁸ společnosti, které zachycují omezenou perspektivu pohledu shora.¹⁹ Obojí může dávat zajímavé poznatky, ovšem pouze v rámci momentálně panujícího paradigmatu.²⁰

Současná sociologie má nicméně jednu obrovskou výhodu. Tou je zásoba klasiků, včetně těch, kteří žili a psali v podobně přelomových obdobích. Jedním z takových klasiků je nesporně Charles Wright Mills. V této chvíli nám nejde jen o jeho pojetí rozporu mezi „velkou teorií“ a „abstraktním empiricismem“,²¹ ale o schopnost otvírat otázky a pohledy, které jsou zcela mimo převládající paradigmatu a které mohou být pokládány za extrémistické nebo dokonce nemyslitelné. To je něco, co může mít v současné situaci cenu zlata, aniž bychom museli plně akceptovat veškeré Millsovy názory. Ostatně „datový exhibicionismus“²², tedy pečlivě prováděné sběry dat opatřené regulérním statistickým vyhodnocením, ovšem bez ambice přispět k hlubšímu porozumění sociální realitě, na což se objevují stížnosti, se abstraktnímu empiricismu nápadně podobá a vyjadřuje určitou bezradnost části sociologické obce vůči jevům a změnám, které probíhají v západních společnostech počátkem 21. století.

Viděn dnešními očima, jeví se Mills na jedné straně jako klasik s odpovídajícím vlivem a důstojností, na druhé straně možná až jako exhibicionistický rebel, včetně „povinných“ rekvizit jako silný motocykl a kožená bunda.²³ Akademické prostředí si s ním zjevně nevědělo rady. Ve 42 letech byl jmenován řádným profesorem na Kolumbijské univerzitě a řada významných osobností společenských věd jeho doby mu veřejně projevovala sympatie. Na druhé straně byl po známém

¹⁶ Viz například Herrstein, Richard J., Murray, Charles A., c. d.

¹⁷ Zatímco v ekonomii snad může být použitelný relativně nový termín dobývání renty, sociologie neposkytuje rámec, který by umožnil tematizovat rozdělení mezi královským dvorem a prostým lidem. Zjevně k tomu nestačí tradiční stratifikační pojmy. Možná i proto se třídy objevují mezi „zombie kategoriemi“.

Beck, Ulrich, Willms, Johannes: *Conversations with Ulrich Beck*. 2003.

¹⁸ V této chvíli ještě používáme pojem teorie intuitivně. Nerozlišujeme mezi vědeckou teorií, metafyzickým vyprávěním atd. Hampl, Petr: *Metodologie sociálních věd v pojetí Karla R. Poppera*. 2012.

¹⁹ Ukázkovým příkladem může být Beckova koncepce rizikové společnosti, která při pohledu z pozice nižší, či nižší střední třídy působí spíše jako výsměch. Nikdy v dějinách nežili obyčejní lidé v tak relativně bezrizikovém prostředí jako v západní Evropě a USA na konci 20. století.

Beck, Ulrich: *Riziková společnost*. 2004.

²⁰ Kuhn, Thomas S.: *Struktura vědeckých revolucí*. 2008.

²¹ Mills, C. Wright: *Sociologická imaginace*. 2008.

²² Nedbálková, Kateřina, c. d., str. 89.

²³ Geary, Daniel: *Radical Ambition*. 2009, str. 1 – 13.

sporu s Paulem Lazarsfeldem²⁴ vyhozen z prestižního výzkumného pracoviště na téže univerzitě, ve svém dalším působišti nesměl učit doktorandy a zemřel v necelých 46 letech na srdeční infarkt po sérii prudkých sporů a útoků. To přímo vybízí k interpretaci, že byl uštván k smrti.

Tato poměrně brzká smrt, hodící se k romantickému hrdinovi, nejen že určitým způsobem patřila k patosu doby, ale umožnila, aby byl Mills později uctíván jako jedna za zakládajících postav nové levice. Zemřel dříve, než se mohl dostat do sporu s druhou vlnou feminismu, přičemž je málo pravděpodobné, že by se jeho osobnost s machistickými sklony a výraznými konfliktními rysy mohla takovým sporům vyhnout. Zemřel dříve, než dostala větší publicitu jeho vyjádření, v nichž odvolal předchozí podporu režimu Fidela Castra. Takže se sice můžeme setkat s kritikou, že Mills „zcela ignoroval genderové a rasové nerovnosti“²⁵ i s výčitkou, že nijak významně neprotestoval proti protikomunistickým aktivitám senátora McCarthyho,²⁶ nicméně přesto je v levicových kruzích všeobecně akceptovanou postavou.

Není naším cílem rozšířit řadu publikací, které se snaží osobnost Charles Wrighta Millse správně zařadit. Zajímavější je pro nás jeho způsob sociologického myšlení a přístupu, kdy na jedné straně svým „devastujícím útokem“²⁷ rozbil stávající výkladové a metodologické paradigmy, a zároveň hojně využil možnosti, kterými ho vybavila předchozí sociologická tradice. Bez Marxe, Webera a Veblena by nebyl ani Charles Wright Mills.

I když prováděl i empirické studie, jeho hlavní práce bývají označovány za „sociologickou poezii“ či „vyprávění příběhu s empirickými prvky“. Je pro ně typické ignorování obvyklých hranic mezi sociologií, psychologií, filosofií i dalšími disciplínami, ale i hranice mezi sociologií a politickou agitací.

Jak uvádí jeden z jeho životopisců²⁸, pro naši dobu je typické, že kritický intelektuál je pevnou součástí systému, loajálním a obdivovaným členem katedry, případně aktivistou politické strany či hnutí, které je akceptováno ve vzdělaných třídách. Mills stál mimo systém – společenským vystupováním, metodologicky i celkovým paradigmatem. Byl sociologem, který sice pracuje pro univerzitu, ale který je doma mimo ni. Je příznačné, že se v jeho životopisech setkáme s pojmem „slonovinová věž“ tak často, že se fakticky stává frází. Ostatní sociologové v Millsově době přitom rozhodně nebyli izolovanými teoretiky, terénní výzkumy patřily k běžným činnostem.²⁹ Jak ale později ukázal Berger³⁰, problém může být spíše v tom, že i když je výzkumník v kontaktu s empirickou

²⁴ Aronowitz, Stanley: *Taking it big*. 2012, str. 194 a dále.

²⁵ Geary, Daniel, c. d., str. 8.

²⁶ Geary, Daniel, c. d., str. 127.

²⁷ Geary, Daniel, c. d., str. 11.

²⁸ Aronowitz, Stanley, c. d., str. 244 a dále.

²⁹ Aronowitz, Stanley, c. d., str. 188.

³⁰ Více viz Berger, Peter L., Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality*. 1999.

realitou, zůstává cizincem³¹, protože jeho sociální konstrukce reality jej nutí preferovat určité zažité pohledy a interpretace.

Millsův vklad je nedocenitelný tím, že dokázal vytvořit nový pohled – ukázat nové skutečnosti a úhly pohledu, o kterých je možné přemýšlet, zkoumat je, formulovat hypotézy, verifikovat či falsifikovat je a vše ostatní, co by mělo patřit k práci badatele sociálních věd.

Tím nezastíráme i některá Millsova selhání. Zejména veřejné vyslovení podpory rodícímu se totalitnímu systému na Kubě, které dokládá určité selhání analytických schopností. Dost možná to bylo způsobeno tím, že Mills nepoužíval žádný nástroj pro testování hypotéz.

Není pochopitelně ambicí této práce vytvořit dílo srovnatelné s kteroukoliv z Millsových knih. Je však naší ambicí a cílem znovu uchopit Millsův výkladový rámec, občerstvit jej a použít jej jako nástroj umožňující lepší pochopení naší současnosti.

V následujících kapitolách se budeme věnovat kritickému čtení slavné Millsovy knihy o bílých límečkách³². Snahou je aplikovat Millsovy myšlenky na vývoj soudobých společností a zamyslet se nad potenciálem této teorie při interpretaci soudobých sociálních jevů. Budeme se věnovat jednotlivým pasážím a myšlenkám a číst je ve světle myšlenkových proudů, které Mills neznal nebo ani nemohl znát, a společenského vývoje v dalších desetiletích, který Mills pochopitelně rovněž předvídat nemohl. Volba těchto proudů je do určité míry náhodná a nelze vyloučit, že zahrnutí dalších proudů by vrhlo nové světlo na předmět našeho zájmu. To však nic nemění na tom, že obsahují myšlenky relevantní pro pohled na ekonomický rozvoj, sociální strukturu a jejich vzájemný vztah.

Zmíněnými myšlenkovými proudy máme na mysli zejména:

- teorii inovací, jak ji formulovali Joseph Schumpeter³³ a Peter F. Drucker³⁴ (některé klíčové myšlenky byly formulovány dlouho před vydáním Bílých límečků, nicméně Mills takových podnětů nevyužil, takže jsou stále použitelné jako kritický srovnávací rámec),
- ekonomickou školu veřejné volby³⁵,
- teorii knowledge class³⁶ a nové vyšší třídy.

Na sklonku své kariéry se Berger explicitně zabýval právě tím, že sociologové nejsou schopni či ochotni vyhlédnout z té interpretace světa, která je typická pro jejich společenskou vrstvu. Tvrdí dokonce, že to znehodnocuje podstatnou část výzkumu a vede k tomu, že sociologové ignorují klíčové trendy a nejsou schopni předvídat významné společenské změny, jakými byly např. zhroucení východoevropských režimů nebo celosvětová obnova zájmu o náboženství. Berger, Peter L.: *Sociologie: Neračte se obtěžovat?* 1994.

³¹ Viz Disman, Miroslav: *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 2002.

³² Mills, C. Wright, c. d., 2002.

³³ Schumpeter, Joseph A.: *Theory of economic development*. 1934.

³⁴ Drucker, Peter F., c. d.

³⁵ Viz např. Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L.: *Government failure: A primer in public choice*. 2002.

³⁶ Viz např. Berger, Peter L., Berger, Brigitte: *War over the family: Capturing the middle ground*. 1983.

Umožní nám to načrtnout obraz, který na Millse navazuje a který by byl možná i pro něj překvapující. Přesnější hypotézu budeme formulovat až na základě kritického čtení Millse. Na tomto místě se spokojíme se zkratkovitým konstatováním, že se za 60 let od vydání zmíněné knihy z bílých límečků, které chápal jako bědnější formu proletariátu, vydělila nová vyšší třída, která totálně ovládla scénu. Politická moc, velké peníze, přesuny majetků a faktické řízení životního stylu spoluobčanů z nižších tříd – to vše je dnes doménou byrokratických aparátů ovládaných relativně úzkou vrstvou superbyrokracie³⁷, kterou si ovšem nemůžeme představovat jako úředníčky s klotovými rukávy, ale jako vysoce kvalifikované profesionály, univerzitní učitele, umělce, pracovníky médií, kapitány korporací, soudce vyšších soudů, vysoké ministerské úředníky, advokáty významných kanceláří a představitele řady dalších profesí, pro které je typické, že:

- a) jsou velmi náročné na nejrůznější formy osobnostního kapitálu,
- b) neposkytují služby na tak otevřeném trhu, že by jejich zákazníci mohli být příslušníci nižších tříd. To je – mimo jiné – důsledkem stavu, kdy jsou intelektuální výkony tak komplikované, že je mohou posoudit pouze lidé s určitými mentálními schopnostmi a velmi speciální profesní přípravou. Příslušníci nižších tříd proto mohou být žádáni, aby za takové služby platili (nejčastěji prostřednictvím daní nebo jiných poplatků), ale nemají možnost podílet se na jejich výběru.

V určitém velmi metaforickém smyslu bychom snad dokonce mohli hovořit o obnovení královských dvorů, kde o získání dvořanského místa usilují nejlepší lidé z celé země (v našem globalizovaném světě pak z celé zeměkoule). S tím rozdílem, že paruky byly nahrazeny drahými obleky a místo přezdobených barokních staveb se vše odehrává v obrovských železobetonových prosklených korporátních centrálách nebo sídlech nadnárodních úřadů.³⁸

Pokusíme se tak Millse reinterpetovat obdobným způsobem, jakým Schumpeter³⁹ reinterpetoval Marxe, respektive jakým použil marxovskou analýzu pro obhajobu kapitalismu.

Na tyto úvahy navážeme částí, kde se pokusíme takto vzniklou teorii otestovat, respektive podrobit pokusu o falsifikaci. Použijeme při tom popperovskou metodologii⁴⁰. Nebudeme se tedy snažit prokázat pravdivost, ale:

- zjistíme, zda je naše teorie konsistentní,

³⁷ Murray v této souvislosti hovoří o kognitivních elitách.

³⁸ Peter L. Berger toto prostředí definuje nikoliv podle typu budov, kde se jednání odehrávají, ale právě podle toho, že dění je neustále v pohybu, přičemž národní hranice nejsou překážkou. Proto hovoří o „international jet club“. Viz. Berger, Peter L.: *Four faces of global culture*. 1997, str. 1 – 5. Anekdotickou ukázkou tohoto principu mohou být barokně působící zlaté textilní střípce, které jsou nově nabízeny europoslancům jako součást slavnostního oděvu. Viz Watersfield, Bruno, "MEPs encouraged to wear 'official sash' of European Parliament," 11. 6. 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10960379/MEPs-encouraged-to-wear-official-sash-of-European-Parliament.html>

³⁹ Schumpeter, Joseph A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. 2004.

⁴⁰ Hampl, Petr, c. d., 1997.

- zjistíme, zda existují jednoznačné falsifikátory,
- podrobíme tyto falsifikátory srovnání s empirickou realitou. Nebudeme přitom provádět vlastní výzkum, ale využijeme dostupných sociologických a ekonomických dat.

Výstupem pak nebude nic víc než teorie, kterou se dosud nepodařilo vyvrátit. Poctivá sociální věda by však ani žádné vyšší ambice mít neměla.

1.2 Cíl práce

Cílem následující práce je formulovat teorii dopadu byrokratizace života západních společností na sociální a politickou sféru. Základem této teorie bude kritické posouzení práce Charlese Wrighta Millse, který právě takovou teorii nabídl před více než 60 lety.

Nová teorie má:

- poskytnout vysvětlení pro dění posledních desetiletí,
- umožnit alespoň do určité míry predikovat další vývoj,
- poskytnout teoretický rámec pro další bádání,
- splňovat popperovská kritéria sociálněvědní teorie.

2. Přehled některých dosavadních teorií

Než přikročíme k pokusu o formulaci vlastní teorie, shrneme některé významné existující teorie, které se zabývají stejným tématem. Z nepřeberného množství teorií, které se nějak zabývají fungováním byrokratických aparátů, jsou pro nás významné ty, které tematizují vlivy na širší společnost. Jak se společnost, v níž existují velké aparáty moderní byrokracie a masy byrokratů, liší od hypotetické společnosti, kde byrokracie tak významnou roli nehraje? Některé z těchto teorií Mills znal, jiné nikoliv.

Max Weber sestavil ideální typ byrokratické organizace, který ovlivňuje debatu až dosud. Jeho teze jsou někdy akceptovány, jindy odmítány, ale stěží bychom našli dílo, které je ignoruje. Weberovo pojetí moderní byrokracie by vydalo na celou samostatnou práci, takže na tomto místě jen shrneme ty znaky, které pokládáme za nejvíc relevantní pro naše účely.

Ke klíčovému rysům moderní byrokracie podle Webera patří následující:⁴¹

- všechny záležitosti jsou vyřizovány podle pravidel, které přesně předepisují, jak se má postupovat,
- zároveň s vyřízením každé záležitosti je vyhotoven písemný záznam dokládající, že bylo postupováno podle pravidel,
- zvládnutí zmíněných pravidel vyžaduje speciální odborné školení,
- prostředky, kterými byrokraté disponují, nejsou v jejich vlastnictví,
- každý byrokrat má jasně stanovené kompetence.

Stejně podstatný je pro nás celkový byrokratický ethos, ke kterému podle Webera patří určitá míra odosobnění. Lidé uvnitř byrokratického aparátu fungují spíše jako součástky ve stroji než jako aktéři aktivně sledující vlastní zájmy. To je podpořeno i tím, že byrokracie podle Webera přebírá buržoazní mentalitu včetně uměřenosti a sebekázně.

Podle Webera je moderní byrokracie nutným doprovodným znakem demokratických režimů a přes všechna její omezení se naskýtají jen dvě možnosti – byrokracie a diletantismus⁴². Byrokracie není příčinou odkouzlení světa, ale významně k němu přispívá.

O téměř půlstoletí později upozornil Karl Mannheim⁴³ na jiný významný rys, který souvisí s fungováním byrokratického aparátu a který se postupně přelévá do celé společnosti – i mimo ty konkrétní detailní byrokratické aparáty. Mannheim to označuje jako přechod od substancionální

⁴¹ Šubrt, Jiří, Balon, Jan: *Soudobá sociologická teorie*. 2010.

⁴² Keller, Jan: *Sociologie organizace a byrokracie*. 2010, str. 27 – 30.

⁴³ Mannheim, Karl: *Freedom, power and democratic planning*. 1968.

racionality k racionalitě funkcionální⁴⁴. Jde o to, že aktér svou energii nezaměřuje na dosažení cíle, nýbrž že cílem se pro něj stává provedení nějakého izolovaného úkonu v plném souladu s předpisy. Kromě toho, že to ovlivní efektivitu fungování organizace⁴⁵, to vede také ke ztrátě odpovědnosti za důsledky. A v krajním případě až k onomu děsivému obrazu, který načrtla Hannah Arendtová⁴⁶, kdy bezchybná byrokratická rutina organizuje masové vyvražďování. Pro naše účely je podstatné i zjištění, že tato ztráta odpovědnosti se neomezuje na konkrétní velké úřady, ale ovlivňuje i širší společnost.

Pomineme dlouhou řadu autorů z řad sociologů, průmyslových psychologů či konzultantů, kteří se zaměřují převážně na příčiny a důsledky nízké efektivity větších byrokratických aparátů. Pro předmět našeho zájmu je podstatnější, jak byrokratické aparáty vznikají a rostou, kdo může jejich prostřednictvím uskutečňovat svůj zájem a jaké to má dopady i na tu další část společnosti.

Whyte⁴⁷ přináší pohled v mnohém podobný millsovskému. Ukazuje příslušníka byrokratického aparátu, pro kterého znamená byrokratická pozice zásadní společenský vzestup, nicméně kterému chybí schopnosti potřebné pro život v ekonomickém prostředí mimo byrokratický aparát. Je tedy na organizaci mnohem závislejší, než kdy byl jakýkoliv dělník na svém zaměstnavateli, což vede k extrémním formám loajality a konformity. Tato konformita zasahuje i osobní život, názory, trávení volného času atd. a do určité míry se šíří i mimo byrokratické aparáty.

Cenná je i analýza Ralfa Dahrendorfa⁴⁸, byť pro něj otázka byrokracie není přímo ve středu zájmu. Řeší, jak se mění povaha třídního konfliktu ve vyspělé průmyslové společnosti (používá i termín post-kapitalistická) a v tomto kontextu si všímá i role byrokracie. Navzdory určité interní stratifikaci a vnitřní dělbě moci lze podle Dahrendorfa na byrokracii pohlížet jako na jednotnou sociální vrstvu⁴⁹. Tato sociální vrstva má velmi specifické postavení. Do určité míry je vždy součástí vládnoucí třídy, vždy slouží nějaké užší vládnoucí třídě a vždy si udržuje nějakou formu nezávislosti. Udržuje samostatný ethos, pro který jsou typické hodnoty jako služba a podřízenost, ale navzdory tomu dokáže velice efektivně hájit své zájmy. Lze ji přirovnat k žoldnéřské armádě⁵⁰, která se přiklání k různým zájmům. Z hlediska sociálních konfliktů ve společnosti je podstatné, že na scénu vstoupil další hráč, jehož přítomnost mění podobu konfliktů. Na jedné straně je schopen zmírňovat konflikty mezi dalšími stranami, na druhé straně nutí obě strany, aby akceptovaly jeho požadavky.

⁴⁴ Keller, Jan, c. d., 2010, str. 132 a dále.

⁴⁵ Výbornou analýzu tohoto problému nabízí dnes již klasická konzultační příručka s podtitulem „Jak řídit bílá místa v organizační struktuře“.

Rummler, Geary, Brache, Alan: *Improving performance*. 1995.

⁴⁶ Arendt, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě*. 1995.

⁴⁷ Whyte, William H.: *Organization Man (kindle edition)*. 2013.

⁴⁸ Dahrendorf, Ralf: *Class and class conflict in industrial society*. 1959.

⁴⁹ Dahrendorf, Ralf, c. d., str. 48 a dále.

⁵⁰ Keller, Jan, c. d., 2010, str. 140.

Crozier⁵¹ navazuje na Webera ve vymezení byrokracie, nicméně jeho základní náhled je opačný. Byrokratická organizace není strojem bez vlastní vůle, který by zadavateli umožňoval realizovat své cíle. Své cíle realizují spíše jednotliví členové aparátu. Byrokratická rutina založená na přesných pravidlech není ani tak nástrojem kontroly jako spíše něčím, co poskytuje byrokratům ochranu před zadavatelem a skrývá je před kontrolou kohokoliv mimo aparát. Crozier zpochybňuje i odlidšťující dopad na jednotlivé byrokraty. Úředníci nejsou ani tak oběti jako spíše spolupachatelé⁵², racionální aktéři schopní dosahovat svých zájmů. Podoba byrokratického aparátu je určena i tím, co jeho členům vyhovuje. Crozier věnuje značnou pozornost i specifické kultuře⁵³, kterou byrokracie vytváří, která zasahuje celou společnost a kterou lze do značné míry popsat jako protiklad kultuře podnikatelské, byť s ní sdílí některé společné rysy.

Od 60. let do současnosti se objevila řada autorů, kteří zpochybňují Weberovu tezi o tom, že jedinou alternativou vůči moderní byrokracii je diletantismus. Sílí pochyby, zda pozitivní stránky dostatečně vyvažují nevýhody, jakými jsou zejména neefektivita, zneužívání moci a sledování cílů, které neodpovídají zájmům zadavatelů (tedy zpravidla veřejnosti nebo akcionářům podniků). S tím souvisí hledání alternativ vůči byrokratickému vyřizování záležitostí. Např. ekonomie veřejné volby (tou se zabýváme v samostatné kapitole) předkládá různé návrhy, jak vystavit byrokratické aparáty tlaku konkurence jiných byrokratických aparátů, přičemž volba mezi konkurenty nemá záviset na dodržení pravidel, nýbrž na dosažených výsledcích (nejnižší rozpočet, nejvyšší spokojenost občanů apod.). Funkčnost řady z těchto návrhů byla reálně ověřena na úrovni místní a regionální veřejné správy. Charles Murray zase navrhuje rozdělit zadání pro byrokratické aparáty na řadu menších zadání

a realizovat raději řadu místních programů bez vzájemné koordinace. Rothschild-Whittová⁵⁴ předkládá koncept alternativních škol, léčeben i výrobních podniků, kde je striktní dodržování pravidel nahrazováno participací, demokratickým přijímáním pravidel, neformální sociální kontrolou a vysoce osobními vztahy. Ucelenou koncepci předložil lichtenštejnský kníže Adam⁵⁵, když vypracoval návrh uspořádání státu natolik decentralizovaného, že občané budou schopni relativně kvalifikovaně rozhodovat o místních záležitostech, ať místní záležitostí bude cokoli. Byrokracie pak bude plnit zadání občanů, v opačném případě bude snadné ji vyměnit.

⁵¹ Crozier, Michel: *The bureaucratic phenomenon*. 2010.

⁵² Keller, Jan, c. d., 2010, str. 133.

⁵³ Crozier, Michel, c. d., str. 213 – 320.

⁵⁴ Keller, Jan, c. d., 2010, str. 141 a dále.

⁵⁵ Adam, Hans II.: *Stát ve třetím tisíciletí*. 2011.

3. Další zdroje

Jak už jsme uvedli, náš pokus formulovat teorii středního dosahu, která by na základě millssovských východisek vysvětlovala dopad byrokratizace na ekonomický a společenský vývoj západních společností, bude využívat další teorie, které zkoumanou problematiku osvětlují z jiných stran a umožňují plasticky vnímat další aspekty.

Konkrétně to znamená, že použijeme následující myšlenkové proudy.

Teorie nové třídy. Jakkoliv jsou tyto teorie značně různorodé, zabývají se rolí intelektuálních pracovníků jako specifické sociální skupiny. Vymezení nové třídy se navzájem liší a vesměs se i liší od Millsova vymezení bílých límečků, nicméně překryv je značný. A jak dále ukážeme, poznatky teorií nové třídy mohou být velmi užitečné jako doplnění Millsova pohledu.

Ekonomická škola veřejné volby. Jedná se o rozsáhlou školu obsahující desítky zajímavých konceptů, pro naše účely jsou však podstatné dva aspekty. První z nich analyzuje, jakým způsobem byrokratické aparáty dosahují svých cílů a jaké tyto cíle jsou. Druhá z nich řeší tzv. dobývání renty, tedy postup, kdy jedinec, firma, úřad či jiný subjekt (tzv. dobyvatel renty) přiměje centrální autoritu, aby přinutila všechny občany či firmy u dobyvatele nakupovat nebo mu jiným způsobem předávat zdroje.

Teorie (podnikatelských) inovací. Ta je pro nás podstatná tím, že vysvětluje průběh změn z hlediska aktéra, který dosahuje svých cílů tím, že prosazuje různé změny. Zajímat nás budou oba aspekty – jak bílé límečky zavádějí inovace, které je přibližují k cílům a zároveň jak existence velkých byrokratických aparátů mění povahu ekonomických inovací, jaké jsou zaváděny.

3.1 Teorie nové střední třídy

Teorie nové třídy rozhodně není nová. Používání tohoto termínu lze vystopovat minimálně do roku 1870⁵⁶ a ani po 150 letech není definován úplně zřetelně.⁵⁷ Nicméně navzdory této nezřetelnosti lze konstatovat určité společné rysy všech teorií nové třídy.⁵⁸

Všechny tvrdí, že nová třída sestává z lidí zabývajících se intelektuálními činnostmi nebo zpracováním symbolů nebo jiným způsobem popisují totéž. Označení a přesnější vymezení se ovšem liší – technokraté, byrokraté, inženýři, manažeři, symboličtí analytici, intelektuálové apod.

⁵⁶ Vystoupit s ním měl kníže Bakunin, zde citováno dle:

Szelenyi, Ivan, Martin, Bill: *Three waves of new class theories*. 1988.

⁵⁷ Podle Daniela Bella tato nezřetelnost souvisí s tím, že pojem nové třídy shrnuje řadu nesouvisejících jevů.

Bell, Daniel: *The new class: A muddled concept*. 1979.

⁵⁸ Szelenyi, Ivan, Martin, Bill, c. d., 1988, str. 4.

Ve všech případech je vnímána určitá souvislost mezi touto sociální vrstvou a politicko-ekonomickým systémem, resp. nástupem socialismu, státního kapitalismu, postkapitalismu, byrokratické společnosti apod. Názory, zda nová třída je příčinou změn nebo vznikla v jejich důsledku (či obojí zároveň), se liší. Vždy se předpokládá, že nová třída je nepřátelská vůči kapitalismu a buržoazní kultuře. Záleží na pozici badatele, zda tento trend chápe jako negativně dekadentní nebo naopak osvobozující.

Jak připomínají Szelenyi a Martin⁵⁹, téma nové třídy vždy obsahuje určitou dávku pikantnosti, protože společenští vědci analyzují sami sebe, což vyžaduje značnou schopnost odstupu a sebereflexe. Proto najdeme v nejlepších pracích z této oblasti značnou dávku ironie.⁶⁰

Zmínění autoři dělí přemýšlení o nové třídě do třech základních období.

Pro první období, které situují na konec 19. a začátek 20. století, je typická postava intelektuála, který pomáhá organizovat dělnické hnutí. Postupuje tak z čistě či převážně altruistických pohnutek. Příslušníci nové třídy jsou fakticky agenty jiné sociální vrstvy⁶¹.

Druhé období trvalo přibližně od 30. do 50. let 20. století a je do něj možné zahrnout dva autory, kterým se tato práce podrobně věnuje – Charlese Wrighta Millse a Josepha Schumpetera⁶². Tato druhá vlna teorií nové třídy si všímá toho, že proběhly technologické a ekonomické změny a vznik nové společenské třídy vidí jako výsledek těchto změn. Uvažuje o možnosti, že by tato nová vrstva mohla vytlačit vlastníky a dává její nástup do souvislosti se zánikem kapitalismu, demokracie nebo obojího. Teoretici této skupiny vidí „novou třídu“ jako regulérní společenskou třídu s jasnou pozicí v sociální struktuře.

Od 60. let staví teorie nové třídy na předpokladu, že v západních společnostech vznikla vrstva (většinou intelektuálská), která je dostatečně silná, aby se mohla postavit stávajícím mocenským strukturám a usilovat o převzetí moci. Až v této éře se objevuje termín „knowledge class“ a jasněji formulovaná teze, že nová třída je vybavena speciálními dovednostmi, resp. speciálním osobnostním kapitálem, o který se její postavení a ambice opírají. Pravicoví kritici hovoří s určitou ironií o teokracii⁶³ či novém kněžství, nicméně z našeho pohledu je podstatná zejména skutečnost, že nová třída není popisována ve smyslu tradičního vymezení společenské třídy (tedy na základě vlastnictví nebo rodových privilegií), ale jako lidé s určitými znalostmi a schopnostmi.⁶⁴

⁵⁹ Szelenyi, Ivan, Martin, Bill, c. d., 1988.

⁶⁰ Szelenyi, Ivan, Martin, Bill, c. d., 1988, str. 9.

⁶¹ Jak tomu bývá v podobných případech, i zde platí, že v pozdějších vlnách najdeme postavy, jejichž myšlení odpovídá spíše vlně předchozí. Proto jsou dobrou ilustrací myšlení novotřídních teoretiků první vlny práce Antonia Gramsciho. Viz Gramsci, Antonio: *Sešity z vězení*. 1959.

⁶² Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, socialism and democracy*. 1987.

⁶³ Např. Lord, Jeffrey: *America's new theocracy*. In: *The American Spectator*. 2013.

⁶⁴ Peter L. Berger např. hovoří o dvou paralelních středních třídách, které jsou obě vnitřně stratifikovány. Jeho koncepci můžeme interpretovat také jako situaci, kdy jsou do střední třídy „vmícháni“ příslušníci nové třídy, jejichž kultura a životní styl jsou do určité míry specifické, nicméně ne natolik, aby je jasně oddělovaly.

Současné teorie nové třídy pak můžeme označit za pokračování třetí vlny⁶⁵ nebo za takové, které integrují podněty několika vln. To se týká zejména koncepce nové vyšší třídy Charlese Murrayho⁶⁶, kterou lze charakterizovat takto:

- Nová vyšší třída se začala vydělovat z relativně homogenní společnosti až v 60. letech. Na začátku 21. století je již samostatnou oddělenou skupinou.
- Od nižších vrstev (Murray hovoří o nové nižší třídě) je oddělena fyzicky (žije v jiných čtvrtích), životním stylem i sňatkovou homogamii⁶⁷.
- O členství v nové vyšší třídě rozhodují primárně schopnosti, byť děděné. Murray v této souvislosti hovoří poměrně tvrdě a mechanicky o výši IQ.
- Nová vyšší třída se zformovala v důsledku technologických a ekonomických změn, které proběhly. Ovládnání počítačů, složitější organizace a poptávka po řešení komplexnějších problémů než v minulosti vedla k tomu, že mozková výkonnost hraje větší roli než zkušenosti, houževnatost, morálka, pracovitost atd. Podstatnou roli hrály také objevy nových způsobů třídění lidí (zejména testování uchazečů).⁶⁸
- Nová vyšší třída vystupuje jako celek protikapitalisticky a protiburžoazně, nicméně podstatná část jejích příslušníků volí pravicově a obecně platí, že příslušníci nové vyšší třídy aplikují ve svých rodinách více prvků tradiční buržoazní morálky než jakákoliv jiná vrstva společnosti.⁶⁹

Murray popisuje americkou společnost, nicméně formující se euroelity by bylo možné popsat velmi podobně (jak ještě ukážeme). Od předchozích teoretiků nové třídy se ale Murray rozhodně liší tím, že nepopisuje novou vyšší třídu jako jednoho z mocenských hráčů s ambicí vyzvat vládnoucí elitu. Nová vyšší třída je podle něj etablovanou vládnoucí elitou, která drží politickou moc, ovládá nejvýznamnější majetky a určuje veřejné mínění.

Berger, Peter L., Berger, Brigitte, c. d., 1983.

Berger, Peter L., c. d., 1993.

⁶⁵ Např. koncepce kreativní třídy.

Viz Florida, Richard: *The rise of the creative class – revisited*. 2012.

⁶⁶ Murray, Charles A., c. d., 2012.

⁶⁷ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 69 – 119.

⁶⁸ Herrnstein, Richard J., Murray, Charles A., c. d.

⁶⁹ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 257 – 272.

Obr. 1. Murrayho schéma americké společnosti začátku 21. století, jak s ním budeme dále pracovat. Nová vyšší třída je speciální skupinou symbolických analytiků (bílých límečků), většinu bílých límečků však do nové vyšší třídy zařadit nemůžeme. Murray se ovšem v podstatě nezabývá rozdílem mezi pracujícími ve výrobě a pracujícími se symboly ani rozdíly mezi podnikateli a zaměstnanci. V jeho pojetí je „nová nižší třída“, která zahrnuje manuálně pracující i většinu bílých límečků ze všech sektorů, v podstatě jednodlitou skupinou.

3.2 Ekonomická škola veřejné volby

Někde na začátku moderního ekonomického myšlení se setkáváme s metaforou pekaře, kterého neviditelná ruka trhu nutí péct dobré housky místo mizerných⁷⁰. Jinak řečeno, poskytování kvalitního zboží nebo služby představuje nejnadanější způsob jak dosáhnout zisku. Jenže co když by náš modelový pekař byl chytřejší, schopnější a vzdělanější a využil jiných možností? Mohl by kupříkladu investovat úsilí a peníze do ovlivnění královských rádců a dosáhnout vydání ediktu, podle něž by všichni královští poddaní museli nakupovat housky právě od tohoto pekaře. Pak by mohl dosahovat daleko vyšších zisků i s připálenými nedobrymi houskami. Mohl by také svou pekárnu zavřít a vstoupit do královských služeb kupříkladu jako zemský kontrolor kvality housek. Pak by nedosahoval žádného zisku, ale přesto by si fakticky zvýšil blahobyť.

⁷⁰ Cikánková, Marie: *Čítanka ke studiu dějin ekonomického myšlení*. 1991.

Přibližně do Millsových dob reflektoval hlavní proud západního myšlení o ekonomii (ať už se myslitelé označovali přímo jako ekonomové nebo jinak) tuto problematiku jen okrajově. Často se pracovalo s předpokladem, že tam, kde není možné vytvářet zisk (kde není odměna získávaná prostřednictvím firmy nebo živnosti), není fakticky možné sledovat vlastní zájem. Tak tomu rozuměl Hegel⁷¹, když odlišoval občanskou společnost (tedy sféru, v níž probíhá mimo jiné podnikání) a stát (tedy sféru, v níž jde o vyšší mravní cíle). Jedinec tedy „přepíná“ mezi sledováním soukromého zájmu a nesobeckého cíle, státní zaměstnanec je pak cele zaměřen na nesobecké cíle. Ani v pojetí Maxe Webera⁷², který moderního byrokrata popisuje jako kolečko ve stroji, není prostor pro sledování osobního prospěchu. Z toho také vyplývá, že zatímco komerční firmy pracují pro zisk, politici a státní zaměstnanci poskytují službu vlasti nebo jiným vyšším cílům. Ekonomie veřejné volby tento předpoklad rozbíjí.

První zásadní kniha ekonomie veřejné volby⁷³ vyšla o sedm let později než Bílé límečky. Od samotného začátku se tato škola zabývá tématem, které se s Millsovým dobře doplňuje. Snaží se zjistit, jakým způsobem dosahují svých cílů ti aktéři, kteří nemohou vytvářet zisk, protože nejsou majiteli firem. Od 80. let, kdy jejímu čelnému představiteli byla udělena Nobelova cena za ekonomii, je pak neodmyslitelnou součástí hlavního proudu ekonomie.⁷⁴

Nejrozšířenější teze se týkají politického života a politického rozhodování. A to sice:

- **rozhodování politika.** Ukazuje, že v systému pravidelných voleb se politik snaží maximalizovat svou podporu tím, že přerozděluje finanční zdroje a jiné výhody mezi různými skupinami voličů tak, aby si udržel svou funkci. Pokud některý politik není ochoten či schopen osvojit si takovou strategii, ztrácí ve prospěch „racionálnějších“ a postupně je z politiky vytlačen nebo odsunut do marginální pozice. Podobně jako podnikatel, který dlouhodobě odmítne sledovat strategii maximálního zisku.
- **rozhodování voliče.** Volič se snaží svůj hlas použít tak, aby maximalizoval svůj užitek, přičemž může zastávat různé pohledy či jejich kombinaci (např. krátkodobý finanční zisk versus dlouhodobý rozvoj). To je ovšem překryto tím, že hlavním zdrojem, který má volič k dispozici, je čas, který by mohl věnovat podrobnému studiu volebních programů či případně charakteru politiků. Protože jeho hlas bude představovat jen nepatrnou část celku, bylo by z jeho

⁷¹ Hegel, Georg, Kudrna, Jaroslav: *Základy filosofie práva*. 1992.

⁷² Keller, Jan, c. d., 2010, str. 23 – 31.

⁷³ Black, Duncan: *The theory of committees and elections*. 2007.

⁷⁴ V českém prostředí se využitím podnětů ekonomie veřejné volby zabývají např. Marek Loužek a Milan Žák. Loužek, Marek: *Rozšiřování EU z pohledu teorie veřejné volby*. 2004.

Žák, Milan: *Byrokratická bariéra kvality regulace*. 2008.

Žák, Milan: *Institucionální kvalita, regulace a byrokracie*. 2006.

pohledu iracionální věnovat zjišťování politické situace příliš velké úsilí. Racionální je tedy úsilí minimalizovat a rozhodovat se dost povrchně.

- **prosazování organizovaných menšin.** Pokud má menšina možnost žít na úkor většiny, přináší to každému členovi této menšiny vyšší zisk, než jakou ztrátu to přináší kterémukoliv příslušníkovi většiny. Příslušníci menšiny tak mají mnohem vyšší motivaci zapojit se do zápasu o přerozdělování než kdokoli jiný a je vysoce pravděpodobné, že svou dotaci, podporu či jinou výhodu opravdu dostanou. Pro zbývající příslušníky demokratické společnosti je naopak racionálnější taktikou zapojit se do jiné menšiny a získat výhodu, která z toho vyplývá. To postupně vede k vytvoření společnosti, kdy každý dostává výhodu na úkor ostatních (je přece příslušníkem nějaké menšiny), ale zároveň přispívá na výhody poskytované řadě jiných menšin. Proto má každý pocit, že získal výhodu na úkor ostatních, ale ve skutečnosti téměř všichni doplácí více, než kolik dostávají. Racionální sledování zájmu v prostředí politického rozhodování tak vede k všeobecně nevýhodnému a iracionálnímu výsledku.

Z hlediska předmětu našeho zájmu je nejvíce relevantní práce Gordona Tullocka, který se zaměřoval na fungování byrokratických aparátů⁷⁵ a dobývání renty⁷⁶. Tullock ukazuje, že byrokratické aparáty mají schopnost dosáhnout svých zájmů stejně jako soukromé firmy a stejně jako u soukromých firem je tím základním zájmem získání dalších zdrojů. Protože ovšem nemohou vytvářet zisk, je úsilí nasměřováno ke zvyšování rozpočtů organizací, zvyšování počtu jejich zaměstnanců, získávání pravomocí a zvyšování nepřehlednosti. Základními nástroji, jak těchto cílů dosahovat, je monopolní postavení a kontrola informací. V ideálním případě dosáhne byrokratický aparát takového postavení, že pokud je zamítnuta žádost o navýšení rozpočtu, je schopen zastavit poskytování nějaké životně důležité služby veřejnosti a přesvědčit veřejnost, že odepření služby je nutným důsledkem rozpočtového omezení. „Kdyby měla státní byrokracie ušetřit při stavbě mostu jeden dolar, ušetří jej na šroubu, bez kterého se celá stavba zhroutí,“⁷⁷ popisuje Tullock racionální jednání byrokratického aparátu v situaci optimální kontroly informací.

Koncepce dobývání renty pak znamená alternativní podnikatelskou strategii (kterou ovšem nemusí sledovat jen soukromá firma). Firma, která se snaží dosáhnout zisku, má podle Tullocka⁷⁸ v zásadě dvě možnosti:

- vyvinout produkt nebo službu, dodávat je zákazníkům, investovat do prodeje a marketingu atd.,

⁷⁵ Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d., str. 53 – 62.

⁷⁶ Tullock, Gordon: *The Rent - seeking society*. 2005.

⁷⁷ Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d., str. 57.

⁷⁸ Tullock, Gordon: *The economics of special privilege and rent seeking*. 1989.

- ovlivnit státní správu a získat zdroje jejím prostřednictvím. To může mít povahu přímých vládních nákupů, ale častěji to má podobu regulací, které přinutí všechny občany nebo všechny organizace působící v určitém odvětví, aby zakoupily určitou věc s určitými parametry.

Obě strategie je možné kombinovat (a tak tomu také ve většině případů je). Výrobci hasicích přístrojů mohou společně prosadit povinnost vybavení domácnosti hasicím přístrojem, na takto vzniklém trhu pak ale probíhá relativně volná soutěž. Velcí výrobci působící na konkurenčním trhu mohou společně prosadit regulační opatření, které je likvidační pro malé konkurenty. Řada podniků investuje do obrany proti dobývání renty (platí nebo přispívá na politické aktivity, jejichž cílem je zabránit takovému dobývání renty, které by ztížilo stávající způsob podnikání).⁷⁹

Tullock analyzuje různé strategie, jak je možné při dobývání renty postupovat, a dospívá k závěru, že politicko-ekonomické systémy je možné posuzovat podle toho, kde leží rovnovážný bod mezi investicemi do aktivit zaměřených na zákazníky a do dobývání renty.⁸⁰

Z výkladu není zcela jasné, zda pod pojem dobývání renty zahrnout i přímé prodeje vládě nebo jenom ty situace, kdy vláda přinutí všechny občany či firmy obstarat si určité zboží či službu nebo závazně stanoví parametr nějakého produktu tak, aby to bylo výhodné pro dobytce renty. Pro zjednodušení tak v dalším výkladu zahrneme všechny situace, kdy centrální autorita přinutí všechny nebo velkou část občanů či firem, aby platili dobytce renty. Nebudeme rozlišovat, zda se tento transfer uděje prostřednictvím zdanění nebo regulace.

Pro účely našeho zkoumání navíc doplňujeme Tullockův pohled⁸¹ o následující aspekty:

- Nepohlížíme na dodávky zákazníkům ani na dobývání renty staticky, ale zajímají nás především inovace. Nové produkty a služby i nové způsoby dobývání renty.
- Uvědomujeme si, že zavádění nových způsobů dobývání renty je pro lidi z různých sociálních vrstev různě složité a náročné.
- Princip dobývání renty se netýká jen státního sektoru, ale každé dost velké organizace, kde má vedení možnost přimět podřízené složky, aby se jakýmkoliv způsobem podílely na financování nějaké aktivity. To znamená, že pokud například úředník z americké centrály společnosti Microsoft nařídí ředitelům všech národních poboček nakoupit ze svých rozpočtů

⁷⁹ Tullock, Gordon, c. d., 1989, str. 12 a dále.

⁸⁰ Tullock, Gordon, c. d., 1989, str. 64 a dále.

⁸¹ Náš výklad vychází převážně z děl Gordona Tullocka, pro úplnost je však třeba uvést, že se stejnými postuláty pracuje celá řada autorů. Někteří rozvíjejí Tullockův pohled, jiní jej využívají jako rámec pro analýzu konkrétních případů, zejména ve třetím světě (Čína, Malajsie, Tanzanie).

určité služby od určité reklamní agentury, pokládáme to za dobývání renty stejně, jako by tento příkaz vydala centrální vláda regionální samosprávě nebo soukromým podnikům.

Tullockův model později rozvil Niskanen⁸², který ve své analýze dospěl k tomu, že:

- a) prvním a základním zájmem byrokracie je zvyšování rozpočtu.
- b) ve státní správě je byrokracie mocensky nadřazená voleným politikům, protože je v monopolní pozici. Politik nemá žádný jiný byrokratický aparát, na který by se mohl obrátit. Proto musí akceptovat zájmy byrokratického aparátu, zatímco aparát nemusí akceptovat rozhodnutí politika.

Breton a Wintrobe⁸³ později upřesnili, že:

- a) nemusí se vždy jednat přímo o zvyšování rozpočtu. Jsou i jiné způsoby, jak mohou příslušníci byrokratických aparátů zvyšovat svůj užitek – mimo jiné díky dobývání renty a fenoménu „nového podnikatelství“, který výborně identifikoval Mills a o kterém podrobněji pojednáme ve třetí kapitole.
- b) převaha byrokratického aparátu nad politikem není absolutní. I politik má určité možnosti, jak byrokracii omezit zdroje. Jde tedy spíše o hledání rovnováhy (optima) mezi zájmy politiků a zájmy byrokratů⁸⁴.

Bez ohledu na rozdíly mezi těmito pohledy však všechny výše uvedené ekonomy spojuje zjištění, že byrokratické aparáty dokážou svůj zájem, jímž je získávání dalších zdrojů, sledovat srovnatelně efektivně, jako dokážou komerční firmy cílit na dosažení zisku.

3.3 Teorie inovací

Práce pojednávající o podnikatelské inovaci jako o klíčovém nebo jednom z klíčových prvků ekonomického rozvoje se objevily dříve, než se Mills narodil. Přestože je mohl znát, jejich poznatky nezohlednil (ani v tom smyslu, že by je odmítl), což je dle našeho mínění škoda. Vrhají totiž nové světlo na některé jevy, kterými se zabývá. Inovací myslíme „použití nové kombinace stávajících zdrojů takovým způsobem, že jsou použity nebo uspokojeny požadavky zákazníků.“⁸⁵ Jedná se tedy o inovaci podnikatelskou, nikoliv technologickou. Na této definici se shodují Schumpeter, Drucker i řada dalších autorů. Náš výklad vychází převážně z děl Gordona Tullocka, pro úplnost je však třeba uvést, že se

⁸² Niskanen, William A.: *Bureaucracy and Representative Government*. 2007.

⁸³ Breton, Albert, Wintrobe Ronald: *The Equilibrium Size of a Budget-maximizing Bureau: A Note on Niskanen's Theory of Bureaucracy*. 1975.

⁸⁴ My se ovšem budeme snažit ukázat, že se fakticky jedná o příslušníky stejné sociální vrstvy a že zmíněné vyjednávání může mít spíše povahu společného hledání jak optimalizovat panství nad nižšími třídami než konkurenční postavení.

⁸⁵ Drucker, Peter F., c. d., str. 35.

stejnými postuláty pracuje celá řada autorů. Někteří rozvíjejí Tullockův pohled, jiní jej využívají jako rámec pro analýzu konkrétních případů, zejména ve třetím světě (Čína, Malajsie, Tanzanie).

Pro účely diskuze Millsova díla jsou podstatné zejména:

- typologie ekonomických inovací,
- pohled na kapitalistickou ekonomiku jako na zónu „kreativní destrukce“, kde neustálé vznikání a zanikání firem je známkou a podmínkou zdraví, nikoliv problémem,
- zjištění, že role kapitalistického podnikatele nezastarala a že velké podniky ani vlády nejsou schopny – navzdory obrovským investicím do technologií – tuto roli nahradit.

3.3.1 Joseph Schumpeter: Model Mark I.

Rok 1911, kdy Joseph Schumpeter poprvé publikoval svou Teorii hospodářského vývoje⁸⁶, bychom mohli označit za začátek letopočtu v myšlení o inovacích. Ekonomické myšlení, které do té doby jednoznačně převládalo, se zaměřovalo na rozdělení produktu a později na rovnováhy dílčích trhů s tím, že pokud vznikne nerovnováha, jednání aktérů směřuje k jejímu odstranění. Novým záležitostí, pokud byly vůbec uvažovány, byl příkládán jen okrajový význam. V takovém pohledu nebyl žádný zásadní rozdíl mezi inovací a podnikáním jako výkonem manažerské rutiny.

Role podnikatele je tak v zásadě bezvýznamnou. Buď je zároveň ředitelem firmy, pak jeho přínos není větší než přínos najatého ředitele a není žádný důvod, proč by měl dostávat vyšší odměnu, nebo dokonce nedělá ani nevykonává ředitelskou práci, pak je úplně zbytečný.⁸⁷ Ve stejném smyslu můžeme hovořit o tom, že i Weberova představa podnikatele⁸⁸ je v zásadě statická. Weber klade důraz na to, že podnikatel tvrdě pracuje, omezuje spotřebu, projevuje sebekázeň a podobně, ale nevidí žádný podstatný rozdíl mezi tím, zda rozšiřuje dosavadní podnikání nebo přináší něco zásadně nového.

Joseph Alois Schumpeter vydal v roce 1911 knihu⁸⁹, která fakticky znamená koperníkovský obrat v myšlení o inovacích, ač se tento pojem v knize ještě nepoužívá, ale hovoří se o „nových kombinacích“⁹⁰. Průlomová hodnota této knihy spočívá nejen v tom, že se otázce inovací věnuje velmi podrobně, ale inovace jsou pro něj jádrem teorie hodnoty, teorie hospodářského cyklu i ekonomického vývoje vůbec. To, co dělá národy bohatými, jsou inovace – nové produkty, nové firmy a nové způsoby výroby. Bez inovací by měla ekonomika tendenci zpomalovat a postupně se zadrhnout.

⁸⁶ Schumpeter, Joseph Alois: *The theory of economic development*. 1961.

⁸⁷ Holman, Robert: *Joseph Alois Schumpeter – teorie podnikatele a hospodářského cyklu*. 2000.

⁸⁸ Weber, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. 2008.

⁸⁹ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961.

⁹⁰ Termín inovace se neobjevuje ani v revidovaném vydání z roku 1934. Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961.

Ve zmíněné knize *Teorie hospodářského vývoje* Schumpeter hovoří o pěti typech „nových kombinací“.⁹¹

- 1) Uvedení nového produktu, který ještě zákazníci neznají, nebo dosavadního produktu v úplně nové kvalitě.
- 2) Zavedení nové výrobní metody, která ještě nebyla vyzkoušena praktickým životem. Zde Schumpeter explicitně zdůrazňuje, že tato nová metoda může být založena na nové technologii, ale nemusí tomu tak být. Stejně dobře se může hovořit o novém komerčním uspořádání či nové kombinaci dosavadních technologií.
- 3) Vstup na nový trh. Přičemž novým trhem se myslí takový trh, na kterém tento podnik dosud nebyl, nikoliv neexistující trh. Ze Schumpeterova výkladu je zřejmé, že myslí trh ve smyslu geografickém a demografickém, nikoliv nový zákaznický segment. Není ovšem zcela jasné, zda se jedná o uvedení produktu či služby na trh, kde se dosud neprodávala, nebo zda na zmíněném trhu nebyla pouze tato konkrétní firma.
- 4) Využití nových vstupů. Podnikatel může začít používat nové zdroje materiálu, nové polotovary apod. a v zásadě nezáleží na tom, zda tento nový zdroj existoval již delší dobu, nebo byl čerstvě vytvořen.
- 5) Provedení kroku, který změní strukturu odvětví. Například získání monopolního postavení nebo narušení monopolu. Taková situace může vzniknout i nezáměrně (podnik se snaží zvyšovat objemy a získání monopolního postavení je vedlejším efektem), ale Schumpeter odkazuje spíše k cílené podnikatelské strategii.

Podle Schumpetera v zásadě nezáleží na tom, o jak dramatickou inovaci se jedná. Stejně principy platí pro postupné i inkrementální inovace. V textu zmiňuje pouze průlomové inovace typu zavedení železnice nebo nahrazení drožky automobilem. Jak však sám uvádí,⁹² je to jen proto, že na velkých inovacích je možné snadněji demonstrovat základní principy.

Naprostou centrální význam má pro inovace podle Schumpetera⁹³ osobnost podnikatele. Stejně jako pečlivě rozlišuje mezi „novou kombinací“ (inovací) a „tokem“ (chodem již etablovaného podniku), rozlišuje také mezi manažerem a podnikatelem.⁹⁴ Připouští, že toto rozlišení je důležité především pro analytické účely, v prvních kapitalistických generacích dokonce nebylo možné toto rozlišení prakticky aplikovat, protože inovátoři – podnikatelé byli

⁹¹ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 66 a dále.

⁹² Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 65.

⁹³ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 70 a dále.

⁹⁴ „Zatímco manažeři se jen přizpůsobují situaci, podnikatelé ji využívají jako startovní bod pro své inovativní projekty,“ shrnuje výstižně schumpeterský pohled Esben S. Andersen.
Andersen, Esben S.: *Schumpeter and regional innovation*. 2011, str. 32 – 44. str. 38.

zároveň řediteli svých podniků. Mohli bychom říci, že Schumpeterův podnikatel je spíše ideálním typem než reálně existující konkrétní postavou.

Jak vysvětluje, podnikatelé (rozuměj inovátoři) nevytvářejí žádnou společenskou třídu a je možné je najít v různých sociálních vrstvách⁹⁵. „Člověk je podnikatelem pouze, když vytváří novou kombinaci,“ tvrdí Schumpeter.⁹⁶ Pokud tedy někdo založí podnik a posléze přejde k rutinnímu řízení podniku, přestává být podnikatelem a stává se manažerem. Podnikatel ani nemusí být vlastníkem prostředků, se kterými podniká. Stejně dobře se může jednat o najatého manažera.

Tento pohled lze nejlépe ukázat na porovnání se dvěma jinými koncepty inovací. Tím prvním jsou inovace tažené poptávkou.⁹⁷ Na trhu se objeví nové požadavky nebo nové potřeby,⁹⁸ inovátor si této explicitní nebo implicitní poptávky všimne a reaguje novým produktem. Schumpeter netvrdí, že nové potřeby nebo rostoucí potřeby potenciálních zákazníků nemohou hrát roli, ale vůbec se jimi nezabývá. Motorem inovace je podle něj kreativita podnikatele. Poznámka Roberta Holmana⁹⁹ o tom, že podnikatel je „vnitřní silou“, která pohání kapitalismus dopředu, je v tomto ohledu velmi výstižná.

Za druhé. Inovace tlačena nabídkou. Tato koncepce vychází z přesvědčení, že jestliže jsou dostupné nové technologie, kvalitnější infrastruktura, vzdělanější pracovní síla, levnější úvěry a podobně, dříve či později to povede k vytváření inovací.¹⁰⁰ Ani tento pohled není blízký Schumpeterovskému, který explicitně uvádí, že podnikatel nevyužívá volné zdroje (armády nezaměstnaných, dosud nevyužívané technologie apod.), ale spíše je odebírá existujícím

⁹⁵ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 78 a dále.

⁹⁶ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 78.

⁹⁷ Ukázkovým představitelem takové koncepce je Peter F. Drucker. Viz Drucker, Peter F., c. d.

⁹⁸ V této chvíli se nepotřebujeme věnovat pečlivějšímu rozlišení mezi požadavkem a potřebou. Jen připomeneme známý citát, který bývá připisován Henry Fordovi. Kdyby se orientoval poptávkou svých zákazníků, vyráběl by pro ně drožky, ale podnikatel místo toho reagoval na potřebu – rychlá a pohodlná přeprava. McKinsey&Company tvrdí, že se nástupem internetu a dalšími technologickými změnami poptávka stává extrémně nestabilní, takže úspěšné produkty musí reagovat na potřeby.

Viz *Profiting from proliferation*. New York, McKinsey&Company, 2004.

⁹⁹ Holman, Robert, c. d.

¹⁰⁰ To je představa, na které jsou založeny téměř všechny státní i nadnárodní programy podpory hospodářského rozvoje. V praxi byla tato představa zdiskreditována případem Kalifornie, kde masivní investice do školství a podpory vědy nevedly k růstu, nýbrž k hospodářskému kolapsu.

Viz například Hampl, Petr, "Experiment: Vysoké daně vedou ke státnímu bankrotu," 18. 3. 2010, <http://cfoworld.cz/evropa-a-svet/experiment-vysoke-dane-vedou-spise-ke-statnimu-bankrotu-nez-k-vyrovnanym-rozpocetum-134>.

Nezdá se však, že reálná zkušenost ovlivnila převládající praxi, ani že by byla příliš reflektována v teorii. Harvardští ekonomové Atkinson a Audretsch například vidí automaticky existující vazbu mezi vědeckotechnickým vynálezem a efektivitou podniků.

Atkinson, Robert D., Audretsch, David B.: *Economic Doctrines and Innovation Policy*. 2010, str. 163 – 260.

projektům.¹⁰¹ Dostupnost technologií nebo kvalifikované pracovní síly snad může jeho roli usnadnit, ale rozhodně není rozhodujícím ani dominantním faktorem. Rozhoduje osobnost podnikatele.

Psychologií podnikatele se Schumpeter zabývá jen letmo. Jak uvádí, podnikatel jedná „racionálně“ v tom smyslu, že je schopen efektivně spravovat podnik a řešit problémy, rozhodně však nejedná racionálně z pohledu maximalizace blahobytu a minimalizace nákladů. Pokud by si chtěl zajistit co nejlepší život, bylo by pro něj výhodnější zapojit se do nějaké již existující aktivity. Podnikatelství ve smyslu zakládání něčeho nového přináší příliš mnoho nepohodlí, rizik a často i společenského odmítání. Schumpeter tvrdí, že není možné uvést jeden převládající motiv, nicméně často jsou podnikatelé vedeni touhou po osobním prosazení, touhou vytvořit něco nového, dobytelskou vášní, potřebou dokázat sám sobě, že umí více než ostatní a podobně.¹⁰² V určitém smyslu je Schumpeterův pohled dobře kompatibilní s neomarxistickým pohledem na fenomén podnikatelství jako psychickou chorobu¹⁰³. Rozdíl je jen v tom, že v Schumpeterově pojetí je to právě tato „choroba“, co nás dělí od hrůz časů před vědeckotechnickou revolucí a nástupem kapitalismu.¹⁰⁴

3.3.2 Joseph Schumpeter: Model Mark II.

V roce 1942 vydal Schumpeter knihu *Kapitalismus, socialismus a demokracie*¹⁰⁵. Jestliže v roce 1911 šlo především o to pochopit, jak kapitalismus funguje, o 30 let později bylo základním problémem to, zda ještě může být kapitalismus zachráněn.¹⁰⁶ Je možné spekulovat, do jaké míry je dílo ovlivněno dobou svého vzniku – tedy dobou, kdy byla velká část světa rozdělena mezi nacismus, bolševismus a „Rooseveltovu diktaturu“¹⁰⁷. Možná, že v jiné době by dal autor větší šanci přežití kapitalismu, nicméně pro naše účely jsou podstatné analytické záležitosti, které by neměly být momentální náladou příliš ovlivněny.

Od pohledu z roku 1911 se Schumpeterovo stanovisko z roku 1942 odlišuje ve dvou ohledech:

- některé body byly upřesněny,

¹⁰¹ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961.

¹⁰² V české literatuře můžeme narazit na termín „podnikavost“, jeho význam je velmi blízký.

Viz Putnová, Anna, Pavel Seknička a Pavel Uhlář: *Etické řízení ve firmě: nástroje a metody: etický a sociální audit*. 2007, str. 92 a dále.

¹⁰³ Viz například Fromm, Erich, c. d., 1993.

¹⁰⁴ Tento rozdíl výstižně shrnuje například Peter L. Berger. Viz Berger, Peter L., c. d., 1993.

¹⁰⁵ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004.

¹⁰⁶ Holman, Robert, c. d.

¹⁰⁷ Tak označoval program Nový úděl sám Schumpeter. Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 11.

- jsou reflektovány změny ve společnosti a ekonomickém uspořádání západního světa, ke kterým mezitím došlo.

I nadále platí, že podnikatelství – tedy zavádění podnikatelských inovací ve smyslu oněch pěti typů zmíněných v předcházejícím oddíle této práce – hraje naprosto základní roli a udržuje stroj kapitalismu v chodu. Najdeme zde již i hojně použití samotného termínu „inovace“. Schumpeter tvrdí, že podnikatelské inovace jsou tou základní příčinou rozmachu produktivní síly a růstu životní úrovně mezi lety 1870 a 1940.¹⁰⁸

V této souvislosti rozebírá i další možné příčiny¹⁰⁹ tohoto růstu:

- jednání vlády (zavádění regulací, státní programy podpory různých odvětví, sociální zákonodárství a podobně);
- zvýšení produkce zlata;
- zvýšení počtu obyvatel;
- objevení se nových trhů (nových regionů);
- vědeckotechnický pokrok.

U každého z těchto faktorů Schumpeter ukazuje, že buď nemůže být příčinou růstu (ekonomiky například rostly i v těch desetiletích, kdy vlády byly dokonale pasivní), nebo že je ve skutečnosti následkem inovací (vědeckotechnický pokrok, objevení nových trhů). „Základní pohnutka, která uvádí do pohybu kapitalistický stroj a udržuje ho v něm, vychází z nového spotřebního zboží, nových trhů a nových forem průmyslové organizace, které vytváří kapitalistické podnikání.“¹¹⁰

Druhé zpřesnění souvisí s tím, že Schumpeter se zde mnohem víc věnuje destruktivní stránce inovací. Právě zde nacházíme dnes tak populární termín „kreativní destrukce“¹¹¹. „Tato průmyslová mutace – mohu-li použít tohoto biologického výrazu – neustále revolucionizuje ekonomickou strukturu zevnitř,“ píše.¹¹² Zatímco dnes je tento pojem často užíván v pozitivním smyslu¹¹³, Schumpeter zdůrazňuje spíše jeho stinnou stránku. Tak jako si podnikatel nemůže být

¹⁰⁸ O podobné míře růstu životní úrovně můžeme hovořit za celé období od průmyslové revoluce. Schumpeter ho omezuje na posledních 70 let před napsáním knihy pouze proto, že za tyto roky existují jasná a porovnatelná data. Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 81.

¹⁰⁹ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 126 – 130.

¹¹⁰ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 101.

¹¹¹ Vyhledávač Google registruje 1 250 000 odkazů na slovní spojení „creative destruction“. Dokonce i částečně posměšné „gospel of creative destruction“ se vyskytuje na 30 000 internetových stránkách.

¹¹² Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 101.

¹¹³ Jedním z mnoha příkladů může být článek redaktora agentury Bloomberg, který kritizuje amerického prezidenta, že kazí kreativní destrukci. Kreativní destrukce je zde popisována jako kreativní proces, který otevírá prostor a uvolňuje zdroje pro nové projekty na místě starých.

Viz Hasset, Kevin A., "Obama Flubs Schumpeter Creative Destruction 101," 29. 6. 2009, <http://www.aei.org/article/economics/obama-flubs-schumpeter-creative-destruction-101/>.

nikdy zcela jist, že jeho podnikání nepřekazí válka, revoluce nebo jiná živelná pohroma, nemůže si být ani jist, že jeho obor nebude smeten příští inovací. Ovšem s tím rozdílem, že příchod inovace je nesrovnatelně pravděpodobnější. Je tedy poměrně obtížné plánovat s dlouhou časovou perspektivou. Je třeba se ptát, zda je správné investovat do stavby elektrárny s návratností mnoha desítek let, když už příští rok se může objevit nový zdroj energie, který elektřinu učiní nepotřebnou. Logickým důsledkem tohoto stavu tedy je, že podnikatelé se orientují na dosažení maximálního zisku v co nejkratším období. Jediným pozitivním důsledkem je, že i monopoly jsou vesměs nuceny ke konkurenčnímu chování, protože si nemohou být jisty, zda se v příštím okamžiku neobjeví inovace, která jejich trh změní na ostře konkurenční.

Nejvýraznější a dodnes dosud nejdiskutovanější změnou oproti předchozí koncepci je však mizení funkce podnikatele.¹¹⁴ Jak už jsme uvedli, význam inovací se podle Schumpetera nijak nemění. „Základní pohnutka, která uvádí do pohybu kapitalistický stroj a udržuje ho v něm, vychází z nového spotřebního zboží, nových výrobních a dopravních metod, nových trhů a nových forem průmyslové organizace,“¹¹⁵ tvrdí. Domnívá se však, že během doby od vydání *Theory of Economic Development* zmizel rozdíl mezi rutinním administrativním řízením podniku a podnikatelstvím jako kreativní inovativní činností. Inovace se staly jednou z běžných funkcí byrokraticko-průmyslové organizace a podnikatelé se stali zbytečnými. To v důsledku znamená konec kapitalismu, konec buržoazní kultury i konec buržoazie jako společenské třídy.

Je zajímavé, že této naprosto zásadní myšlence věnuje fakticky jen minimální prostor.¹¹⁶ Proto můžeme probrat Schumpeterovo myšlení v této oblasti kompletně a podrobněji se jeho logice věnovat.

Schumpeter kapitolu začíná tím, že diskutuje teoretickou možnost, že by výrobní možnosti dosáhly „dokonalosti, která nepřipouští další zdokonalování.“¹¹⁷ Z výroby (a poskytování služeb – dodejme) by se stala zcela rutinní byrokratická činnost a činnorodé osobnosti by se z podnikání přeorientovaly na jiné oblasti. Autor ovšem konstatuje, že dosažení takového stavu v dohledné budoucnosti není myslitelné.¹¹⁸

¹¹⁴ Přesněji řečeno, Schumpeter používá termín „zastarávání“. V anglických textech dokonce používá termín „obsolescence“, což ještě intenzivněji vyvolává představu starých časů. Jako by se podnikatel hodil spíše do doby vzducholodí, parních lokomotiv a pánů v cylindrech.

Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 151 – 153 a Schumpeter, Joseph A., c. d., 1987, str. 131 – 133.

¹¹⁵ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 101.

¹¹⁶ Český překlad *Kapitalismus, socialismus a demokracie* má 470 stran. Otázce zastarání funkce podnikatele jsou věnovány čtyři strany, tedy přibližně půl procenta rozsahu knihy.

¹¹⁷ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 150.

¹¹⁸ Dnes pokládáme takové tvrzení za naprosto samozřejmé a banální, nicméně v době, kdy byla diskutovaná kniha psána, tomu tak být nemuselo. Stačí připomenout společné stanovisko představenstva General Motors, které v roce 1947 dospělo k tomu, že automobil dosáhl technické dokonalosti a není na něm co dále vylepšovat.

V dalším kroku znovu shrnuje své pojetí funkce podnikatele. Proti svým raným pracím nepřináší žádnou zásadně novou myšlenku, nicméně přínosem je, že inovativní podnikatelství popisuje zcela explicitně – včetně jednoznačného vymezení, že se týká nejen velkých záležitostí typu přechodu z koňské dopravy k železnici, ale zdánlivých maličností typu rozšíření služeb místní dopravy. Tvrdí,¹¹⁹ že:

- 1) je to právě tento typ aktivity, co způsobuje opakující se vlny prosperity,
- 2) takové zavádění inovací se nachází vně běžných manažerských činností,
- 3) setkává se s odporem prostředí (i kdyby takový odpor měl spočívat pouze v tom, že zákazníci nebudou produkt kupovat a bankéři jej odmítnou financovat),
- 4) takové zavádění inovací vyžaduje velmi specifické schopnosti, které má jen nepatrný zlomek populace. Právě pomocí těchto schopností je definována osobnost a role podnikatele,
- 5) role podnikatele nespočívá ve vynalézání, ale v uvádění věcí do života.

„Tato společenská funkce (rozuměj funkce podnikatele) dnes ztrácí svůj význam...“ tvrdí Schumpeter a odvolává se na dvě skupiny argumentů:

- 1) Technologický pokrok se tak stává záležitostí vyškolených specialistů. Tito specialisté postupují zcela rutinním způsobem.
- 2) Prostředí se přestalo stavět na odpor inovacím.

Každou z těchto myšlenek vykládá Schumpeter jedinou větou! Bez jakýchkoliv podpůrných pozorování, dalších výkladů nebo podrobností. Žádná detailnější argumentace. Dvě prostinká tvrzení a to je vše. Dále se Schumpeter zabývá rozvíjením metafor (například srovnáváním podnikatelů se středověkými rytíři)¹²⁰. Výklad je natolik zrychlený, že si možná ani autor sám nevšiml logické chyby¹²¹. Místo pokroku ve smyslu zavádění inovací zde odkazuje na technologický pokrok – což je podle vlastní Schumpeterovy koncepce něco podstatně jiného! Kdyby se otázkou zabýval dopodrobna, musel by vidět, že ačkoliv měl v jeho době každý technický podnik své konstrukční oddělení, samotné zavádění inovací zdaleka tak

Ředitelé největší automobilky měli za to, že nejen, že není možné dále vylepšovat produkt, ale není možné jít ani cestou výrazného snižování ceny. To znamená, že dokonalosti dosáhla i metoda produkce, její organizace, výběr dodavatelů apod. Edsall, Larry: *Prototypy. Automobilový design 20. A 21. století*. 2004, str. 24–37.

¹¹⁹ Edsall, Larry, c. d., 2004, str. 151.

¹²⁰ Edsall, Larry, c. d., str. 153.

¹²¹ Komentátor Schumpetera Esben S. Anderson tvrdí, že zatímco model Mark I. byl doveden k pokročilému rozpracování, model Mark II. existuje pouze v podobě skici.

Andersen, Esben S.: *Schumpeter's core works revisited*. *Journal of evolutionary economics*. 2012, str. 628.

zbyrokratizováno¹²² není a že jsou celé oblasti, které jsou popisovaným jevem nedotčeny¹²³. To blíže ukážeme v kapitole věnované Peteru F. Druckerovi.

Poslední zásadním posunem proti Schumpeterovým předcházejícím dílům je skeptičtější postoj vůči kapitalismu dokonalé konkurence a velká očekávání spojená s předpokládanou monopolizací ekonomiky. Jak už víme, velké koncerny s monopolním postavením mohou investovat více zdrojů do vytváření inovací. Navíc tyto inovace jsou podle Schumpetera promyšlenější. Velký podnik má dostatek zdrojů, aby mohl posoudit situaci a zvolit správné inovace, zatímco malá jednotka nemůže mít srovnatelné schopnosti zhodnotit situaci, a tudíž plýtvá kapitálem.¹²⁴ Monopoly mohou také více investovat do technického zařízení, dosáhnout tak vyšší efektivity a zajistit zákazníkům příznivější ceny. „Musíme se smířit s tím, že tyto velké jednotky se staly nejsilnějším motorem... pokroku. Dokonalá konkurence je nejen nemožná, ale je také něčím horším. Není žádný důvod ji ustanovit jako model ideální efektivity,“ uzavírá.¹²⁵

Stejně jako v případě teze o mizení funkce podnikatele, i zde se jedná o myšlenku, která dobře zapadá do celkového kontextu díla, podle něž je nastupující socialismus schopen nahradit kapitalismus, co se týče efektivity a celkových možností produkce. Nicméně v roce 2012 se čtenář zdráhá uvěřit, že tak velký ekonom mohl vážně předpokládat, že monopol zajistí nižší ceny a že byrokratická korporace bude inovativnější a podnikavější, než by mohli být drobní nezávislí podnikatelé. Budeme se tím podrobněji zabývat při výkladu školy veřejné volby.

3.3.3 Esben Andersen – pokus o syntézu Mark I. a Mark II.

Na dílo Josepha Schumpetera odkazuje veškerá nebo téměř veškerá literatura o inovacích vydaná po druhé světové válce.¹²⁶ Různá díla pochopitelně odkazují na jeho různé myšlenky,

¹²² Produktový management jako disciplína (a s tím související zakládání specializovaných útvarů v korporacích) už byl v roce 1942 znám. Jako jeden z prvních zaváděl taková oddělení chemický koncern Procter&Gamble ve 30. letech. Nicméně takové produktové inovace pokrývají jen malou část podnikatelských inovací a v útvarech produktového managementu zpravidla nevznikají opravdu nové věci, spíše tam jsou zdokonalovány stávající produkty. Podle Schumpetera navíc inovace souvisí se zakládáním nových firem. To je něco, co rozhodně nedostalo povahu běžné byrokratizované činnosti.

Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 66.

¹²³ Zvláště markantní je to ve službách.

¹²⁴ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 125.

¹²⁵ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004, str. 125.

¹²⁶ Vzhledem k tomu, že – jak jsme ukázali – významnější akademický zájem o inovace se objevil až po druhé světové válce, znamená to, že na Schumpetera odkazuje veškerá inovační literatura. Neprováděli jsme žádný systematický výzkum, nicméně o něčem svědčí už fakt, že při shromažďování literatury k této práci jsme nenarazili na žádnou knihu ani článek, která by Schumpeterovo jméno neobsahovala. Výjimku pochopitelně představují práce, které vznikly v Československu před rokem 1989, které se k inspiraci buržoazním ekonomem a odpůrcem marxismu z pochopitelných důvodů nehlásí. Tomu se budeme věnovat v samostatné kapitole.

postřehy i poznatky. Dokonce i tam, kde se pracuje s úplně jinou představou, co vlastně jsou inovace a jak fungují, je na Schumpetera odkazováno.¹²⁷ Jako by to bylo nepsanou povinností.

V následující části práce se proto nemůžeme zabývat vším, co je Schumpeterem přímo nebo nepřímo inspirováno. Nedokážeme ani podat zprávu o všech pracích, které diskutují, rozvíjejí nebo kritizují nějaké zcela konkrétní téma z některé Schumpeterovy práce. Byl by to úkol stejně nesmyslně rozsáhlý jako pokus popsat veškeré reakce na Marxovo pojetí tříd. Z množství reakcí jsme proto vybrali jednu, která nám umožní číst Schumpetera jinak.

Autorem, jehož myšlenka se pro tento účel výborně hodí, je Esben Sloth Andersen, profesor na univerzitě v Aalborgu. Věnuje se oboru označovanému jako evoluční ekonomie, který staví na rozvoji metafory mezi hospodářským rozvojem a biologickou evolucí. Z hlediska našeho zájmu je podstatné, že napsal několik prací, které jsou přímo poznámkami k Schumpeterovi a kde komentuje či rozvíjí jeho jednotlivé teze.¹²⁸

V práci *Schumpeter a regionální rozvoj*¹²⁹ doporučuje nechávat modely Mark I.¹³⁰ a Mark II. jako dvě vývojové fáze, ale spíše jako popisy dvou typových situací,¹³¹ které mohou nastat na různých trzích: Trh menších subjektů s vysokou mírou konkurence, kde inovace zavádějí podnikatelské osobnosti, a trh velkých subjektů s oligopolním postavením, kde inovace zavádějí specializované útvary těchto korporací. Andersen tento sloučený model označuje MARK SC¹³² a tvrdí, že jeho určitý náčrt lze najít v knize Kapitalismus, socialismus a demokracie.

Andersen také explicitně popisuje životní cyklus inovace¹³³, který Schumpeter jen naznačil, a pracuje při tom právě s možností, že oba zmíněné modely existují vedle sebe. Ukazuje to na Schumpeterově oblíbeném příkladu dálkové dopravy. Představme si trh s přepravou mezi

¹²⁷ Tomu se budeme blíže věnovat v kapitole zabývající se inovační ekonomikou.

¹²⁸ Mimo jiné se jedná o následující práce:

Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 32 – 42.

Andersen, Esben S.: *Schumpeter's core works revisited Journal of evolutionary economics*. 2012, str. 627 – 648.

Andersen, Esben S.: *The essence of Schumpeter's evolutionary economics: A centennial appraisal of his first book*. 2008.

¹²⁹ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 32 – 42.

¹³⁰ Andersen upozorňuje, že model ekonomiky s centrální rolí inovací zaváděných jednotlivými nezávislými podnikateli se neobjevila až s Teorií hospodářského vývoje, ale lze jej najít už ve starší Schumpeterově práci *Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*.

Andersen, Esben S.: *The essence of Schumpeter's evolutionary economics: A centennial appraisal of his first book*. 2008.

¹³¹ Je to vlastně typická situace, kterou známe z naší současnosti. Vedle ostře konkurenčních trhů, jako je poskytování ubytovacích služeb nebo vývoj software, existují kvazimonopolní odvětví jako energetika nebo výroba smartphonů. Mállokdo (pokud vůbec někdo) předpokládá, že jeden nebo druhý model by mohl převládnout ve všech sektorech.

¹³² Andersen, Esben S.: *Schumpeter's core works revisited Journal of evolutionary economics*. 2012, str. 627 – 648.

¹³³ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 32 – 42, str. 34 a dále.

vzdálenými městy. Existuje řada společností provozujících koňské povozy a přepravující cestující nebo zboží. Na to navazuje řada dalších produktů (včetně služeb) poskytovaných dalšími firmami – zájezdní hostince, přeprahání, krmivo a péče o koně a mnoho dalšího. Všem je jasné, jaká jsou řemesla, jaké jsou obvyklé platy a obvyklé ceny. Funguje systém přípravy učňů, profesní svazy a vše, co s tím souvisí. Poskytovatelé služeb vědí, s jakou mohou počítat marží a všichni žijí v očekávání, že podobná situace bude pokračovat i v budoucnu.

Tuto relativní idylku naruší nástup železnice. Dostavníková přeprava se stává beznadějně zastaralou. A s ní téměř každá služba nebo každé zboží, které bylo dosud na trh dodáváno. Mizí přeprahací stanice, mizí výroba dostavníků a mnoho dalšího. Zároveň se otevírá prostor pro nové služby od nádražních hostinců přes opravy lokomotiv až po rozvoz cestujících. Firmy mění náplň své činnosti, některé zanikají a jsou zakládány jiné. Objevují se nová řemesla, nové typy profesní přípravy atd. Ustavují se obvyklé ceny a trh se postupně stabilizuje. Ale dříve, než se poměry stačí plně usadit, vpadá na trh další zásadní inovace.

Základní stav ekonomiky lze na základě tohoto modelu popsat jako kvazistacionární stav, kde nikdy není dosaženo rovnováhy a kde neustálé přizpůsobování se změněným poměrům je součástí každodenního hospodářského života.¹³⁴

Andersen¹³⁵ explicitně uvádí několik bodů, které z tohoto modelu buď přímo evidentně vyplývají, nebo s ním do určité míry souvisí.

Za první. Strukturální pořadí inovací. Velká zásadní skoková inovace mění trh a otevírá prostor pro inkrementální inovace, kterými se firmy přizpůsobují novým poměrům.¹³⁶

Za druhé. Inovátor není vynálezce. Vynálezce se zabývá technologií nebo vytvářením produktu, inovátor buduje podnik. Stále platí, že inovace je otázkou podnikatelskou, nikoliv technologickou.¹³⁷

Za třetí. Jestliže Schumpeter uvádí, že inovace jsou zaváděny nově zakládanými firmami, Anderson k tomu doplňuje, že to se týká zásadních skokových inovací. Dosavadní firmy se dokážou do nového uspořádání zapojit, ale v roli těch, kdo poskytují podpůrné služby. Když to

¹³⁴ Přesněji řečeno, Schumpeter hovoří o hospodářských cyklech způsobených zaváděním inovací, to však momentálně není předmětem našeho zájmu.

Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961, str. 11 a dále.

¹³⁵ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 32 – 44. a str. 32 a dále.

¹³⁶ „Radikální inovace je následována záplavou inkrementálních inovací a neinovativních adaptací.“

Viz Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 32.

¹³⁷ „Může být inovace prosazena vynálezcem? Nemůže. Je prosazena podnikatelem a je založena na již existujících vynálezech. Příklad? Použití již existujících technologií pro první úspěšnou veřejnou železnici z Liverpoolu do Manchesteru v roce 1830.“ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 34.

ukážeme na našem příkladu, majitelé dostavníků nebudují železnice. Ale když nový podnik železnici zavede, provozovatelé dostavníků začínají nabízet dopravu cestujících od nádraží do domovů. Podobně se novým poměrům přizpůsobují zaváděním drobných inovací i nádražní hostince, opravny, logistická centra, zásilkové služby apod.¹³⁸

Za čtvrté. Příchod radikální inovace nemusí znamenat, že se staré technologie, produkty a služby přestávají využívat. Často si dokážou najít místo i v novém uspořádání. Změna pro ně dokonce může znamenat nový impulz pro růst.¹³⁹

Za páté. Andersen je schumpeterovský i v tom, že důsledně rozlišuje mezi manažerským a podnikatelským (inovátorským) přístupem. Manažer řídí firmu a k jeho manažerské práci patří i to, že analyzuje změny ve vnějším okolí a vhodně na ně reaguje – například modifikací produktů, zavedením nových výrobních postupů apod. Skutečný podnikatel se však nepřizpůsobuje, skutečný podnikatel mění okolí. Jeho ambicí je zavést inovaci, díky které budou poměry jiné. „Přizpůsobení se poměrům není inovací v schumpeterovském smyslu,“¹⁴⁰ tvrdí Andersen.

Andersenův model tak umožňuje využít podněty, které Schumpeter vložil do svého modelu Mark II., aniž by tím byla oslabena analytická použitelnost předchozího modelu, a to v obou klíčových oblastech:

- Existence velkých průmyslových organizací, kde je inovace v podstatě běžným byrokraticko-manažerským procesem. Model Mark SC nechápe tyto organizace jako alternativu vůči klasickému podnikatelství, ale spíše jako jejich doplnění.
- Zachování významu osobnosti podnikatele. I když existují organizační útvary specializované na zavádění změn, osobnost podnikatele – inovátora nemohou nahradit. Mimo jiné proto, že tato oddělení se zaměřují daleko spíše na adaptaci nebo na vynálezectví než podnikatelství ve smyslu prosazování skutečných inovací.

¹³⁸ Andersen zavádí nový pojem „adaptivní inovace“ spočívající v tom, že firma prostě změní svůj produkt nebo způsob činnosti, aby se lépe přizpůsobila novým poměrům. „Železnice otevírá prostor pro celý klastr dalších inovačních aktivit. Některé z nich zapadají do schumpeterovského konceptu. Jiné můžeme popsat jako adaptivní inovace, o nichž se Schumpeter nezmiňuje.“ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 38.

¹³⁹ „Železnice implikuje poptávku po aktivitách, které jsou s ní více či méně spojeny. Protože lidé a zboží musí být dopravováni na a z nádraží ve městech spojovaných železnicí, jasným příkladem je koňská doprava na krátkou vzdálenost. Když k tomu připočteme nárůst ekonomické aktivity, čistým výsledkem zavedení železnice může být zvýšené používání koní v ekonomickém systému jako celku“ Andersen, Esben S., c. d., 2011 str. 36.

¹⁴⁰ Andersen, Esben S., c. d., 2011, str. 39.

Skoro se zdá, že Anderson vytvořil model, který je konsistentněji schumpeterovský než Mark II. Při pečlivějším čtení působí pozdní Schumpeterovo dílo¹⁴¹ dojmem, že předmětem skutečného zájmu je nastupující socialismus jako forma společenského uspořádání a otázka podnikatelských inovací je pouze traktována ve formě okrajových poznámek. Andersen byl pečlivější a dal myšlenkám rakouského ekonoma systematickou a ucelenou podobu.

3.3.4 Peter F. Drucker

Optimismus pozdního Schumpetera ohledně schopnosti korporací zavádět inovace se stal v následujících letech předmětem debaty. V 60. letech prokázal Kenneth Arrow¹⁴², že organizace s monopolním nebo oligopolním postavením není motivována inovovat. Ale rozhodující zlom se odehrál až v 80. letech, kdy do debaty vstoupil Peter F. Drucker¹⁴³. Své zásadní dílo o inovacích napsal jako svou poslední knihu v době, kdy se těšil postavení všeobecně respektovaného guru managementu a kdy měl za sebou téměř 50 let transformačních projektů v podnicích všech velikostí.

Jeho práci o inovacích lze označit za vyvrcholení celoživotního díla. Jak v oblasti praktického poradenství a návodů pro úspěšné řízení firmy, kterými se proslavil více, tak v oblasti teoretické ekonomie, kde je jeho příspěvek mnohdy zastiňován konzultační činností. To však neznamená, že by byl málo významný. Pro naše účely je podstatná zejména metoda, pro niž je typické neustále přepínání mezi mikrorovinou (situace konkrétní firmy a rozhodování konkrétního podnikatele) a makrorovinou (národní hospodářství, statistiky o pracovních místech atd.).

Drucker ukazuje, jak je makrorovina dána agregací těchto drobných situací a rozhodnutí a ukazuje také, jak může rozbor chování malých inovátorů vysvětlit celkový stav národního hospodářství.

Slabinou jeho práce je naopak neschopnost či neochota vnímat možnost byrokratických aparátů využívat svěřenou moc k dosažení vlastních cílů. Drucker se relativně podrobně zabývá i možnostmi zavádění inovací a podnikatelského přístupu ve státní správě, aniž by – byť jen okrajově – připustil možnost, že byrokraté mohou nové prostředky a možnosti využívat i k jiným účelům než k co nejefektivnějšímu naplnění cílů stanovených demokratickými procedurami.

Svou knihu ovšem nezačíná teoretickým rozbohem, ale impozantními čísly¹⁴⁴:

¹⁴¹ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004.

¹⁴² Arrow, Kenneth J.: *The limits of organisation*. 1974.

¹⁴³ Drucker, Peter F., c. d.

¹⁴⁴ Drucker, Peter F., c. d., str. 3 – 5.

- Za 10 let, které předcházely jejímu vydání, vytvořily americké malé a střední podniky 40 milionů nových pracovních míst.
- Za tímto nárůstem je neuvěřitelná dynamika sektoru malých firem. V USA jich průměrně vzniká 600 000 ročně.
- Tento nárůst tak kompenzuje ztráty pracovních míst v korporátním sektoru, kde i v dobách prosperity převládá propouštění.
- Evropská ekonomika, kde vzniká mnohem méně firem, je tak odsouzena k permanentní vysoké nezaměstnanosti.

Znovu se tak před námi rozprostírá obraz odpovídající schumpeterovskému modelu Mark I. Záplava drobných podnikatelů neustále vymýšlí nové kombinace produktů, vstupuje na nové trhy, zakládá nové podniky a tím udržuje národní hospodářství při životě. Podstatná část nových podniků po několika letech zaniká, ale to nevadí, jsou totiž okamžitě nahrazovány zase dalšími.

V reakci na převládající mínění věnuje Drucker značnou pozornost významu moderním technologiím¹⁴⁵ a zjišťuje, že jejich význam je přeceňován. Bez ohledu na novinové titulky je tomu tak, že s technologiemi souvisí jen malá část nových pracovních míst a že schopnost technologických firem vytvářet nová pracovní místa je podprůměrná. Stejně skeptický je i k vědeckému pokroku. V průměru trvá 20 let, než se najdou podnikatelé, kteří dokážou vědecký objev přetavit v nové produkty a nová pracovní místa.

Co tedy rozhoduje? Podle Druckera¹⁴⁶ je to v první řadě schopnost pochopit potřeby různých skupin zákazníků a rychle na ně reagovat. Přitom se nemusí jednat o nijak zásadní inovace. Drucker dokonce tvrdí, že nejúspěšnější podnikatelskou strategií je tzv. kreativní inovace¹⁴⁷ spočívající v tom, že podnikatel okopíruje úspěšný produkt a začne jej nabízet v novém regionu, nové skupině zákazníků apod.

3.3.5 Typologie inovací

Pro naše další úvahy budeme potřebovat typologii, která nám pomůže k lepší orientaci v různých typech zaváděných (a prosazovaných) změn, která nám pomůže odlišit strategie bílých límečků od strategií jiných společenských skupin a zároveň lépe porozumět změnám, které jsou v zájmu různých sociálních skupin.

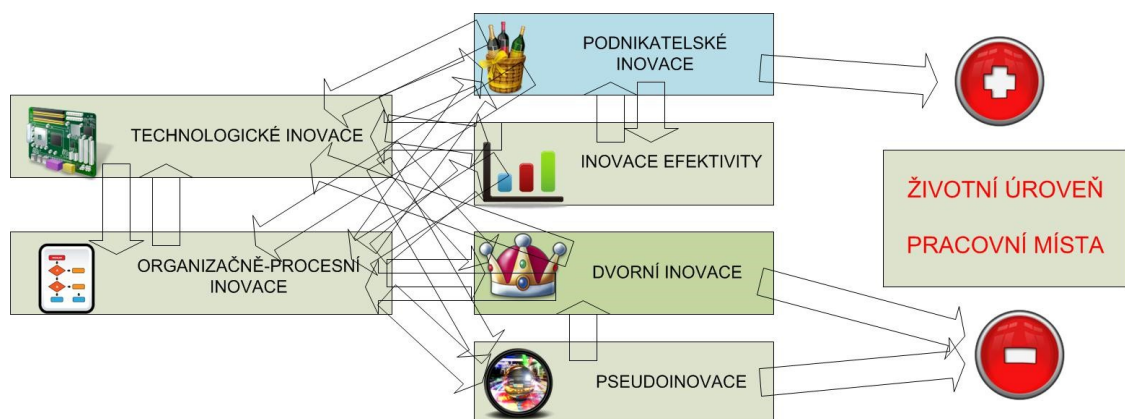
V rámci této typologie budeme rozlišovat následující typy inovací:

¹⁴⁵ Drucker, Peter F., c. d., str. 3 – 5.

¹⁴⁶ Drucker, Peter F., c. d., str. 141 –166.

¹⁴⁷ Drucker, Peter F., c. d., str. 207 a dále.

- **technologická inovace,**
- **procesně organizační inovace,**
- **podnikatelská inovace** (zavedení služby nebo produktu, který je nabízen na běžném trhu),
- **inovace dobývání renty** (zavedení služby nebo produktu, který je nabízen centrální autoritě),
- **inovace efektivity,**
- **pseudoinovace.** Tímto výrazem označujeme produkt, který inovací není, nicméně z marketingových nebo jiných důvodů je na něj tak nahlíženo (aktér může například vykázat provedení požadovaného počtu inovací a tím získat kariérový postup). Pseudoinovace se pochopitelně nemusí opírat o technologickou ani procesně-organizační inovaci, nicméně může. To znamená, že pseudoinovaci rozumíme také zavedení nové technologie (nebo organizační změnu) způsobem, který nemá vliv na povahu produktu, jeho kvalitu ani na způsob, kterým uspokojuje potřeby zákazníků. Pseudoinovaci může být změna obalu, pokud nový obal neposkytne zákazníkům více potěšení ani jinou hodnotu. Může jí být přechod na nový materiál, který nemá žádný dopad na užitnou hodnotu produktu. Může jí být také organizační změna, která nemá žádný dopad na výkonnost organizace.

Obr. 2. Vztah mezi typy inovací. Schéma ukazuje, jak se různé typy inovací navzájem podporují (technologické inovace např. vytvářejí prostor pro nové typy podnikání a nové typy podnikání zase poptávku po nových technologiích), ale také, že – přinejmenším teoreticky – je možné, aby technologické a organizačně – procesní inovace vedly ke snížení blahobytu, nikoliv k jeho zvýšení.

4. White collar revisited – Čtení Millse po 60 letech

Obsahem následující kapitoly bude čtení a kritická diskuze Millsovy knihy o bílých límečcích, tedy vlastní jádro práce. Předmětem našeho primárního zájmu nebudou dobové americké realie, ale základní trendy a případně zákonitosti, které Mills identifikoval. Na řadě míst je obtížné obě tyto roviny odlišit, nicméně při pozorném čtení to možné je.

Budeme přitom postupovat tak, že:

- shrneme Millsovy teze pro určitou oblast,
- budeme zkoumat, zda v průběhu dalšího vývoje (po vydání knihy) došlo k pokračování či dokonce zesílení trendu nebo zda se jev ukázal jako dobově omezený,
- zamyslíme se, zda pro jevy, které Mills pozoroval, neexistuje alternativní vysvětlení. Pokud ano, pokusíme se tato vysvětlení porovnat.
- budeme Millsův pohled konfrontovat s pohledy myšlenkových směrů uvedených v předcházející kapitole. V některých případech nám to ukáže plastičtější obraz, jinde se Millsova tvrzení mohou ukázat jako nepřesná.

Výstupem každé z porovnávaných oblastí pak budou stručné propozice, které by měly něco vypovídat o sociálně ekonomickém vývoji západních společností.

Strukturu a pořadí probíraných oblastí jsme převzali od Millse, ovšem jen do určité míry. To je dáno tím, že je jeho práce fakticky koncipována jako vyprávění příběhu konkrétního národa v konkrétní době.

4.1 Zánik podnikatelské třídy?

4.1.1 Millsův pohled

Mills své dílo začíná líčením historického příběhu¹⁴⁸ plynulého a neustálého pohybu, na jehož začátku je národ sestávající ze svobodných lidí, kteří vlastní výrobní prostředky a od toho také odvozují své postavení. Národ, kde je logické a přirozené, že všichni lidé vlastní zbraně¹⁴⁹ a společně tvoří veřejnost, která úkoluje a kontroluje státní byrokracii. Na konci příběhu nacházíme společnost, kde drobní podnikatelé (farmáři a řemeslníci) představují už jen málo významnou vrstvu mezi vlastníky velkých majetků a jejich zaměstnanci, tedy společnost v podstatě odpovídající marxovskému obrazu buržoazního panství.

¹⁴⁸ Mills, Wright C.: *The power elite*. 1956, str. 3 – 61.

¹⁴⁹ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 42.

Stejný pohyb můžeme číst jako pohyb mezi dvěma typy vlastnictví výrobních prostředků (kapitálových statků)¹⁵⁰, od democratic property ke class property. Zatímco první poskytuje nezávislost farmáři, který je majitelem půdy, na níž hospodaří, nebo řemeslníkovi, který vlastní vybavení své dílny, class property naopak vytváří panství nad jinými lidmi a činí z nich součástky ve výrobní mašinérii. Typickým příkladem class property je vlastnictví továrny s pásovou výrobou.

Příčin tohoto pohybu je podle Millse několik:

POLITICKÉ. Zejména nastavení celních tarifů a dalších podmínek. Trend, který zahájil prezident Lincoln a který nebyl od té doby přerušen, soustavně znevýhodňuje malé vůči velkým.¹⁵¹

TECHNOLOGICKÉ. Nové technologie zvyšují efektivitu, čímž způsobují trvalý pokles cen farmářských a řemeslnických produktů. Mills navíc v podstatě klade rovnítko mezi moderní technologií, drahé technologií a úsporou z rozsahu, takže vidí přirozený trend mezi technologickými inovacemi a koncentrací kapitálu.

KOMUNIKAČNÍ. Díky novým dopravním a komunikačním možnostem mizí trhy, které by mohl obsloužit malý podnik.¹⁵² Jak je vidět z předchozího bodu, Mills počítá s tím, že větší podnik je automaticky také efektivnější a dokáže nabídnout lepší produkt.

MIZENÍ PODNIKATELSKÉ FUNKCE, kdy inovativní roli nových firem přebírají vývojová oddělení korporací.¹⁵³ I když přímo neukazuje na Schumpetera¹⁵⁴, jeho koncept je stejný, dokonce používá stejné výrazy.

PŘEMĚNA NEZÁVISLÝCH PODNIKATELŮ NEBO DROBNÝCH FIREM V SATELITY KORPORACÍ – v mnoha případech je tomu tak, tvrdí Mills¹⁵⁵, že to, co formálně působí jako nezávislá firma, je

¹⁵⁰ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 13.

¹⁵¹ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 15 – 19.

¹⁵² Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 20 – 22.

¹⁵³ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 25 – 27.

¹⁵⁴ Devět let před prvním vydáním Bílých límečků vyšla Schumpeterova kniha *Capitalism, Socialism and Democracy*, která obsahuje onu proslulou tezi o tom, že role podnikatele zastarala a podnikatelé jsou nahrazováni byrokratickým procesem ve vývojových odděleních korporací. Právě o tuto tezi se totiž opírá Schumpeterovo

(a jeho žáků) přesvědčení, že by socialismus přece jen mohl ekonomicky fungovat.

Je až šokující, že této klíčové tezi nejsou věnovány více než tři odstavce a že je jen zběžně načrtnuta. Schumpeter neuvádí žádné skutečnosti na její podporu ani jiné zdůvodnění. Rozvíjí pouze efektní metaforu, která podnikatele přirovnává ke středověkým rytířům, jejichž zbraně jsou v moderní válce nepoužitelné. Schumpeter navíc ignoruje svou vlastní definici podnikatelské inovace a ve zmíněné pasáži ji nahrazuje inovací technologickou.

Schumpeterova teze o zastarání funkce podnikatele je ve skutečnosti velmi slabá. Navíc se zdá, že další vývoj dal za pravdu spíše předchozímu Schumpeterovu dílu. Aniž bychom podceňovali schopnost státu a korporací koncentrovat zdroje a dolaďovat produkty k dokonalosti, pořád je tomu tak, že i společnost s tak nesmírně vysokou reputací inovátorů jako Apple, IBM či Microsoft získávají zásadní inovace primárně tak, že kupují malé firmy, které předtím inovace uvedly na trh (viz samostatná příloha). Totéž platí o automobilovém průmyslu, kde výrobce fakticky jen koordinuje vývojové a inovační práce realizované malými nezávislými firmami. Viz Schumpeter, c. d., 2004, str. 153.

¹⁵⁵ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 23 – 27.

fakticky spíše prodejní oddělení (nebo servisní úsek) korporace. Korporace tak na některé faktické zaměstnance přenáší část rizik a upírá jim podmínky, jaké poskytuje ostatním zaměstnancům.

Millsův pohled na třídu drobných a středních podnikatelů dobře charakterizuje termín „lumpenburžoazie“ – lidé, jejichž příjem a životní styl odpovídá chudině¹⁵⁶ a kteří svým dětem nemohou nabídnout lepší vyhlídky. Je to skupina, kde převládají autoritativní vzorce výchovy (což Mills hodnotí jako patologické) a kde rodiče svým dětem vštěpují hodnoty jako slušnost nebo pracovitost ve zcela mylné víře, že mohou vést ke zvýšení životních šancí.

I když to Mills příliš nezdůrazňuje, z jeho výkladu je zřejmé, že pokládá „starou střední třídu“ za mizející skupinu, která je udržována při životě v podstatě jen proto, aby poskytla ideové ospravedlnění komplexu zahrnujícímu korporace, armádu a velké státní úřady¹⁵⁷. Komplexu, který se dokáže vyhnout regulacím odvoláním na svobodu podnikání pro malé podnikatele (i když tito drobní již fakticky zmizeli ze scény).

S odstupem 60 let je velmi obtížné rozsoudit, nakolik byla Millsova analýza přesná a nakolik byla poplatná dobové literatuře, ať už marxistické či konzervativní.¹⁵⁸ O něco snadněji ale můžeme zjistit, zda další vývoj odpovídal Millsovu očekávání.

4.1.2 Další vývoj – politický vliv

Můžeme dát za pravdu Millsovi v tom, že maloburžoazie nepředstavuje od druhé světové války společenskou vrstvu s dominantním vlivem na politický vývoj v jakékoliv kapitalistické zemi. Pokud vynecháme velmi speciální případy, jako například Chile na konci 80. let, nevíme o žádné situaci, kdy by malopodnikatelská třída hrála rozhodující vliv. I Berger¹⁵⁹, který hovoří o staré střední třídě jako jedné ze dvou skupin určující poměry v kapitalistických zemích, fakticky posouvá definici tak, aby do ní spadala i část těch, které Mills označuje jako bílé límečky.

Murray¹⁶⁰ navíc ukazuje, že drobné a střední podnikání přestalo být mobilním kanálem, který by podnikatelům nebo jejich dětem umožnil získat přístup mezi novou vyšší třídou – vyjma speciálních oborů, jako jsou třeba právní služby. To ostatně logicky vyplývá z toho, že získání místa ve vyšších patrech byrokratických aparátů je podmíněno dobrým vzděláním, což je dáno spíše vzděláním a mentálními schopnostmi rodičů než jejich příjmy. Je vysoce pravděpodobné, že tato teze neplatí jen

¹⁵⁶ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 30 – 33.

¹⁵⁷ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 28.

¹⁵⁸ Ačkoliv žil Mills v době, kdy v sociologii jednoznačně dominoval strukturní funkcionalismus („velká teorie“, jak jej opovrzhlivě nazývá Mills), pohlížel na tento směr natolik kriticky, že jím prakticky nebyl ovlivněn. Máme zde na mysli spíše Karla Marxe a jeho představu o tom, že kombinace technologií a úspor z rozsahu postupně povedou k monopolní struktuře ekonomiky, i již zmíněného Schumpetera (ačkoliv nevíme, zda jej Mills četl přímo nebo se k němu Schumpeterovy myšlenky dostaly prostřednictvím další literatury).

¹⁵⁹ Viz Berger, Peter L., c. d., 1993.

¹⁶⁰ Murray, Charles A.: *Coming apart*. 2012.

pro Spojené státy, ale týká se západního světa obecně, ostatně výzkum provedený v České republice¹⁶¹ dospěl k závěrům, které tomu odpovídají. Dokonce ani zatím poslední velké spontánní politické hnutí v USA – tzv. Tea Party – u kterého by díky jeho zaměření bylo možné intuitivně očekávat, že bude výrazně souviset s maloburžoazními vrstvami, podle všeho sestává spíše ze zaměstnanců.¹⁶²

Nabízí se ovšem otázka, zda někdy ve starších dějinách bylo období, kdy podnikatelské střední třídy (spojené s majetkem typu *democratic property*) určovaly mocenské dění ve kterékoliv západní zemi. Zcela jistě tomu tak nebylo v českých zemích. A dokonce i pro Spojené státy, kde to Mills implicitně předpokládá, vyvolává taková hypotéza otazníky. Ačkoliv nezpochybňujeme, že tomu tak nejspíš bylo v rámci jednotlivých místních komunit, je otázka, nakolik dokázali farmáři a řemeslníci ovlivnit federální vládu. Jak by mohla být prosazena Lincolnova reforma celních tarifů, která téměř zlikvidovala farmáře jako společenskou třídu¹⁶³, pokud by v té době měli farmáři tak významný vliv?

Navíc není ani možné tvrdit, že by byl veškerý vliv staré podnikatelské třídy zcela eliminován. V západních demokratických zemích běžně fungují lobbistické organizace typu Sdružení drobných podnikatelů a živnostníků¹⁶⁴ nebo U.S. Chamber of Commerce a situace malých firem bývá pravidelně diskutována v předvolebních debatách a programech. Děje se tak však v rámci složitější struktury, kde působí řada hnutí založená nejen na třídních či stavovských zájmech, ale také například na zájmech generačních skupin, záležitostech vztahů mezi pohlavími, specifických ekologických a kulturních záležitostech a dokonce i na sexuálních preferencích.

I přes zmíněné pochybnosti, zda se jedná o tak jednoznačný vývoj, můžeme konstatovat, že Millsův předpoklad o úpadku politického vlivu drobných podnikatelů jako společenské vrstvy platí. Neklesl však k nule a nejsou známky toho, že by se blížil úplnému zániku.

Závěr: Stará podnikatelská třída (řemeslníci, farmáři, drobní poskytovatelé služeb i majitelé menších firem) pravděpodobně nikdy nebyla jediným rozhodujícím držitelem politické moci, nicméně v určitém období patřila ke klíčovým hráčům, kteří dokázali prosadit podstatnou část svých zájmů. Tento vliv ale do poloviny 20. století výrazně poklesl a už nebyl obnoven. To

¹⁶¹ Hlavní zjištění z mezinárodního výzkumu vědomostí a dovedností dospělých PIAAC. Dostupné z: <http://www.piaac.cz/>.

Herrnstein, Richard J., Murray, Charles A., c. d.

¹⁶² Výzkum Gallupova ústavu provedený v roce 2010 ukazuje, že skladba aktivistů Tea Party poměrně přesně kopíruje skladbu americké společnosti. Do dotazování nebyla zahrnuta otázka, v jakém sektoru respondent působí a jaké je jeho pracovní postavení, nicméně z údaje, že 55% se bojí ztráty zaměstnání, lze soudit, že se jedná spíše o zaměstnance.

¹⁶³ Mills, Wright C., c. d., 1956, str. 15.

Podrobněji viz Taussig, Frank W.: *The tariff history of the United states*. 2003.

¹⁶⁴ Navíc je řada organizací, které z názvu mohou působit velkopodnikatelsky, ale naprostou většinu členů s hlasovacím právem tvoří – v Praze třeba Britská obchodní komora nebo Americká obchodní komora. Stačí se podívat na seznam členů na <http://www.britishchamber.cz/> a na <http://www.amcham.cz/>.

neznamená, že by vliv této třídy byl nulový. Stále je schopna – alespoň do určité míry – definovat a hájit své zájmy.

4.1.3 Další vývoj – ekonomický význam

Zanikla role podnikatele a praktický význam malých firem, jak to Mills předpokládal? Výbornou odpověď poskytují data, která shromáždil v polovině 80. let Peter Drucker¹⁶⁵:

- mezi roky 1970 a 1984 vytvořily malé americké firmy přibližně 40 milionů nových pracovních míst (jedná se o čistý přírůstek, míst vzniklo mnohem více, ale mnoho z nich zase rychle zaniklo),
- ročně je ve Spojených státech zakládáno 600 000 nových firem,
- velké korporace mají naopak tendenci spíše pracovní místa rušit. Když eliminujeme výkyvy dané přechodnými ekonomickými krizemi nebo krizemi jednotlivých odvětví, ztrácí 500 největších amerických firem průměrně 400 000 pracovních míst ročně,
- nová místa primárně nesouvisí s novými technologiemi. Technologická odvětví – navzdory státním podporám – mají nižší schopnost vytvářet nová pracovní místa než služby,
- postupně vzrůstající nezaměstnanost v západní Evropě připisuje Drucker právě tomu, že sektor vznikajících firem nemá dynamiku srovnatelnou se stejným sektorem v USA.

Při bližším pohledu si ale všimneme jednoho poměrně zásadního konceptuálního rozdílu. V Millsově pojetí je středem zájmu malá firma, v Druckerově firma nová (malá je jen proto, že dosud nestačila vyrůst). Pokud bychom měli definovat něco jako ideální typ popisovaného podniku, u Millse by se jednalo o rodinnou farmu, která po generace pěstuje stejné plodiny stejným způsobem a pro kterou každá technologická nebo ekonomická změna představuje hrozbu. U Druckera jde spíš o někoho, kdo si všiml, že v určitém regionu chybí určitý typ restaurací nebo třeba, že určitý sektor rodinných domů postrádá nějaké zabezpečovací zařízení. Nová firma přijde s novým produktem, zaplní mezeru, vytvoří pracovní místa a po pár letech může klidně zaniknout a udělat tak místo jinému projektu. Technologické inovace a další změny na trzích nejsou u Druckera hrozbou, ale nutnou podmínkou vytváření příležitostí.¹⁶⁶

Toto srovnání by nás mohlo svádět k domněnce, že došlo k zásadní ekonomické změně. Druckerova koncepce inovativního podnikání ale ve skutečnosti jen kopíruje Schumpeterův výklad z roku 1911.¹⁶⁷ Schumpeter v tomto výkladu zavedl pojem „kreativní destrukce“ a popsal kapitalistickou ekonomiku nikoliv z hlediska hledání optimálního využití zdrojů, ale spíše jako stav poněkud chaotické dynamické rovnováhy, v němž to podstatné není prosperita stávajících firem

¹⁶⁵ Drucker, Peter F., c. d.

¹⁶⁶ Drucker, Peter F., c. d., str. 21 – 30.

¹⁶⁷ Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961.

a projektů (beztak je brzy smetou inovace), ale schopnost ekonomiky generovat nové podniky a zejména nové typy trhů.

Rozdíl není primárně ve fázi ekonomického vývoje, ale v optice pohledu. To je zvláště markantní tam, kde oba popisují stejný fakt: dynamický stav, kdy neustále vznikají a zanikají miliony firem, který vyvolává Druckerovo nadšení, je pro Millse příznakem úpadku¹⁶⁸. Připomíná, že v období mezi válkami bylo založeno 16 milionů nových firem a 14 milionů firem zaniklo a tvrdí, že primární příčinou toho je skutečnost, že „mnoho malých podniků soutěží o malý podíl na trhu.“¹⁶⁹ Právě tady narážíme na omezení statické analýzy. Drobné inovativní podnikání přece nesoutěží o podíl na stávajících trzích, ale nachází a vytváří nové trhy.

Nicméně nejde jen o rozdíl mezi statickým a dynamickým pohledem. I další příčiny, které Mills analyzoval, fakticky obsahují i pozitivní stránku.

TECHNOLOGIE – dnes, kdy jsme schopni poměrně přesně popsat životní cyklus prosazování nových technologií¹⁷⁰, je zřejmé, že po první fázi, kdy si novou generaci moderní technologie mohou dovolit jen nejbohatší organizace, následuje takové snížení ceny, které technologii zpřístupní masovému trhu. Nasazení technologie v oné první fázi, kdy může poskytnout náskok, je ovšem spojeno s vysokými riziky. V posledním desetiletí se navíc objevil fenomén outsourcingu¹⁷¹, který zpřístupňuje funkce drahých sofistikovaných zařízení i jednotlivým domácnostem a velmi malým organizacím.

ZMĚNY V DOPRAVĚ A KOMUNIKAČNÍCH TECHNOLOGIÍCH – to, co lze skutečně označit za hrozbu pro malé výrobní podniky podnikající na uzavřených trzích, zároveň otevírá příležitosti pro malé specializované firmy. Minimálně od nástupu internetu je možné, aby firma o několika zaměstnancích oslovila stovky milionů potenciálních zákazníků a soupeřila s nesrovnatelně větší a bohatší korporací.¹⁷² Ale fenomén úzce specializovaných zásilkových firem nepřišel až s internetovou revolucí.¹⁷³

EXISTENCE ZÁVISLÝCH MALÝCH FIREM – zde je obtížné posoudit platnost teze v desetiletích předcházejících napsání Bílých límečků, nicméně můžeme ji rozebrat ve světle toho, co víme o vývoji ekonomiky následujících desetiletí. Tezi o závislých firmách můžeme rozdělit na dvě.

¹⁶⁸ Mills, Wright C., c. d., str. 24.

¹⁶⁹ Mills, Wright C., c. d., str. 23.

¹⁷⁰ Křivku prosazování nových technologií (technology hype curve) vypracovala analytická společnost Gartner a je popsána na www.gartner.com, v sekci Metodologie.

¹⁷¹ Viz například *Bundled Outsourcing: Myths and Realities, Tradeoffs and Benefits*. 2010.

¹⁷² Můžeme připomenout třeba případ české firmy Software602 (tehdy o 50 zaměstnancích), která prodejem produktů přes internet dokázala vytlačit Adobe Corporation (roční obrat přes 5 miliard dolarů) z řady amerických podniků a úřadů.

¹⁷³ Nash, Edward: *Direct marketing*. 2000.

Malá firma je fakticky prodejní jednotkou korporace, na které je závislá a za kterou nese rizika. Zde se literatura o managementu¹⁷⁴ shoduje v tom, že na trhu rozhoduje schopnost získat důvěru zákazníka a obsloužit jej přesně tak, jak potřebuje. Každý produkt je nahraditelný.¹⁷⁵ Pokud se Dell nechová ke svým malým partnerům dost přívětivě, vyřeší to smlouva se společností Lenovo. Coca-Cola může nahradit Pepsi, Mercedes BMW a místo Google Cloud lze použít Microsoft Azure¹⁷⁶. Dokonce i na trhu s finančním poradenstvím, kde je konzultant, ač formálně nezávislý, ve skutečnosti jedním ze stovek nebo tisíců zaměstnanců velké sítě, není přechod ke konkurenční síti (včetně převedení zákazníků) obtížný. Můžeme tedy konstatovat, že situace, kdy je malá firma de facto prodejním oddělením korporace, nevytváří na této korporaci závislost.

Existuje ale ještě další možnost. Malá firma je dodavatelem služby pro velkého zákazníka, je na tomto zákazníkovi plně závislá a nese za něj náklady nebo jiné nepohodlí. Není obtížné si takovou situaci představit, je však obtížnější najít byť i malou firmu, která pracuje pro jediného zákazníka (nebo u něj realizuje dominantní část obrátu). Spíše se zdá, že trend je opačný – dokonce i podniková oddělení s vyšší mírou samostatnosti jsou pod tlakem, aby své služby prodávala na volném trhu a pracovala i pro jiné zákazníky.¹⁷⁷

A pak je tu ještě jedna záležitost, kterou Mills přehlédl, když kladl obrovský důraz na hmotný kapitál. Zatímco v zemědělství je tomu pravděpodobně skutečně tak, že půda představuje klíčový kapitál, bez nějž není myslitelné pokračovat v podnikání, v řemeslných a obchodních záležitostech nehraje srovnatelnou roli jako dovednosti, invence, nápady a podnikatelské schopnosti. Obchodníci jsou zvyklí pracovat v pronajatých prostorách a asi nenajdete řemeslníka, který by si svého nářadí cenil víc než svého umu – mimo jiné proto, že pravidelné nákupy dalšího vybavení (respektive náhrada stávajícího) jsou běžnou součástí chodu jakékoliv živnosti. Doba, kdy sada nářadí představovala klíčový zdroj bohatství a dědila se z generace na generaci, skončila. Vyjma některých velmi specifických oborů nepředstavuje nedostatek finančního kapitálu zásadní omezení.¹⁷⁸ Rozpor

¹⁷⁴ Ze stovek knih, které na toto téma existují, můžeme zmínit např.:

Kotler, Philip: *Marketing management*. 2007.

¹⁷⁵ Výjimky zpravidla nemají dlouhého trvání. I takové legendě jako Apple iPad trvalo pouhé tři roky, než se stala v očích zákazníků plně nahraditelnou prémiovými tablety s OS Android.

¹⁷⁶ Excelentním případem je firma Galeos (zákazník autora této práce). Když chtěla americká korporace Progress Software v roce 2011 zefektivnit své fungování, požádala zaměstnance pobočky v České republice, aby založili firmu a převzali odpovědnost a rizika za prodej a podporu místních zákazníků. O dva roky později zastupuje společnost Galeos i několik konkurentů Progress Software (Aurea Software, Cordys, HP, QAD) a dosahuje několikanásobně vyššího obrátu. O závislosti na Progress Software nemůže být řeč, americká korporace je naopak závislá na místní podpoře. Příklad Galeosu není ojedinělý. I v omezeném vzorku mých klientů je takových společností několik.

¹⁷⁷ Můžeme zmínit například Datart ICT Services. Viz Hampl, Petr: Největším bezpečnostním rizikem jsou pro nás headhuntery. Dostupné v: *Data Security management*, 2/2013.

¹⁷⁸ Techniky výpočtu Business Case používané ve velkých organizacích jsou až překvapivě podobné těm, které používá banka při posuzování žádosti o úvěr. To fakticky znamená, že pro oddělení korporace je srovnatelně

mezi democratic property
a class property se stal zastaralým, a naopak vzrostl význam těch forem kapitálu, které úžeji souvisí s konkrétní osobou (vztahový, kulturní, symbolický, kognitivní, erotický atd.).

Naopak lze ocenit Millsův postřeh o tom, že podnikatelské střední vrstvy nemají srovnatelné možnosti ovlivnit zákonodárství jako velké organizace a že tedy změny probíhají v jejich neprospěch. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že s rostoucí rolí státu v ekonomice se snižuje podíl malých firem.¹⁷⁹

Závěr: Malé a střední firmy hrají nadále naprosto zásadní roli v západních ekonomikách, minimálně co do vytváření nových pracovních míst a zavádění skokových inovací. Moderní technologické trendy jim dávají více možností než kdy předtím a činí je potřebnějšími. Kapitalistická ekonomika dosud nemá žádnou instituci, která by mohla nově vznikající firmy nahradit. Pokud nevzniká dostatečné množství nových firem, vede to ke stagnaci a dlouhodobé nezaměstnanosti.

Teze o zastarání funkce podnikatele tedy nebyla potvrzena. Pokud tedy nové firmy nevznikají, je to dáno jinými příčinami než jejich nepotřebností. Mezi nimi může hrát roli například to, že osobnostem, které v dřívějších dobách zakládaly firmy, se nabízí atraktivnější možnosti v rámci byrokratických aparátů nebo skutečnost, že státní povinnosti a regulace působí malým firmám výrazně větší problémy než velkým.

obtížné získat prostředky na nový projekt jako pro nezávislého podnikatele. Ani zde se nejedná o novou záležitost. Náš pohled odpovídá tomu, jak Joseph Schumpeter popsal v roce 1911 financování inovací. Viz například *The Business Case Checklist: Everything You Need to Review a Business Case, Avoid Failed Projects, and Turn Technology into ROI*. 2009.

¹⁷⁹ Vynikající příspěvek k diskuzi na toto téma představuje dílo Erica Riese. Eric Ries není ekonom ani sociolog, ale sestavil metodiku (sadu postupů) jak postupovat při zakládání firem zaměřených na inovativní produkt. Hnutí Lean Startup, které tak inicioval, dnes čítá tisíce drobných podniků po celém světě.

V jedné ze svých knih přesvědčivě ukazuje, že uvedení nové firmy na trh je dnes řádově snadnější, než bylo kdykoliv v minulosti, kdy podnikatel potřeboval prostory, řadu administrativních zaměstnanců, strojní vybavení, komunikační techniku, nákladný marketing atd. V současné době lze většinu strojů pronajmout, činnosti administrativních zaměstnanců automatizovat (přičemž pronájem potřebných automatů vyjde malou firmu na jednotky nebo desítky dolarů), marketing s využitím sociálních sítí je stejně levný, kvalitní připojení k internetu prakticky zadarmo (s možností využívat Skype, YouTube a další nástroje zcela zdarma). Zkrátka jediná z tradičních nákladových položek, které stojí za pozornost, je lidská práce.

Naopak značně narostly výdaje na patenty, platby za využití know-how a především „compliance“ (náklady na splnění nových regulačních požadavků). Podle American Chamber of Commerce během posledních několika let narostly tyto regulační náklady pro malé podniky o 10 000 dolarů na jednoho zaměstnance. Trend v České republice je obdobný – stačí připomenout založení restaurace, kde chcete vařit teplá jídla. Povinné vstupní náklady byly zvýšeny z jednotek tisíc korun někdy kolem roku 1995 na řádově půl milionu.

Viz Ries, Eric: *The lean startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses*. 2011. Dále viz webová stránka U.S. Chamber of Commerce. Dostupné z: <https://www.uschamber.com/>.

4.1.4 Další vývoj – sociální struktura

Demografické údaje, které Mills uvádí, jsou jen obtížně zpochybnitelné. Navíc se zdá, že trend od vydání Bílých límečků dále pokračuje. Podíl drobných podnikatelů v populaci podle něj klesl ze 17 % v roce 1870 na 12 % v roce 1940, a poslední údaj z roku 2013¹⁸⁰ hovoří o pouhých 7 %. I když se na tomto poklesu podstatně podepsala krize posledních let a i když není vyloučeno, že část nezávislých podnikatelů přešla do šedé ekonomiky, pokles je nesporný.

Sledovat podobná čísla za evropské státy nedává příliš velký smysl, protože ta vypovídají spíše o daňové výhodnosti různých způsobů vykonávání práce než o skutečném dění v ekonomice nebo dokonce o změnách třídní struktury. Navíc kategorie OSVČ zahrnuje podnikatele, jejich faktické zaměstnance i bílé límečky.

Je však zapotřebí zohlednit ještě jeden aspekt. V řadě malých firem je tomu tak, že když přijdete do kanceláře či výroby a snažíte se zjistit, kdo je majitelem, musíte se zeptat. Majitel je oblečen stejně jako ostatní, sedí ve stejné společné kanceláři, používá stejný slovník a pravděpodobně nenajdete rozdíly ani v kultuře a životním stylu. Snad jedině cena služebního automobilu jej v některých případech odlišuje od ostatních. Ve firmách do deseti zaměstnanců se dokonce můžete setkat s tím, že třeba polovina zaměstnanců jsou zároveň vlastníky firmy. To vede k otázce, nakolik představují vlastníci velmi malých firem samostatnou sociální skupinu a zda tím argumentace jejich počty neztrácí na významu.

Závěr: Drobní podnikatelé ztrácejí na významu i jako početná sociální vrstva. To dále snižuje šanci, že udrží vlastní kulturu a životní styl a že budou schopni efektivně prosazovat své třídní zájmy.

4.1.5 Další vývoj - kulturní vliv

Hovoříme-li o úpadku vlivu staré podnikatelské třídy, můžeme také zmínit záležitost, kterou Mills zmiňuje jen okrajově. Tou je ztráta významného vlivu na kulturu a životní styl. Hodnoty, které Mills pojednává jen letmo a se zjevným pohrdáním, se totiž až překvapivě podobají obrazu puritánského podnikatele, jak jej vykreslil Max Weber¹⁸¹. Pokud doba heroického podnikatelství skončila a svět je rozdělený mezi pár vlastníků a masu robotů v bílých košilích, staly se tyto hodnoty zastaralými a nemá smysl nad jejich ztrátou bědovat. Jenže pokud je průkopnický podnikatelský duch stále důležitý, potom může mít vymizení podnikatelského ethosu nebo jeho vytlačení na okraj velmi negativní důsledky.

¹⁸⁰ Údaj US Bureau of Labor Statistics. Viz Death of small business: "Number of self-employed Americans at all-time low," 3. 5. 2013, <http://rt.com/usa/recession-number-americans-self-employed-787/>.

¹⁸¹ Weber, Max, c. d., 2008.

Stejný motiv rozvedl o 15 let později Daniel Bell.¹⁸² Jeho kniha vlastně neobsahuje nějaká dramaticky nová zjištění, významná je spíše tím, jakou pozornost vzbudila a do jaké míry otevřela debatu o kulturní změně. Bell dobře ukázal, jak je „puritánský whigovský kapitalismus“¹⁸³ postupně nahrazován bohémsky hedonistickým životním stylem. Tvrdí, že nutnost udržení ekonomické výkonnosti vyžaduje ono první (s tím by asi Mills nesouhlasil), ale kultura vede k tomu druhému. V bellovsém pojetí je to obecná záležitost celé společnosti, která příliš nesouvisí se zánikem nebo zmenšováním určité společenské vrstvy.

Výrazný impulz do debaty přinesl v 80. letech Charles Murray¹⁸⁴. Při popisu americké poválečné sociální politiky věnuje hodně pozornosti mizení právě těch vlastností, na které upozorňuje Mills. Při vlastním popisu situace se oba autoři poměrně přesně shodují – oba hovoří o vlastnostech jako sebedisciplína, schopnost odříci si rychlé uspokojení, pracovitost, houževnatost, dodržování pravidel i hrdost na to, že člověk není příjemcem sociálních dávek.¹⁸⁵ To, co Mills vidí jako nefunkční, zbytečný a v podstatě patologický pozůstatek starých časů,¹⁸⁶ tam Murray tvrdí (a ukazuje na praktických příkladech), že tyto osobní vlastnosti hrají klíčovou roli pro udržení životních šancí lidí z nižších vrstev, ať už by měli jít cestou zaměstnanecké kariéry či drobného podnikání. Podle Murrayeho k mizení těchto vlastností nevedou ekonomické trendy, ale sociální programy a chování lidí z vyšších vrstev. „Tím, čeho u svých dětí pohrdají, to je u klientů dostatečně dobré.“¹⁸⁷

Později se Murray¹⁸⁸ této problematiky dotýká znovu, když shrnuje výzkumy posledních desetiletí a zjišťuje, že podstatné rysy oné staré podnikatelské etiky, založené na sebekázni, smyslu pro povinnost a schopnosti odkládat uspokojení, lze najít mezi novou vyšší třídou (tedy elitou bílých límečků), zatímco u nižších tříd mizí. To vede ke zvyšování bariéry mezi sociálními skupinami – ti nahoře mají nejen vyšší kognitivní schopnosti, ale jsou pracovitější, systematictější, investují více energie do budování rodin a přátelských vztahů a jejich děti častěji vyrůstají v úplných rodinách.¹⁸⁹ Mimochodem, k velmi podobnému zjištění dospěla i Hamplová pro Českou republiku.¹⁹⁰

Závěr: S úbytkem politického vlivu staré podnikatelské třídy ztrácí vliv i kultura a etika, která byla pro tuto třídu typická a která ve větší či menší míře zasahovala všechny vrstvy. Byla nahrazena

¹⁸² Bell, Daniel: *Kulturní rozpory kapitalismu*. 1999.

¹⁸³ Bell, Daniel, c. d., 1999, str. 97. Bell na řadě míst přímo odkazuje na Weberovu protestantskou etiku.

¹⁸⁴ Murray, Charles A.: *Příliš mnoho dobra*. 1998.

¹⁸⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 30 – 33.

¹⁸⁶ Tvrdí dokonce, že dítě vyrůstající v maloburžoazní rodině představuje nebezpečí pro společnost.

Viz Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 31.

¹⁸⁷ Murray, Charles A., c. d., 1998, str. 37.

¹⁸⁸ Murray, Charles A., c. d., 2012.

¹⁸⁹ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 71.

¹⁹⁰ Hamplová, Dana (eds.): *Děti na psí knížku*. 2007.

spíše hedonistickou kulturou zaměřenou na expresi jedince a na svobodu od závazků. Jsou ovšem náznaky, že se některé podstatné prvky této kultury znovu objevují mezi novou vyšší třídou, tedy elitou bílých límečků.

4.2 Bílé límečky přicházejí

Podnikatelská třída mizí, na její místo nastupují bílé límečky, tvrdí Mills. Tím se dostáváme k nutnosti bílé límečky nějak přesněji definovat. Čtení knihy napsané v době, kdy Marilyn Monroe bylo 25 let, kdy byl uveden do výroby monstrózní křižník silnic Buick LeSabre a kdy ve východní Evropě vrcholila Stalinova éra, nám umožňuje dívat se na naši současnost s určitým odstupem. Popisy pracovních pozic, jak je Mills nabízí¹⁹¹, lze dnes aplikovat spíše metaforicky – podobně jako popis středověkého řemeslníka je fakticky nepoužitelný pro analýzu situace kteréhokoliv dnešního živnostníka.

Čtení Millse s odstupem nám umožňuje nicméně vidět několik zajímavých aspektů.

Za první. Byrokracie se během první poloviny 20. století radikálně změnila, aniž by to sociologie adekvátně reflektovala. Základní konsensus je stále formován weberovským obrazem byrokracie z konce 19. století,¹⁹² ačkoliv práce ani mentalita dnešního výkonného byrokrata (manažera) se tomu starému prakticky v ničem nepodobá. Jak ukážeme dále, pojímá Mills tento rozdíl velmi výstižně.¹⁹³

Za druhé. V určitém smyslu žijeme v éře, kdy existují pouze bílé límečky a relativně málo významné okrajové skupiny, které se navíc dále zmenšují. Když o rozdělení mezi novou a starou střední třídou hovoří v 90. letech Berger¹⁹⁴, fakticky popisuje dvě skupiny millsovských bílých límečků.

Mills se vůbec nezamýšlí nad otázkou dalšího vývoje, nicméně z kusých náznaků se zdá, že navzdory impozantnímu nárůstu této profesně-společenské třídy stále uvažuje s modelem organizace, kde dělníci vyrábí produkt a bílé límečky řeší všechny ostatní podnikové funkce. O 60 let později se ale běžně setkáváme s firmami, kde „výrobu“ také provádějí bílé límečky,¹⁹⁵ a těchto organizací přibývá na úkor podniků starého typu. To mění i zastoupení bílých límečků v populaci.

¹⁹¹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 63 – 214.

¹⁹² Viz např. Keller, Jan, c. d., 2010, nebo Fischer, Frank, Sirianni, Carmen: *Critical studies in organization and bureaucracy*. 1994.

¹⁹³ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 82 a dále.

¹⁹⁴ Berger, Peter L., c. d., 1993.

¹⁹⁵ Kdo chce vidět praktický příklad, může se podívat do Nových Butovic, kde americká společnost Accenture zaměstnává 1200 lidí, jejichž práce spočívá v tom, že zpracovávají faktury. Pro nás je podstatné, že tito administrativní pracovníci nahradili ve firemní struktuře výrobu. Vedle nich existují běžné podpůrné útvary (lidské zdroje, účtárna řešící administrativu spojenou s těmito zaměstnanci, správa vozového parku atd.). Podobně je tomu kupříkladu ve větších reklamních agenturách. Ale to je jen malá ukázka. Společnost IBM

Jedním z velkých Millsových příspěvků je velmi jednoduchá definice. „Bílý límeček je ten, kdo se v práci nemusí převlékat.“¹⁹⁶ Pro lepší vymezení skupiny bude užitečné spíše uvést, kdo mezi bílé límečky nepatří. V zásadě se jedná o čtyři skupiny lidí:

- ti, kdo se zabývají výrobou (včetně zemědělské výroby) nebo opravami věcí v běžném fyzickém smyslu. Stojí u pásu, opravují boty, seřizují hydraulické lisy, řídí automobily nebo traktory apod.;
- ti, kdo přímo poskytují služby s výraznou fyzickou dimenzí – od kadeřnic přes číšníky, maséry až po trenéry fitness. To znamená, že třeba psycholog do této kategorie poskytovatelů služeb nespadá a lze jej zařadit mezi bílé límečky;
- podnikatelé (vyjma typ „nového podnikatele“, jak se o něm zmíníme níže), včetně majitelů malých a středních firem;
- majitelé velkých organizací, jimž vlastnictví umožňuje ovládat práci a do určité míry i životy mnoha lidí.¹⁹⁷

Mimochodem, všimli jste si, kolik českých lékařů přestalo v posledních 10 letech nosit bílý plášť? Je to součástí přirozeného pohybu, jak jej Mills analyzuje a který souvisí se zaváděním nových technologií i organizačních forem. I v činnosti mnoha technických profesí ustupuje do pozadí vlastní technická práce¹⁹⁸ a nastupují aspekty manažersko-byrokratické.

Pro čtenáře ze země, kde stará podnikatelská třída nikdy nehrála demograficky významnou roli a kde bílé límečky vznikají spíše transformací dělnické třídy, je taková analýza použitelná jen částečně. Čímž není řečeno, že by byla bez zajímavosti.

4.2.1 Kde se bílé límečky berou

Téma přechodu od hospodářství založeného na výrobě k hospodářství založenému na službách se stalo zcela samozřejmou součástí diskurzu. Převládá však tendence pohlížet na tuto změnu jako na

zaměstnává přibližně půl milionu lidí – poté, co se zbavila divizí vyrábějících fyzické počítače a co činnosti typu ostrahy outsourcovala. To znamená, že ve firmě zůstalo půl milionu kvalifikovaných byrokratů.

¹⁹⁶ Samozřejmě je možné namítnout, že existují některé vzdělanostní profese, jejichž příslušníci se v práci převlékají, např. lékaři. Nicméně i na nich je fakticky možné demonstrovat postupný posun od manuálně pracujícího (byť existuje rozdíl mezi chirurgickým zákrokem a opravou karburátoru) k profesi, u níž převládá komunikace a symbolická znalost a která se obléká do bílého pláště jen občas.

¹⁹⁷ Majitelé obrovských podniků se pochopitelně také nemusí při příchodu do zaměstnání převlékat. Pro nás je ale podstatnější otázka, zda mají být pokládáni za samostatnou společenskou skupinu. Rozhodně se totiž nejedná o skupinu tak početnou, aby mohla vytvořit vlastní životní styl, vlastní vkus, vlastní názory a všechno to ostatní, co Bourdieu označuje jako habitus.

Viz Murray, Charles A., c. d., 2012.

¹⁹⁸ Činnosti jsou automatizovány, při opravách se vyměňují stále komplexnější celky, řada strojů je ovládána počítači, takže nároky na manuální zručnost a namáhavost mizí. Ostatně, stačí si všimnout toho, jak byl vybaven běžný autoservis před 15 lety a dnes. Oproti tomu se zvyšují nároky na jednání se zákazníky, přípravu reportů, zacházení s počítačovými systémy apod., které jsou kladeny i na běžného „manuálního“ zaměstnance.

jednorázovou na způsob tofflerovského posunu moci. Mills je nenahraditelný v tom, že shromažďuje dostatek faktů o vývoji již od roku 1870¹⁹⁹ a ukazuje zmíněný posun jako dlouhodobý znak moderní civilizace, který lze nejspíš vysledovat již od prvních fází průmyslové revoluce.

V každém případě se jedná o dva jevy, které jdou ruku v ruce:

- snižují se nároky výroby na lidskou kapacitu a naopak rostou nároky v přípravě výroby, distribuci, koordinaci a prodeji;
- v rámci jednotlivých profesí ubývá manuálních činností (do manuálních činností řadíme i služby jako stříhání vlasů či obsluhování u stolu) a přibývá činností souvisejících s řízením vztahů nebo s administrativou.

To lze společně popsat tak, že ubývá práce rukama a přibývá práce se symboly²⁰⁰. Existence lidí, kteří se živí tím, že pracují se symboly, je pro sociology a ekonomy²⁰¹ nějak fascinující. Možná proto, že k nim sami patří. Nicméně pro analytické účely je dobré rozlišit, že záležitost má více rovin (ač se tím Mills explicitně nezabývá):

- Vlastní práce s „pouhými“ symboly. Přibývá činností a lidí, jejichž práce spočívá ve výrobě, distribuci a správě symbolů, aniž by tyto symboly nutně musely být podloženy bezprostřední fyzickou realitou. Jedná se o nejrůznější činnosti v různých sektorech, od vytváření firemních vizí či firemních hodnot (nebo dnes tak populárních koncepcí firemní sociální odpovědnosti²⁰²) až po nové koncepce občanských práv.²⁰³
- Poměr práce se symboly ale přibývá i tam, kde se fakticky pořád jedná o výrobu. Dělník pracující na číslicově řízeném soustruhu již neutahuje šrouby podle citu a zkušenosti, ale sleduje čísla na obrazovce a zadává v podstatě programátorské příkazy. Výrobní ředitel na druhé straně hierarchie netráví čas tím, že by během mezi stroji kontroloval vůli ventilů, ale sleduje dokumenty plné koleček, kosočtverců a šipek označované jako procesní mapy, případně na obrazovce počítače sleduje číselné hodnoty ukazatelů symbolizujících výkonnost různých sledů činností.

¹⁹⁹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 64 a dále.

²⁰⁰ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 66.

²⁰¹ Stačí připomenout pozdní dílo Josepha Schumpetera, který ze vzniku třídy lidí pracujících se symboly odvodil kompletní prognózu dalšího vývoje kapitalistické společnosti. Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004.

Jiným příkladem je Peter L. Berger, který explicitně používá termín „symbolický analytik“ viz Berger, Peter L., c. d., 1993.

²⁰² Viz např. Bolton, Dianne, Bennis, Suzanne: *Key concepts in corporate social responsibility*. 2011.

²⁰³ Výbornou ilustrací tohoto trendu je práce Christiny Hoff-Sommersové mapující vývoj moderního feminizmu, která ukazuje, jak pouhých přibližně 10 let stačilo od objevu nového typu feminizmu ke vzniku tisíců specializovaných center a desítek tisíců pracovních míst specialistů (resp. specialistek) úzce zaměřených právě na tento typ lidských práv. Hoff-Sommers, Christina: *Who stole feminism*. 1995.

- Jedním z důsledků tohoto obecného posunu směrem k práci se symboly je snižování rozdílů mezi bílými límečky a tradičním dělnictvem. Bílé límečky si nárokují vyšší prestiž a jsou jim vypláceny vyšší mzdy, ale rozdíl se neustále snižuje, píše Mills.²⁰⁴ O 70 let později můžeme konstatovat, že trend v zásadě přetrval, ale situace je celkově složitější. Rozdíly v platech totiž fakticky vymizely, respektive jsou dány převážně větším rozptylem platů v dělnických profesích. Přinejmenším v České republice tomu tak je. Přehled průměrných platů podle odvětví ukazuje značné rozdíly v dolní části. Fakturanti, tedy fakticky pomocné síly z účtáren, které můžeme situovat na nejnižší příčky pomyslné vnitřní stratifikace bílých límečků, dosahují mediánu mzdy rovných 20 000 korun. Nejnižší příčky dělnických profesí jsou přibližně o třetinu níže – uklízeči pod 13 000, pomocní montážní dělníci 13 000, obsluha strojů na výrobu obuvi 12 800 atd. Horní stupně obou stratifikací ukazují podobný obrázek – medián mzdy obsluhy zařízení na výrobu akumulátorů činí 37 000 korun, obsluha strojů na výrobu skla 27 000, opraváři leteckých strojů 28 000 atd. To odpovídá střední vrstvě bílých límečků (marketingoví specialisté 33 000, odborní pracovníci v oblasti personalistiky 29 000, inženýři ve výzkumu a vývoji 39 000 atd.). Pro úplnost je ale třeba uvést, že nejhůře placení faktičtí zaměstnanci nejsou ve statistikách zachyceni.²⁰⁵ Navíc zůstává významný rozdíl v tom, že kvalifikovaný dělník nemá možnost dalšího růstu – pokud se nechce stát bílým límečkem – protože bývalí předáci byli nahrazeni manažery výroby. Jeho kolegové pracující v kanceláři mohou stoupat i v rámci své profese.

Mills jasně pojmenovává základní důvody²⁰⁶, které k tomuto trendu podle něj vedou:

- technologické změny,
- organizační změny²⁰⁷,
- vznik velkých organizací, jaké dříve nebyly myslitelné,

²⁰⁴ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 76.

²⁰⁵ Průměrné mzdy podle profese, dostupné z: http://ciselnik.artega.cz/prumerne_mzdy_podle_profese.php. Statistika ovšem neuvádí pozice s nejnižšími platy, a to v obou skupinách (např. operátoři call center a pomocní strážníci). Podle pracovních míst nabízených v inzerátech se zdá, že odměny obou skupin jsou přibližně stejné. Viz www.jobs.cz.

²⁰⁶ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 63 a dále.

²⁰⁷ Existuje tendence organizační změny podceňovat a brát je jen jako průvodní jev technologických inovací. Na tom je ostatně založen celý myšlenkový směr inovační ekonomie, který vychází z přesvědčení, že každá investice do technologií je pozitivní.

Schumpeter i Drucker naproti tomu chápou inovaci jako nové využití stávajících zdrojů, včetně již existujících technologií. Drucker se dokonce podrobněji věnuje otázce technologií a ukazuje, že samotné nasazování nových technologií má překvapivě malý dopad.

Drucker, Peter F., c. d.; Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961; Atkinson, Robert, Ezzel, Stephen: *Innovation economics*. 2012.

- větší dohled státní správy nad soukromým sektorem, vyšší regulace a z toho vyplývající požadavky na více výkazů, složitější výkazy atd.,
- postupný zánik podnikatelské třídy a převedení jejich práce na závislé bílé límečky.

Ani po 60 letech k tomu není co dodat. Snad jen to, že počet bílých límečků se zvyšuje i tam, kde významná podnikatelská třída nikdy nebyla a že tudíž Millsův poslední bod je spíše otázkou shody okolností než že by měl povahu vztahu příčiny a důsledku. Česká republika je ostatně ukázkovou příkladovou studií toho, jak posun od fyzické práce k práci se symboly probíhá bez ohledu na politický režim.²⁰⁸

Závěr: Už od průmyslové revoluce dochází neustále k tomu, že manuální práce je nahrazována prací spočívající v manipulaci se symboly, a to ve dvou rovinách. Přibývá profesí, které se zaměřují čistě na symboly, a v rámci složení každodenní práce ubývá vlastních manuálních činností a přibývá operací se symboly. Tento trend je nezávislý na politicko-ekonomickém zřízení a nejsou žádné známky toho, že by se měl zastavit, nebo být alespoň významně zpomalen. Odehrává se na mnoha úrovních a zasahuje to všechny druhy profesí. Jedním z důsledků je neustálá postupná změna profesní i sociální struktury společnosti.

4.2.2 Od klotových rukávů k manažerům

Když hovoří Mills o manažerech, nemyslí tím vrcholové manažery ve smyslu kapitánů průmyslu či ministerských náměstků, ale takové příslušníky byrokratických aparátů, kteří jsou odpovědní za nějaký konkrétní úsek práce a kteří k tomu využívají postupy označované jako manažerské²⁰⁹. Takové manažery potkáváme na každém kroku a v sociologii organizace je jim věnována odpovídající pozornost. Existuje nekonečná řada prací o manažerské výkonnosti a řada výzkumů manažerského chování (což je většinou opět nástrojem pro řízení manažerské výkonnosti). Vedle toho byly napsány stovky knih, které fakticky představují zjednodušenou sociologii údajně určenou manažerům²¹⁰, bez ohledu na názory autora na to, kdo má být považován za manažera a na zkušenosti s takovými lidmi.

²⁰⁸ Posun od manuálně pracujících k bílým límečkům nezačal rokem 1989. Dobře to ilustruje třeba procento zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním, které se zvyšovalo i během komunistické éry.

Viz Matějů, Petr, Řeháková, Blanka, Simonová, Natálie: *Strukturální determinace růstu nerovností*. 2003.

²⁰⁹ Existuje nepřehledné množství definic, určující pojem manažerský postup. Za výstižnou pokládáme tu, kterou uvádí základní učebnice největší manažerské školy na světě, podle níž se jedná o sled činností s pevnou strukturou, které směřují k dosažení stanoveného cíle a umožňují hodnotit úspěšnost postupu. Mills pochopitelně tuto definici nemohl znát, ale jeho implicitní vymezení manažerského přístupu je stejné.

Viz učebnice *Professional Certificate of Management*. OU Business School. 2006, str. 14.

²¹⁰ Do tohoto nekonečného oceánu knih přispěl i autor této disertační práce.

Hampel, Petr, Kašparová, Eva: *Sociologie řízení*. 2012.

Přesto téměř chybí pokusy pojednat manažera v kontextu byrokracie nebo vytvořit ideální typ byrokrata - manažera podobným způsobem, jakým Weber²¹¹ a po něm Schumpeter²¹² pojednali osobnost podnikatele²¹³. Máme převážně jen okrajové poznámky, které sociologové utrousili při zkoumání jiných jevů²¹⁴. Jedním z důsledků pak je, že se na fenomén byrokracie díváme v podstatě weberovskými očima²¹⁵ a uniká obrovská změna, jaké si všiml Mills. I kdyby Bílé límečky neobsahovaly nic jiného než oněch pár stránek o byrokracii, byla to kniha s epochálním významem.

Ani my nemůžeme věnovat fenoménu manažera tolik prostoru, kolik by si toto téma zasloužovalo. Shrňme proto jen základní body.

- Manažer je součástí byrokratického aparátu. Mimo rámec byrokracie tento výraz nemá smysl. Dokonce, i když hovoříme o ženě v domácnosti jako o manažerce svého domu, fakticky tím myslíme, že do její činnosti je vnášen určitý byrokratický rámec, jako např. formální stanovení cílů, určení kroků k jejich dosažení, definice stálých procesů apod. Podle toho, zda byl tento byrokratický rámec skutečně vytvořen nebo ne, je výraz manažerka domácnosti použit v přímém nebo metaforickém smyslu.
- Jedním z klíčových rysů manažerského přístupu je důraz na výkonnost. Tento důraz na výkonnost není v rozporu s důrazem na formální pravidla, jak jej popsal Weber. Pravidla mají vést k vyššímu výkonu a vysoký výkon má být podáván a zaznamenáván v rámci pravidel – jsou vytvářeny záznamy o provedených úkonech a stejně byrokraticky je prováděno i měření výkonnosti²¹⁶. Formalizace a výkonnost už nestojí proti sobě.²¹⁷ Přejemnějším ve vnímání byrokrata – manažery i nadřízených, kteří ho hodnotí.

²¹¹ Weber, Max, c. d., 2008.

²¹² Schumpeter, Joseph A., c. d., 1961.

²¹³ Jednou z mála takových prací je studie psychologů z Clemson University, kteří se zabývali rozdílem mezi podnikateli a manažery v přístupu k riziku. Více než samotné výsledky studie je pro nás zajímavá právě zmíněná distinkce. Manažer není chápán jako součást podnikatelského světa, ale někdo, kdo se od něj odlišuje. Wayne, H., Steward, Jr., Roth, P.: Risk Propensity Differences Between Entrepreneurs and Managers. Dostupné v: Journal of Applied Psychology. 2001.

²¹⁴ Viz např. Berger, Peter L., c. d., 1997.

²¹⁵ Dobrou ukázkou tohoto přístupu je jinak reprezentativní kniha Jana Kellera. Slovo manažer v ní najdeme na více než 20 místech, ale vždy se jedná o některý z následujících dvou kontextů:

- a) návody, jak správně vykonávat manažerskou práci, případně typologie způsobů, jak bývá vykonávána
- b) používání slova manažer ve významu ředitel nebo vedoucí (což je fakticky nesprávné, jak dále ukážeme)

Viz Keller, Jan, c. d., 2010.

²¹⁶ Jako praktický a nejčastěji užívaný příklad tohoto přístupu můžeme uvést kteroukoliv z běžně používaných norem ISO, jak je vydává International Standard Organisation. I když jsou normy ISO zaměřeny na nejrůznější oblasti života organizací, vždy obsahují následující:

- vymezení celkových cílů
- detailní popis činností, které mají vést k dosažení těchto cílů
- definování měřítek, zda jsou tyto činnosti prováděny správně (tzv. KPI – key performance indicator)
- vytvoření systému formulářů (nebo jejich náhrady), které umožní sledovat, zda byly činnosti prováděny podle předpisů a jakých KPI bylo dosaženo

Více na www.iso.org.

- Tato „manažerská revoluce“ plně zasahuje všechny typy byrokratických organizací. Tedy nejen kupříkladu banky a vedení velkých průmyslových podniků, ale také organizace veřejné správy na všech úrovních²¹⁸. V posledních letech pak dokonce i neziskové organizace a malé začínající firmy²¹⁹, tedy ty oblasti, které byly tradičně chápány jako opačné k byrokratickému přístupu.
- Manažer není nástupcem ředitele, ale nástupcem specialisty. Většina manažerů je bez podřízených.²²⁰ Z pána, který se staral o firemní automobily, se stal fleet manager. Ze slečny, která přidělovala stravenky a poukázky do fitness centra, se stal benefit manager. Z obchodníka či obchodnice je account manager a slečna, u které si objednáte občerstvení v hotelu, má na vizitce napsáno food & beverages manager. To může být částečně dáno módní vlnou zavádění líbivých označení, jež v očích majitele vizitky znamenají příslušnost k velkému světu úspěšných, nicméně jedná se také o posun ve složení práce²²¹ – od čistého výkonu činnosti někam, kde hraje nikoliv bezvýznamnou roli plánování, kde je hodně důležité dodržení procedur (v kombinaci s důrazem na výkonnost) a kde je vyžadováno určité formální školení.

Mohli bychom dokonce říci, že klíčovým faktorem přeměny dělníka v bílý límeček není technologická změna, ale manažerský přístup.²²² To Mills ovšem explicitně neříká, protože popisuje cestu přeměny nezávislých podnikatelů v bílé límečky, nikoliv cestu od dělníka k bílému límečku.

Co přesně tedy Mills o manažerovi – byrokratovi říká?

²¹⁷ Tím nenárokujeme žádné tvrzení o reálné výkonnosti organizace ani byrokrata na konkrétní pozici. Tvrdíme pouze, že důraz na výkonnost patří k popisu jeho práce a má dopad na jeho slovník a jeho životní pocity.

²¹⁸ To lze dobře ilustrovat na tom, že manažeři veřejné správy jsou školeni stejným způsobem jako manažeři komerčních firem. Stačí srovnat manažerské studijní programy určené pro státní správu (tzv. MPA – Master of Public Administration a MBA - Master of Business Administration). Jak v České republice (viz např. <http://www.cevroinstitut.cz/>), tak na globálních školách (viz např. <http://www.openuniversity.edu/>) jsou rozdíly mezi oběma typy programů kosmetické.

Jinou ilustrací stejného principu je blízkost mezi metodickou CAF pro řízení organizací veřejné správy a metodikou EFQM určenou pro řízení komerčních organizací. Viz *Improving Public Organisations through Self-Assessment*. European CAF Resource Center, 2013 a www.efqm.org.

²¹⁹ Zde můžeme poukázat jak na kurzy, práce a metodiky managementu neziskových organizací, tak na metodiky určené pro nové firmy. Viz Ries, Eric: *The lean startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses*. 2011.

²²⁰ Inzertní portál jobs.cz obsahoval k 25. 3. 2014 celkem 3883 nabídek pracovních míst, které měly v názvu uvedeno slovo „manažer“. Méně než 500 z nich explicitně uvádělo, že pozice má podřízené.

²²¹ Nový, Ivan, Surynek, Alois: *Sociologie pro ekonomy a manažery*. 2008.

²²² To ostatně explicitně vyjadřuje řada kurzů a učebnic s názvy Mistr jako manažer či podobnými, ve kterých jde o to, že zkušený dělník si osvojuje prvky byrokratického přístupu, přičemž se předpokládá, že výsledkem bude zvýšení výkonnosti. Nejde jen o nabídku, ale také o to, že taková školení jsou pravidelně poptávána. Viz např. webová stránka Evropského sociálního fondu v ČR <http://www.esfcr.cz/zakazky/vzdelavani-zamestnancu-v-akreditovanem-kurzu-manazer-mistr-1>.

- 1) Nárůst počtu manažerů je nutným důsledkem rozšiřování státní správy a přibývání korporací. I když manažerský ethos hovoří o výkonnosti, jde fakticky o růst weberovské byrokracie.²²³
- 2) Manažer není zdrojem moci,²²⁴ ale je vždy součástí řetězu. Jiným způsobem bychom to mohli vyjádřit tak, že manažer je kolečkem ve stroji. Vykonává úkoly, které stanoví jeho nadřízení, a to na základě postupů, které jsou přesně definovány.²²⁵ Tímto způsobem je přístupováno i k úkolům, které vyžadují relativně vysokou míru kreativity, včetně těch, které byly dříve pokládány za součást podnikatelského přístupu²²⁶.
- 3) Navzdory tomuto zaměření na cíle stanovené nadřízenými dokáže manažer sledovat vlastní cíle, jimiž je rozšiřování rozpočtu, kterým manažerem disponuje, zvyšování počtu podřízených a koncentrace moci²²⁷. Millsův popis je zcela shodný s popisem byrokracie, který o generaci později sestavili ekonomové veřejné volby²²⁸, což znovu podtrhuje úzkou souvislost, respektive shodnost mezi vymezením manažera a byrokrata.
- 4) Být manažerem neznamena jen umět určité úkony ve smyslu řemesla. Důležité jsou také osobnostní rysy, způsob komunikace, formální vzdělání apod.
- 5) Plat manažera je vyšší než dělnický plat, to však neznamena, že by jeho postavení bylo lepší i v jiných ohledech. Mills přebírá z dobových výzkumů termín „security“²²⁹, který obsahuje:
 - a. důstojnost a všeobecný respekt
 - b. jistotu dobrého ocenění případného úspěchu
 - c. možnost přijímat nezávislá rozhodnutí
 - d. dostatek volného času
- 6) S postupující automatizací dochází k tomu, že i dříve čistě dělnické profese dostávají manažerské rysy. Mění se popis práce, mění se důrazy, přibývá byrokratických rysů. Mills to zvláště ukazuje na postavení předáka²³⁰ (mistra), v jehož postavení hraje stále menší roli zvládnutí manuálního řemesla (a s tím související osobnostní rysy) a stále větší roli zvládnutí byrokratických postupů (a s tím související osobnostní rysy).

²²³ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 77 – 79. Pro úplnost uvádíme, že Mills Webera explicitně nezmiňuje.

²²⁴ V kontextu diskuze role manažera je dobré připomenout, že skuteční vládcí organizací manažerské postupy často ignorují, a pokud si je osvojují, tak zcela dobrovolně. Manažeři nevládnou, manažeři jsou převodním aparátem k uskutečnění vůle někoho jiného. Viz např. Isaacson, Walter: *Steve Jobs*. 2011.

²²⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 77.

²²⁶ Mills necituje Schumpetera a je otázka, zda jeho dílo znal. Nicméně jeho líčení v podstatě odpovídá koncepci „zastarávání funkce podnikatele“. Viz Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004.

²²⁷ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 80 a dále.

²²⁸ Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d.

²²⁹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 80. Pro plné pochopení kontextu je třeba uvést, že anglické slovo „security“ znamená bezpečnost, ale také záruku, bezstarostnost, označují se jím cenné papíry atd.

²³⁰ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 90 a dále.

Je možné konstatovat, že i 60 let po Millsovi působí jeho analýza velmi přesně. Můžeme nicméně připojit několik poznámek.

Za první. Přeměna dělníka v manažera (či předáka v „liniového manažera“) není zdaleka tak rychlá, jak Mills předpokládal. I v roce 2014 narážíme na dělnické profese, které tímto trendem nejsou zasaženy.²³¹

Za druhé. Mills tématizoval roli manažera převážně na pozadí role svobodného podnikatele (hlavně farmáře nebo řemeslníka), v menší míře pak na pozadí role dělníka. Neméně zajímavá je však přeměna byrokrata v manažera orientovaného na cíle, řídicího svou práci podle ukazatelů, pohybujícího se v rámci rozpočtu atd. Popisy práce ministerských úředníků dnes rutinně obsahují prvky jako „establish high standards of performance and demonstrate a commitment to excellence“²³². Jak už jsme uvedli, speciální školy pro úředníky státní správy mají velmi podobnou skladbu předmětů jako srovnatelné školy pro podnikové manažery. Byrokrat mechanicky posuzující dokumenty a mechanicky orážející kulaté razítko na správné místo už přežívá jen okrajově, a to na nejnižších úrovních práce veřejné správy.

Za třetí. Otázka výkonu moci v rámci byrokratické manažerské profese se s odstupem ukazuje jako komplexnější. Byrokratické postupy jsou rozšiřovány tak, že pokrývají i záležitosti „vůdcovství“.

Za čtvrté. S manažerskou prací a spojením důrazu na výkon s důrazem na detailní dodržování stanovených postupů souvisí i nový životní styl prosazující se mimo pracovní dobu – více hedonistický, více zaměřený na zážitek, na kvalitu života, seberealizaci atd. Už dříve jsme zmínili práci Daniela Bella²³³, který si změny ethosu a změny životního stylu dobře všiml, unikla však souvislost mezi skladbou profesí a životním stylem. S odstupem se spíše zdá, že posun ke kultuře zaměřené na sebeexpresi je mimo jiné důsledkem v sociálně profesní skladbě obyvatelstva. Ostatně zdá se, že k podobnému posunu došlo v souvislosti s nárůstem počtu bílých límečků i v posledním desetiletí v České republice.²³⁴ Zajímavé je i to, že tento posun, který Bell chápe jako znepokojivý, je v posledních letech tématizován, pokládán za potřebnou součást manažerské profese a zařazován do oficiálních rozvojových programů. Správný manažer není ten, který žije svou prací, ale který si umí „užívat“.²³⁵

²³¹ Dobře to ilustrují náplně učebních oborů. Ty totiž vycházejí nejen z toho, jaká je momentální reálná situace, ale také z toho, jaké je ideální provádění té které profese. I v roce 2014 přitom některé obory (instalatér, klempíř, malíř atd.) vůbec neobsahují manažerské dovednosti.

²³² Formulace z výběrového řízení Ministerstva zemědělství ČR (<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/zahranicni-vztahy/mezinarodni-organizace/informace-o-vyberovem-rizeni-na-pozici.html>).

²³³ Bell, Daniel, c. d., 1999.

²³⁴ Viz Šafr, Jiří: *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu spotřeby*. 2008.

²³⁵ Základní heslo hedonistického životního stylu manažera zní „Work Life Balance“. Oficiální vysvětlení uvádí, že to vede k vyšší výkonnosti. Vkrádá se ovšem podezření, zda skutečným důvodem obliby není spíše to, že o správném výkonu manažerského povolání většinou nerozhodují vlastníci, nýbrž jiní manažeři, tedy lidé, kteří

Za páté. Mills vůbec nepřipouští možnost, že by posun k manažerskému přístupu mohl být způsoben (alespoň jako jedním z faktorů) skutečností, že manažerský přístup skutečně vede k vyšší výkonnosti. Jsou však určité doklady o tom, že tomu tak je. Příkladem může být role prodejce B2B (business-to-business), tedy obchodníka, který prodává složitá a drahá zařízení nebo služby do velkých organizací. Takový obchodník musí být schopen poznat, kteří lidé jsou v zákaznické organizaci důležití, spřátelit se s nimi, ovlivnit je, sledovat aktivity konkurentů, intrikovat, případně uplácet atd., jedná se zkrátka o velice komplexní záležitost vyžadující obrovský osobní šarm, sociální inteligenci a další obtížně popsatelné osobní vlastnosti. Tradičně tomu bylo tak, že B2B prodejce byl výrazně extrovertní člověk s komunikačním talentem, jehož platové hodnocení tomu odpovídalo a jehož nadřízení respektovali, že jeho práce je v podstatě neřiditelná. Nezbyvalo než doufat, že dobrý prodejce si poradí.

Během posledních 20 let ovšem dochází k výraznému posunu v pojetí prodeje do podnikové sféry jako byrokratického procesu. V roce 2006 byla v Harvard Business Review²³⁶ publikována stať založená na 12 let po sobě opakovaných výzkumech podniků prodávajících jiným podnikům. Výzkumníci rozdělili podniky do čtyř kategorií podle míry byrokratické kontroly procesu – od zcela svobodné a neřízené práce po pečlivé detailní řízení a vyhotovování záznamů o každém kroku. Výsledek ukázal, že firmy s nejvyšší mírou byrokratizace dosahují v průměru dvojnásobné prodejní výkonnosti (měřeno obratem) ve srovnání s firmami, kde je prodej nejméně sešňěrován pravidly. K ještě dramatičtějšímu závěru o vztahu mezi byrokratizací práce (rozuměj manažerskou byrokratizací) a výkonností dochází některé dnes již klasické učebnice procesního řízení. Rummler a Brache²³⁷ kupříkladu tvrdí, že pokud zaměstnanec nepodá očekávaný výkon, jedná se pouze ve třech procentech případů o jeho chybu. V 97 % případů je na vině nedostatečná nebo chybná byrokratizace činnosti.²³⁸

Závěr: V rámci bílých límečků se prosazuje speciální typ byrokrata – manažer. Je pro něj typické spojení důrazu na výkonnost a důrazu na prokazatelné dodržování pravidel, respektive aplikace takových předpisů, o kterých se má za to, že vedou k dosažení vyšší výkonnosti. Manažer postupně nahrazuje některé dřívější ředitele, ale především úředníky a také specialisty, referenty, obchodníky a další bílé límečky z nižších stupňů hierarchie, dokonce i seniorní dělnické profese.

mají osobní zájem na tom, aby převládlo mínění, podle něž jsou hodiny trávené na golfových hřištích či pravidelné dovolené nezbytností. Viz např. Crompton, Rosemary, Lyonette, Clare: *Work-life balance in Europe*. 2005. A dále viz Guest, David E.: *Perspectives on the study of work-life balance*. 2002.

²³⁶ Trailer, Barry, Dickie, Jim: *Understanding What Your Sales Manager Is Up Against*. 2006.

²³⁷ Rummler, Geary, Brache, Alan P., c. d., 1995.

²³⁸ Rummler, Geary, Brache, Alan P., c. d., str. 198 a dále. Autoři nepoužívají termíny jako „byrokracie“, hovoří o procesech, definicích procesů, klíčových bodech procesů a KPI, význam je však stejný. Má jít o takovou byrokratizaci, která zvyšuje výkonnost.

S rozšiřováním počtu manažerů se zformovala také specifická kultura, která má svůj životní styl více hedonistický
a zároveň klade větší důraz na jeho kvalitu.

4.2.3 Nový podnikatel jako součástka byrokratické organizace

V předchozí kapitole jsme konstatovali, že Mills si dobře všiml trendu, který se od doby napsání jeho knihy do naší současnosti rozvinul - proměny byrokrata starého typu v manažera. V následující části se budeme zabývat dalším speciálním typem bílého límečku, který hraje v byrokratických aparátech významnou roli a často uniká pozornosti. Jedná se o speciální hraniční typ, který bývá kvůli právní formě provádění činnosti označován za podnikatele (a skutečně má určité podnikatelské rysy, jak dále ukážeme), nicméně příslušníkovi staré podnikatelské třídy se příliš nepodobá.

Zatímco typickým představitelem starého podnikatele může být farmář, řemeslník, hoteliér a v naší době třeba programátor či provozovatel internetového obchodu, „novým podnikatelem“ je specializovaný konzultant, který radí ministerstvu práce jak splnit požadavky na „business continuity“ vydané ministerstvem vnitra nebo projektový manažer na volné noze, který v bance řídí projekt přizpůsobení nové regulační směrnici.

Stejně jako v předchozí kapitole, i zde můžeme konstatovat, že Mills analyzoval trend, který zpravidla uniká pozornosti.²³⁹ Existence „nových podnikatelů“ je také dalším dokladem o tom, že rozdělení soukromý – státní podle právní formy výkonu činnosti je nedokonalé a v řadě případů matoucí. Větší vypovídající schopnost má dělení mezi tím, zda aktér svůj produkt či službu nabízí těm, kteří za ni platí nebo jestli jej nabízí nějaké třetí straně, která sama neplatí, ale má moc přinutit ostatní, aby platili. Takovou třetí stranou je skutečně velmi často státní byrokrat, nicméně – jak jsme ukázali v kapitole 2 - vznikají takové situace i v nestátním sektoru, zejména v korporacích s velkými byrokratickými aparáty.

Mills identifikuje několik znaků či charakteristik nového podnikatele.

Za prvé. Fakticky se jedná o manažery, tedy speciální typ byrokratů, včetně odpovídajícího popisu práce, kultury a sociálního postavení. Vedle toho je však možné identifikovat i některé rysy,

²³⁹ Někteří autoři ekonomie veřejné volby si kupříkladu všímají toho, že nejvyšší platy (či jiné formy renty) nejsou vypláceny přímo byrokratům, ale majitelům soukromých firem napojených na byrokratické aparáty, případně také toho, že zaměstnanci těchto soukromých firem vydělávají více než byrokrati na odpovídajících pozicích. Ukazují, že to není záležitostí „poruch“ typu korupce, ale výsledek logické zákonitosti fungování aparátů. Jedná se však spíše o poznámky podotknuté na okraj jiného tématu, než že by se existence nového podnikatele stala samostatným klíčovým tématem.

Viz např. Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d.

kteřé byly tradičně pokládány za podnikatelské²⁴⁰, zejména konkurenční boj vůči jiným poskytovatelům podobných služeb. Rozdíl proti „běžnému“ typu byrokrata - manažera je i v příjmu, absenci dlouhodobé smlouvy a možnosti působit v několika byrokratických aparátech zároveň. Nicméně navzdory všem těmto podnikatelským rysům platí, že „nový podnikatel“ se pohybuje v prostředí velkých byrokracií, je jeho součástí a je na něm závislý.

Za druhé. Nový podnikatel působí podle Millse²⁴¹ ve třech základních oblastech:

- koordinace velkých byrokratických aparátů, rozuměj koordinace různých útvarů,
- public relations, čímž je v tomto případě míněna široká škála aktivit zaměřená na obhajobu existence a činnosti byrokratického aparátu,
- nová odvětví. Mills explicitně uvádí reklamu, ale po 60 letech bychom mohli doplnit řadu dalších činností, zejména takových, které souvisejí s technologiemi.

Hranice mezi těmito oblastmi (zejména mezi první a třetí z uvedených) je pochopitelně neostrá. Zvláště nová odvětví a koordinace činnosti byrokratického aparátu se překrývají. Nicméně nejen ony. Máme obory jako procesní reinženýring (nové odvětví a zároveň koordinace byrokratického aparátu), řízení rizik (nové odvětví a zároveň koordinace byrokratického aparátu), interní komunikace (public relations a zároveň koordinace velkého byrokratického aparátu) či vytěžování obsahu sociálních sítí (public relations a zároveň nové odvětví).

Nicméně i po 60 letech přibyla k oblastem, které Mills zmiňuje, pouze jediná další. Jedná se o „soulad s předpisy“, tedy speciální činnosti zaměřené na získání jistoty, že byrokratický aparát splňuje předpisy vydané jiným byrokratickým aparátem.

Z „compliance“, jak je soulad s předpisy často nazýván i v češtině, se totiž fakticky stalo samostatné odvětví. Velké organizace (komerční i státní) vesměs mají útvar souladu s předpisy nebo alespoň manažera souladu s předpisy,²⁴² u menších pak tato činnost splývá s kvalitou.²⁴³

Bylo by nepřesné chápat vznik oboru compliance pouze jako nárůst požadavků státního sektoru na soukromý sektor. Situace je ve skutečnosti mnohem komplexnější.

Státní orgány skutečně vydávají pravidla závazná pro všechny, kdo se zabývají určitou oblastí (chemická výroba, zaměstnávání lidí, poskytování bankovních služeb, práce s potravinami, vysokoškolská výuka apod.).

²⁴⁰ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 94.

²⁴¹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 95.

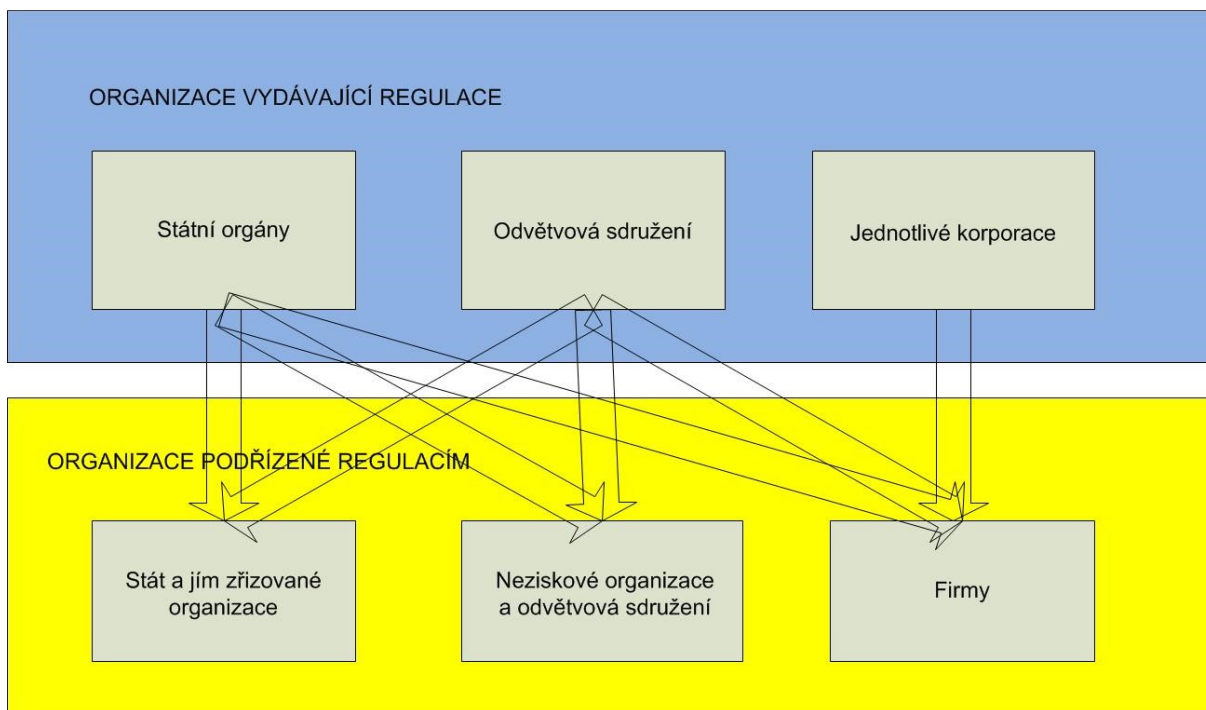
²⁴² Inzertní server www.jobs.cz obsahoval k 27. 4. 2014 nabídky na 186 pozic jako „compliance manager“ či „compliance officer“.

²⁴³ Termín kvalita je v běžném jazyce chápán jako vyjádření toho, že produkt má dobré vlastnosti (je pohodlný, dlouho vydrží atd.), či služba má dobré parametry (je poskytnuta včas, dostatečně pozorně atd.). V kontextu moderní byrokratické organizace je kvalitou míněno, že při výrobě produktu nebo jiné činnosti (např. správním řízení nebo posouzení žádosti o úvěr) byla dodržena veškerá požadovaná pravidla, provedeny požadované kroky. Viz např. Nenadál, Jaroslav: *Moderní systémy řízení jakosti*. 2002.

Těmto regulacím však podléhají i státní orgány. I úřady jsou zaměstnavateli a platí pro ně tudíž veškerá pravidla, která s tím souvisí. Státní či veřejná univerzita podléhá stejné akreditační komisi jako soukromá vysoká škola. Pokud státní organizace provozuje vlastní jídelnu, platí pro ni pravidla HACCP a tudíž i povinnost vést odpovídající byrokratický aparát, podrobovat se auditům atd. Vedle toho státní orgány vydávají další regulace, které dopadají pouze na jiné státní úřady (např. zákon o státních zakázkách, zákon o archivnictví a spisové službě apod.).

Kromě toho jsou regulace vydávány i neziskovými organizacemi (např. sdružení výrobců²⁴⁴) nebo přímo jednotlivými komerčními subjekty²⁴⁵. Vznikají tak některé regulace, kterým jsou podřízeny i státní orgány. Pokud například úřad umožní občanům, aby platili správní poplatky platební kartou, vzniká mu tak povinnost dodržet normu PCI DSS²⁴⁶ vydanou sdružením bank a provozovatelů platebních sítí.

Faktický vztah vydávání a podřízení regulací tak vyjadřuje následující schéma:

Obr. 3. Schéma uvalování regulací. Ve skutečnosti je situace ještě o to komplikovanější, že některým komerčním organizacím se daří přimět státní správu, aby tyto korporátní normy vydávala jako závazné pro všechny státní úřady, případně i pro komerční sféru. Velmi úspěšná je v tom například Adobe Corporation se svým standardem PDF 1.4 – tato specifikace byla později akceptována Světovou standardizační organizací (ISO 19005-1:2005) a následně včleněna do

²⁴⁴ Příkladem může být Evropská asociace pro telekomunikační standardy (ETSI), kterou financují a řídí počítačové a telekomunikační firmy. Více viz www.etsi.org. A pak samozřejmě nejznámější a největší světový aparát pro vydávání předpisů – International Standards Organisation (ISO).

²⁴⁵ Výrazným příkladem jsou automobilky, které publikují normy řízení kvality závazné pro všechny dodavatele komponent a které dokonce mají vlastní auditní týmy pro kontrolu dodržení těchto norem.

²⁴⁶ Payment Card Industry Data Security Standard.

Zákona o archivnictví a spisové službě (499/2004 Sb.). Orgány veřejné moci v ČR jsou tak povinny přesně dodržovat specifikaci vytvořenou Adobe Corporation.

Oblast dodržování norem je pro organizace tím komplikovanější (a pro nové podnikatele tím vděčnější), že normy se neustále mění. Zpravidla to probíhá v cyklu tři až pět let,²⁴⁷ takže jakmile organizace získá jistotu souladu, může začít znovu.

Za třetí. Podnikatel nového typu má nějakou speciální znalost, která souvisí s fungováním byrokratických aparátů a kterou nemají manažeři organizací, pro které pracuje. Vždy se jedná o nějaký typ práce se symboly.

Za čtvrté. Zatímco podnikatel starého typu začínal svou kariéru jako učedník a později se osamostatnil, podnikatel nového typu je bývalý byrokrat. Teprve po ukončení své byrokratické kariéry se stává podnikatelem – buď proto, že není schopen vystoupat na vrcholná místo žebříčku byrokratické organizace, nebo proto, že samostatné podnikání je lukrativnější. Mills v této souvislosti uvádí příklad právníka Thomase Gardnera²⁴⁸, který hrál významnou roli v aparátu prezidenta Roosevelta a poté se stal velmi úspěšným lobbistou.²⁴⁹ Zajímavější však je, že podobnou kariérní cestu absolvovaly a dodnes absolvují i tisíce méně známých a méně úspěšných nových podnikatelů.

Za páté. Podle Millse představují noví podnikatelé přechodný jev²⁵⁰, a to ze dvou důvodů:

- byrokratické aparáty budou mít tendenci si školit vlastní experty,
- nepřehlednost a složitost byrokratických aparátů je jen záležitostí přechodné nedokonalosti.

Dříve či později se byrokratické aparáty stanou přehlednými, snadno ovladatelnými a nebudou potřebovat další experty pro hladší koordinaci.

Zde můžeme konstatovat, že Mills projevil až neuvěřitelnou naivitu a že si pravděpodobně vůbec nedokázal představit, jak nesmírně komplikované mohou byrokratické aparáty být a jak pokusy o zvládnutí této komplikovanosti mohou vést k vytvoření nových pravidel a organizačních jednotek, které v důsledku znamenají další nárůst komplexnosti a ještě menší přehlednost. Doba nových podnikatelů rozhodně neskončila a stěží skončí v dohledné době.

Zdá se, že Mills v této souvislosti podcenil motivaci byrokratických aparátů sledovat vlastní cíle – zejména rozšiřovat pravomoci, počet podřízených a rozpočet a zároveň se bránit před dohledem. I když tuto tendenci postavila do středu pozornosti až ekonomie veřejné volby, Millsovy drobné

²⁴⁷ Již zmíněná norma PCI DSS je pravidelně vydávána každé tři roky v nové verzi. Při vydání každé verze se rozbíhá práce na další verzi tak, aby přesně po třech letech mohla být vydána znovu. Norma pro řízení projektů PRINCE2 má cykly pětileté. U dalších norem není pravidelné vydávání nových verzí formalizováno, nicméně i tam platí, že existují permanentní pracovní skupiny pro přípravu nových verzí.

Viz např. Žemlička, Jakub: Elektronické podpisy PAdES v novém. Dostupné v: Data Security Management, 2/2013, str. 40 - 42. Dále viz Morávek, J.: Změny v nové verzi PCI DSS 3.0. Dostupné v: Data Security Management, 1/2014, str. 22-27.

²⁴⁸ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 99.

²⁴⁹ Čtenáři v České republice jistě naskočí příklad Pavla Teličky.

²⁵⁰ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 96.

poznámky ukazují, že si ji uvědomoval. Nicméně, jak ukážeme níže, nevěřil, že se tato snaha může výrazně prosadit proti zájmům vlastníků.²⁵¹

Ani školení vlastních expertů nevedlo ke snížení poptávky po externích službách. Už jen samotný růst počtu norem a jejich změny (jak jsme ukázali výše) a nástup nových technologií (jak ukážeme níže) mají ten následek, že organizace s několika stovkami zaměstnanců nemůže udržet expertízu na všechny požadované oblasti.

Dobrou ilustrací tohoto trendu jsou počítačové technologie nasazované od 60. let a se kterými byly spojovány naděje, že učiní byrokratické aparáty efektivnějšími a přehlednějšími. To se rozhodně nenaplnilo. Ani nasazení nejsofistikovanějších počítačových technologií nevedlo ke snížení nákladů. Postupně zmizela i naděje, že by něco takového mohly nové technologické vlny přinést.²⁵² Co více, počítačové systémy se staly tak složitými, že samotné zvládnutí jejich komplikovanosti si vyžaduje obrovské a neustále rostoucí výdaje. A také práci stále většího počtu externích expertů.²⁵³

Tam, kde Mills viděl převážně drobné nové podnikatele, tam dnes vidíme celé korporace zaměřené na poskytování výše popsaných služeb byrokratickým aparátům.²⁵⁴ Mohli tak fakticky mluvit

o metakorporacích či metabyrokracii – obrovský a nepřehledný byrokratický aparát, jehož deklarovaným základním cílem je poskytovat jiným byrokratickým aparátům služby umožňující splnit požadavky dalších byrokratických aparátů.

To je první zásadní poznámka, kterou můžeme k Millsovým zjištěním připojit. Druhá poznámka se může týkat vnitřní stratifikace mezi novými podnikateli. I když je můžeme z určité perspektivy označit za jedinou skupinu, existují zjevné rozdíly v příjmech, prestiži i požadovaných předpokladech. Od specialistů na volné noze zaměřené na nekritické oblasti fungování organizací až po majitele firem řešící otázky strategického řízení.

Třetí poznámka se týká nových profesí, které vyrostly ve dvou oblastech.

²⁵¹ Nabízí se otázka, jak je to se zájmem vlastníků i aparátu státní správy, kde by roli vlastníka měla hrát veřejnost, v Millsově době nahrazená manipulovanou konzumní masou (alespoň v Millsově pojetí). Millsova odpověď zní, že faktickou roli vlastníků státních byrokratických aparátů vykonávají majitelé soukromých byrokratických aparátů, a to zejména prostřednictvím mocenské elity.

²⁵² Viz např. Hampl, Petr: Rozhovor s Karlem Soukeníkem, finančním ředitelem Sberbank v České republice. Dostupné v: Data Security Management, 2/2014. Str. 6 – 9.

²⁵³ Viz např. Hampl, Petr: Rozhovor s Monikou Mošovou, ředitelkou IT ve společnosti Telefónica. Dostupné v: Data Security Management, 2/2013. str. 6 – 9.

Stejný trend potvrzují i studie analytických firem. Zatímco trh s počítačovými technologiemi poskytujícími nové funkce více méně stagnuje, rychle rostou prodeje těch systémů, které mají řídit a spravovat jiné informační systémy, případně zajistit jejich bezpečnost. Viz např. Business Transformation and Process Management Key Initiative Overview, Gartner, 2014.

²⁵⁴ Poradenská firma PricewaterhouseCoopers zaměstnává 180 000 lidí, Accenture 300 000 lidí, IBM Global Business Services 100 000 atd. (údaje z webových stránek těchto společností).

Počítačové technologie. Mills v 50. letech nemohl vědět, jak obrovskou transformaci nástup počítačů a zejména nástup počítačových systémů přinese. V této chvíli nemáme ani tak na mysli růst výkonnosti organizací (to je něco poněkud problematického, jak jsme uvedli výše), ale příchod řady profesí specialistů na ty aspekty fungování byrokratických organizací, které musí být v souvislosti s nástupem počítačů zvládnuty. Jen namátkou můžeme uvést experty na procesní mapování, řízení projektových rizik, projektové manažery, specialisty na počítačovou bezpečnost, na ochranu osobních údajů, systémové architektky, procesní architektky, experty v oboru business continuity (jejich úkolem je zajistit pokračování v činnosti v případě selhání počítačových systémů), počítačově řízenou obsluhu zákazníků, řízení řetězce dodávky apod.

Prodej. To je záležitost, kterou si Mills uvědomoval, ale kterou mohl vidět pouze v zárodečné podobě. V kapitole o prodejcích jako specializované skupině bílých límečků²⁵⁵ se věnuje převážně prodavačkám v obchodních domech, které fakticky žádnými bílými límečky nejsou – to je vidět i z toho, že mnoho z nich nespňuje Millsovo kritérium nemuset se v práci převlékat. Vedle toho je ale daleko zajímavější oblast – prodej služeb do velkých byrokratických aparátů označovaný dnes často jako account management.²⁵⁶ Pokud chtěl někdo něco prodat do podnikové sféry v Millsově době, potřeboval k tomu především osobní předpoklady – dravost, cílevědomost, dobré kontakty a schopnost vytvářet je, schopnost působit důvěryhodně, komunikační schopnosti atd. V následujících desetiletích tato činnost dostávala stále byrokratičtější podobu. V 60. letech nastoupily metodiky typu solution selling²⁵⁷, v dalším desetiletí následoval strategic selling²⁵⁸ a výzkumy prováděné kolem roku 2000 už jednoznačně ukázaly, že staří intuitivní obchodníci nejsou schopni držet krok s těmi, kdo postupují podle byrokratických pravidel.²⁵⁹ Dokonce i takové činnosti jako brouzdání po sociálních sítích je řízeno přesně definovanými a měřitelnými postupy.²⁶⁰

Čtvrtá a poslední poznámka se týká rozšiřování sféry nových podnikatelů i na malé a střední podniky – částečně proto, že i na tyto podniky dopadají regulace stanovené státními orgány, odvětvovými svazy a korporacemi a částečně díky rozšířenému názoru (ať už oprávněnému či nikoliv), že zavedení některých byrokratických postupů vede ke zlepšení výkonnosti. V konkrétním případě České republiky je trend urychlen dotováním tohoto typu poradenství z evropských strukturálních fondů, můžeme však konstatovat, že na nich není zcela závislý.

²⁵⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 161 – 189.

²⁵⁶ O velikosti odvětví svědčí mimo jiné to, že pracovní portál www.jobs.cz obsahoval k 27. 4. 2014 inzeráty na celkem 868 takových pozic. Oproti tomu prodavače hledalo jen 257 inzerátů.

²⁵⁷ Silberman, Astrid, "The History of Sales Methodologies," 11. 11. 2013, <https://www.barrett.com.au/blogs/SalesBlog/2013/2776/some-sales-research/the-history-of-sales-methodologies/>.

²⁵⁸ Podrobnější informace jsou k dispozici na stránce National Strategic Selling Institute: <http://www.k-state.edu/>.

²⁵⁹ Adamson, Brent: *Why Individuals No Longer Rule on Sales Teams*. 2014.

²⁶⁰ Zájemce o detaily této problematiky mohou odkázat na svou facebookovou stránku, kde odkazují na řadu dalších zdrojů <https://www.facebook.com/pages/Petr-Hampl-prodejní-metodiky/>.

Rozšiřování sféry působnosti nových podnikatelů i na menší podniky pochopitelně vede k prohloubení stratifikace uvnitř této vrstvy – prostě proto, že venkovský výrobní podnik nezaplátí stejný honorář jako ministerstvo.

Vše výše uvedené by nemělo zastřít, že nový podnikatel je v řadě ohledů podnikatelem. Orientuje se spíše na maximalizaci zisku než maximalizaci rozpočtu, účastní se výběrových řízení s nejistým výsledkem a celkově prožívá určitou míru nejistoty typickou pro každý podnikatelský projekt. Platí o něm i to, že možnost pokračovat v činnosti je podmíněna souladem mezi příjmy a náklady.

Závěr: V rámci byrokratických aparátů vyrostla sociální skupina „nových podnikatelů“ a dokonce „nových firem“ a „nových korporací“. I když u nich lze hovořit o určitých podnikatelských rysech, jsou součástí byrokratických aparátů, jsou na nich závislí a jejich činnost spočívá ve speciálních intelektuálních činnostech, které jsou mimo kontext byrokratických aparátů zbytečné a často i nepochopitelné. Proto mají tito noví podnikatelé svými kontakty i převládající mentalitou blíže k ostatním příslušníkům byrokratických aparátů než ke staré podnikatelské třídě.

4.2.4 Moc v byrokratické organizaci

Složitost a nepřehlednost byrokratických aparátů je nečiní méně použitelnými jako nástroj pro realizaci zájmů zadavatele, tvrdí Mills.²⁶¹ Síla vlastnictví (zadavatel a majitel pro Mills se splývají) není zrušena. Ostatně, majitel má možnost kdykoliv odvolat nejvyšší byrokraty a tím změnit chování organizace. I když je tato možnost využívána jen zřídka, její existence stačí k tomu, aby přinutila aparát dělat přesně to, co od něj vyžaduje.

Tato skupina Millsových tezí působí při pohledu z roku 2014 obtížněji než teze předchozí. Jejich platnost si lze dobře představit u výrobního nebo těžažského podniku s jednoznačně definovaným majitelem a omezeným byrokratickým aparátem. Když majitel nebude se svými úředníky (manažery, obchodníky a účetními) spokojen, prostě je propustí a nahradí jinými. Jenže stejně dobře lze uvést i protipříklad. Nemusíme pro něj chodit do státního či veřejného sektoru, stejně dobře nám poslouží metakorporace, jakou jsme popsali výše, reklamní agentura či vydavatelství.

Když vyjdeme z metodik typu EFQM²⁶², spočívá bohatství firmy v následujícím.

- 1) zaměstnanci, jejich schopnosti, znalosti, míra loajality atd.
- 2) zákazníci a vztahy s nimi
- 3) schopnost realizovat procesy, tedy dělat věci správně, včas, bez chyb, rozumně, efektivně atd.

²⁶¹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 102 – 111.

²⁶² EFQM- Framework for enterprise.

- 4) schopnost zavádět inovace, tedy tyto procesy měnit
- 5) finanční zdroje
- 6) hmotný kapitál (stroje, budovy, pracovní náčiní atd.)
- 7) nehmotný kapitál (ochranné známky, patenty, uzavřené smlouvy apod.)

Co z toho dává majiteli moc nad zaměstnanci organizace? Zcela jistě to není bod 1). I bod 2) hovoří spíše ve prospěch zaměstnanců – v menší firmě obchoduje majitel s klíčovými zákazníky osobně, ale ve větších tuto oblast řeší pracovníci aparátů. Pokud takový key account manager z organizace odejde, je riziko ztráty zákazníka velmi vysoké.²⁶³ I v oblastech 3) a 4) je majitel závislý na svých zaměstnancích. Může vlastnit popisy pracovních pozic a popisy postupů, což by mu usnadnilo obnovení činnosti s novými lidmi, ale klíčové body často nejsou formalizovány. Pro majitele naopak hovoří finanční zdroje i vlastnictví nehmotného majetku (i když ten mohou nespokojení zaměstnanci velmi snadno těžce poškodit, aniž by bylo fakticky možné hnát je k odpovědnosti). Hmotný kapitál představují v případě námi uvedených organizací počítače, nábytek, informační systémy, kanceláře, služební automobily apod. – tedy ty položky, které jsou zpravidla pronajímány. Pozice vlastníka je tedy poměrně nejistá a je možné konstatovat, že výraznějším disciplinujícím prostředkem je strach z bankrotu, respektive převzetí konkurenční firmou než samotné rozhodování majitele. Z toho pak také vyplývá, že je-li takový podnik státní, nemají bílé límečky důvod bát se vůbec nikoho.²⁶⁴ Jediná obávaná sankce je taková, kterou uplatňují ostatní členové aparátu.

Je tedy namístě podívat se na Millsovu argumentaci podrobněji a obohatit jeho pohled o perspektivu pozdějších autorů – zejména Michela Croziera a ekonomii veřejné volby.

Millsovy klíčové teze lze shrnout takto:

- a) Výkon vlastnických práv je odosobněn, probíhá zprostředkovaně a skrytě, ale to neznamená, že by se jeho síla zmenšila.²⁶⁵
- b) Vysocí manažeři nikdy nejednají proti zájmu kapitálu.²⁶⁶
- c) Vysocí manažeři fakticky tvoří jednu společenskou třídu s vlastníky organizací.²⁶⁷
- d) Veřejně projevované názory vrcholových manažerů hájí soukromé vlastnictví. Z toho vyplývá, že svědomitě nebo relativně svědomitě hájí zájmy vlastníků.
- e) Zatímco byrokratické aparáty v nestátním sektoru se orientují na maximalizaci zisku, byrokratické aparáty ve státním sektoru se orientují na zakonzervování stávající situace.

²⁶³ Calvin, Robert J.: *Sales management*. 2004.

²⁶⁴ Tullock, Gordon, c. d., 2005.

²⁶⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 103.

²⁶⁶ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 103.

²⁶⁷ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 104.

- f) Ostatní bílé límečky patří příjmem i prestiží do stejné sociální skupiny jako dělníci. Pokud jim byli v určitých dobách nadřazeni, rozdíl se velmi rychle zmenšil.²⁶⁸

Logicky se nabízí otázka, o co se takové vlastnictví opírá? Co je tím klíčovým zdrojem, který vlastníci drží a díky kterému mají nad aparáty převahu. Zjevně to není půda, práce a dokonce ani kapitál ve smyslu vlastnictví zařízení nebo finanční hotovosti. Více nám napoví podrobnější diskuze Millsových tezí.

Ad a) **Výkon vlastnických práv je odosobněn, probíhá zprostředkovaně a skrytě, ale to neznamená, že by se jeho síla zmenšila.** Mills věnuje svým úvahám o výkonu vlastnických práv překvapivě málo prostoru. Například k odmítnutí Burnhamovy teze o tom, že manažeři fakticky převzali rozhodovací moc, mu stačí jediná věta. Nedochozí tak k základní otázce – jak mohou být vlastnická práva vykonávána tam, kde není žádný vlastník? Co když je významným akcionářem investiční fond (zastupovaný profesionálními manažery)? Co když jím je státní správa (tudíž občané zastupovaní politiky nebo profesionálními manažery státní správy)? Co když je vlastnictví natolik rozptýleno, že žádná konkrétní osoba nedrží takový balík, aby mohla organizaci ovládat? Co když je struktura organizace tak složitá, že vlastník prostě nemá faktickou možnost a mentální kapacitu zjišťovat situaci všech poboček? Ve všech těchto případech je tomu tak, že výkon moci je stejně silný jako kdykoliv v minulosti, není to však vlastník, kdo touto mocí disponuje.

Výkon vlastnických práv, o kterém Mills hovoří, tak zůstává omezen na soukromé firmy s relativně jednoduchou organizační strukturou, kde vlastní klíčový balík akcií (nebo jinak vyjádřené vlastnictví) jediná osoba. V ostatních organizacích (státní úřady, veřejné organizace, armáda) nadále existuje moc nad jedincem ve smyslu class property, chybí však vlastník, který by tuto moc držel. I tam, kde je centrum této moci mimo byrokratický aparát (je tedy vůči manažerům vnější, jako by se jednalo o vlastníka), drží ji jiní profesionálové (manažeři státní správy, investičních fondů apod.).

Ad b). **Vysocí manažeři nikdy nejednají proti zájmu kapitálu.** Platnost této teze závisí na tom, jaké jsou zájmy kapitálu a kdo má právo je definovat. Kapitál ve smyslu strojního zařízení nebo finančních prostředků na účtech pochopitelně nemá svůj zájem, přesněji by tedy mělo být řečeno, že vysocí manažeři nikdy nejednají proti zájmům vlastníků kapitálu. Tím se dostáváme k problému zmíněnému v předchozím bodu – co když majitel v původním významu toho slova prostě zmizel? Drobného stáda držícího ve svém portfoliu pár akcií korporace za vlastníka v tom smyslu, jak mu rozumí sociologie organizace, prostě pokládat nemůžeme.

Ad c) **Vysocí manažeři fakticky tvoří jednu společenskou třídu s vlastníky organizací.** Jenže znamená to, že elita bílých límečků se přizpůsobila vlastníkům, nebo že vlastníci splynuli

²⁶⁸ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 71–72.

s manažerskou elitou a přizpůsobili se jí? Kdybychom měli posuzovat podle mediálního obrazu, bylo by zjevné, že se vlastníci přizpůsobili manažerům. Ti vlastníci velkých firem, kteří je fakticky řídí nebo se na řízení významně podílejí, se snaží působit spíše jako elitní manažeři – Steve Jobs, Jacob Balmer, Carly Fiorina, Satya Nadella... je možné v jejich chování rozpoznat znaky, proč jsou někteří vlastníky a jiní „jen“ manažery? A jsou i případy ukazující spíše na opačný mocenský princip – Walter Hewlett byl v roce 2002 navzdory svému vlastnickému podílu vyhozen z dozorčí rady společnosti Hewlett-Packard, když odmítal schválit opatření navrhovaná profesionálními manažery. Zmíněná opatření byla tedy provedena, skončila katastrofálním neúspěchem a cena akcií (a tudíž i majetku pana Hewletta) se snížila o více než polovinu. Pan Hewlett se pokoušel řešit svou situaci soudně, ale proti právníkům najatým firmou Hewlett-Packard (která mezitím přešla na zkratku HP) neuspěl.²⁶⁹ Podobnou perspektivu ukazuje i případ Brendana Eicha, který musel opustit vedení společnosti Mozilla poté, co se ukázalo, že v minulosti zastával politicky nekorektní názory. Pro účely naší analýzy je zajímavá zejména skutečnost, že Brendan Eich byl zakladatelem společnosti a významným spoluvlastníkem.

Z perspektivy České republiky tento posun ještě nemusí být zřetelný, a to zejména proto, že místní firmy či vlastnické skupiny dosud nevstoupily na burzu. Lze nicméně očekávat, že nejpozději v době odchodu první generace zakladatelů i zde ovládnou pole profesionální manažeři.

Ale existuje ještě další důvod, proč se domnívat, že se vlastníci spíše připojili do třídy elitních bílých límečků než naopak. Jak ukazuje Charles Murray, třídy se formují tam, kde existuje dostatečný počet lidí se společnou charakteristikou. Vlastníci velkých podniků (pokud bychom měli zahrnout i vlastníky menších podniků, museli bychom do jedné kategorie spojit Millsovy dichotomické kategorie class property a democratic property) nejsou dostatečně početní a dostatečně koncentrovaní, aby měli své restaurace, svá knihkupectví, divadla, způsob oblékání, společný náhled na zdravý životní styl a vše ostatní k tomu, abychom mohli hovořit o plnohodnotném zformování společenské třídy.

Ad d) **Veřejně projevované názory vrcholových manažerů hájí soukromé vlastnictví. Z toho vyplývá, že svědomitě nebo relativně svědomitě hájí zájmy vlastníků.** Millsovo zjištění, že vrcholoví manažeři jeho doby se vyjadřují ve prospěch soukromého vlastnictví a kapitalismu volné soutěže, můžeme chápat tak, že se jednalo o jednoznačně převažující názory té doby (konec konců i v americké sociologii, které dominovali Talcott Parsons a jeho žáci, v ekonomii zaměřené především na otázky mikroekonomie, tedy různé teorie firmy). Vystupovat veřejně jinak by pravděpodobně vzbudilo podobný ohlas, jaký by třeba v roce 2014 vzbudily otevřené rasistické postoje. Je tedy

²⁶⁹ Případ byl podrobně mapován ekonomickým tiskem, takže jeho historii lze sledovat na internetové stránce Wall Street Journal (<http://www.wsj.com/europe>), kde jsou i archivní články nebo Bloomberg (<http://www.bloomberg.com/>).

otázka, zda sdílet Millsův závěr (vrstva ředitelů byrokratických aparátů podporuje instituci soukromého vlastnictví) nebo závěr alternativní (vrstva ředitelů byrokratických aparátů vyjadřuje takové postoje, které pokládá za všeobecně sdílené).

Ostatně, sám Mills v jiné své knize²⁷⁰ připomněl, že profesionální manažeři odborového hnutí dokážou hájit vlastní zájmy a budovat vlastní moc navzdory rétorice o loajalitě vůči řadovým pracujícím. Je s podivem, že stejný princip neaplikoval také na korporátní a vládní manažery.

Ad e) **Zatímco byrokratické aparáty v nestátním sektoru se orientují na maximalizaci zisku, byrokratické aparáty ve státním sektoru se orientují na zakonzervování stávající situace.** Tato teze byla výzkumem následujících desetiletí rozbita²⁷¹, a kdyby nás neodrazovala úcta k velkému sociologovi, mohli bychom dokonce konstatovat, že projevil až obdivuhodnou naivitu. Nezdá se totiž, že by byl nějaký významný rozdíl mezi cíli státních a nestátních byrokratických aparátů. Vždy jde o zvyšování rozpočtu, získávání dalších pravomocí a vytváření bariér bránících proti kontrole.

Podstatný rozdíl je v mechanismech, které této tendenci brání. U nestátní organizace je to snížení ceny akcií v důsledku toho, že jiný byrokratický aparát (typicky investiční fond) mění své portfolio tak, aby vykázal výsledky, díky kterým budou akcie tohoto investičního fondu dále nakupovány (zpravidla opět jiným byrokratickým aparátem). Snížení ceny akcií pak může znamenat likvidaci organizace, ať už převzetím nebo jinou cestou. Jakkoliv můžeme souhlasit, že orientace na zisk vede k racionálnímu jednání, důvodem této orientace na zisk není zájem profesionálních manažerů, ale takové nastavení pravidel, že manažeři všech aparátů nemohou své zájmy realizovat zároveň. Ostatně, jednání manažerů řady významných finančních institucí v letech předcházejících krizi v roce 1999 ukázala, že většinový postoj vede spíše k orientaci na vlastní vysoké bonusy než na skutečnou ziskovost organizací, pro které působí (zájmy vlastníků ani nepřipomínáme).

V organizacích státní správy stojí proti zájmu aparátu rozpočtová omezení. Manažeři organizací veřejné správy však mají k dispozici nástroje jak tato omezení překonávat. Mohou postupovat například tak, že omezí či zastaví služby veřejnosti a vytvoří tak tlak na politiky, aby rozpočet navýšili, ať už zadlužením či zvýšením daní.²⁷²

Ad f). **Ostatní bílé límečky patří příjmem i prestiží do stejné sociální skupiny jako dělníci. Pokud jim byli v určitých dobách nadřazeni, rozdíl se velmi rychle zmenšil.** Naopak postřeh o sociálním rozdělení uvnitř bílých límečků na vrstvu vrcholových manažerů a výkonných manažerů se zdá být výstižný a dosud platný. I když i zde je účelné rozlišovat dvě roviny.

- Manažeři s pravomocí nad celou organizací optimalizují a snaží se dosahovat svých cílů v rámci organizace jako celku, mohou tudíž snadno obětovat zájmy zaměstnanců konkrétního

²⁷⁰ Mills, C. Wright: *The New Men of Power: America's Labor Leaders*. 2001.

²⁷¹ Viz např. Tullock, Gordon: *The rent - seeking society*. 2005. Nebo Klvačová, Eva, Malý, Jiří: *Fenomén dobývání renty a jeho vliv na české veřejné finance*. 2008.

²⁷² Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d.

útvary, divize atd., nad nimiž mají schopnost vykonávat moc. To může opticky působit jako hájení zájmů vlastníků. Výkonní manažeři ve smyslu řadových bílých límečků mají naproti tomu tendenci a důvod hájit zájmy svého projektu či organizační jednotky.

- Vrcholoví manažeři mají vyšší příjem, často i lepší vzdělání a odlišují se od svých méně úspěšných kolegů i životním stylem. Jak ukázal Charles Murray²⁷³, v 60. letech po napsání Millsovy práce se postupně projevovaly následující trendy:

1) Roste rozdíl mezi mentálními schopnostmi vrcholových manažerů a řadových výkonných manažerů. Děje se tak jednak v důsledku rostoucí složitosti organizací (komplexnější úkoly vyžadují vyšší mentální schopnosti), zavádění nových technologií (počítačové technologie opět zvyšují nároky a opět platí, že je velmi obtížné dohnat deficit snahou a houževnatostí) i v důsledku toho, že existují stále efektivnější mechanismy třídění (zejména psychologické testy).

2) Roste rozdíl v životním stylu mezi vrcholovými manažery a řadovými bílými límečky. Tento životní styl nezahrnuje jen rozdíly v tom, co si příslušníci různých skupin mohou dovolit, ale především rozdíly v cílech, hodnotové orientaci, vkusu atd.

Murrayho zjištění se pochopitelně týkají americké společnosti procházející procesem od relativně rovnostářských pionýrských časů k relativně ostré třídní diferenciaci. Evropská perspektiva, jak ukazuje Bourdieu²⁷⁴, vychází spíše z reprodukce nerovností než z jejich vytváření. I zde ovšem můžeme hovořit o předělu mezi elitou bílých límečků (vrcholovými manažery) a řadovými bílými límečky (výkonnými manažery). Nicméně česká zkušenost má v tomto smyslu blíže k americké – po chaotických 90. letech postupné formování oddělených společenských vrstev s různým životním stylem. Ondřej Špaček²⁷⁵, který se touto oblastí zabýval v letech 2006-7, tak již dokázal identifikovat šest základních typů životního stylu, jejichž nositelé se liší kulturním vkusem, stravovacími preferencemi, přístupem k alkoholu, trávením volného času a oblékáním. Dospěl k tomu, že příslušnost k některému ze šesti základních typů životního stylu koreluje s příjmem, vzděláním, věkem a místem bydliště. I zde ovšem platí, že rozdíl je dán spíše postavením v rámci byrokratického aparátu než vlastnictvím kapitálu ve starém smyslu toho slova²⁷⁶.

²⁷³ Murray, Charles A., c. d., 2012.

²⁷⁴ Bourdieu, Pierre: *Teorie jednání*. 1998.

²⁷⁵ Špaček, Ondřej: *Typologie životního stylu a jeho sociální diferenciaci*. 2007.

²⁷⁶ Chceme zdůraznit, že termín kapitál chápeme na tomto místě v tradičním marxovském významu, tedy jako vlastnictví výrobních prostředků (zejména stroje a finanční zdroje), nikoliv osobnostní formy kapitálu, jak o nich píšou Bourdieu nebo Hakimová.

Viz Šubrt, Jiří, Balon, Jan, c. d., 2010, str. 172 – 182. A Hakim, Catherine: *Erotic Capital: The Power of Attraction in the Boardroom and the Bedroom*. 2011.

4.3 Bílé límečky a politický systém

V předchozích kapitolách jsme se věnovali postupnému zániku staré podnikatelské třídy a nástupu bílých límečků jako nové dominantní společenské třídy. Ukázali jsme, že oba identifikované trendy nadále pokračovaly po napsání Millsova díla – s jedinou výhradou, že podnikatelé, respektive nově vznikající podniky a živnosti, nadále hrají klíčovou roli pro fungování kapitalistické ekonomiky a případné oslabení tohoto sektoru má kritické dopady na národní hospodářství.

Další logické směřování Millsových úvah vede k otázce, jaký dopad bude mít tato změna na politický systém a jakou roli budou hrát bílé límečky. Otázku o dopadech opačným směrem (vliv politického systému na ekonomiku) Mills neřeší. I když si v jednotlivých záležitostech těchto dopadů všímá (např. důsledky zavedení cel na finanční situaci firem), celkově – zdá se – je jeho myšlení formováno tradičním marxistickým modelem ekonomické základny a politické nadstavby.

Millsův výklad se odehrává na půdoryse americké společnosti, která prochází – jak alespoň Mills tvrdí – postupným přechodem od demokratické společnosti, jak ji popsal Tocqueville²⁷⁷ (tedy společnosti, kde je téměř každý vlastníkem výrobních prostředků a téměř každý je zapojen do politické debaty, přinejmenším na místní úrovni), k masové byrokratizované společnosti, kde je většina lidí spíše kolečkem ve stroji než občanem ovlivňujícím chod státu. Americká zkušenost je v tomto směru relativně ojedinělá a je problematické, nakolik je možné ji aplikovat na společnosti, kde se vývoj alespoň po určité období ubíral opačným směrem (od nevolníků k občanům). Nicméně některé Millsovy poznatky jsou univerzálně aplikovatelné, a to zejména ty spojené s otázkou, nakolik může v prostředí velkých byrokratických aparátů fungovat politická demokracie.

Tím se dostáváme k vymezení pojmů demokracie a politický systém, které Mills explicitně neřeší, ale jejichž vyjasnění je pro pochopení jeho výkladu podstatné.

Demokracie jako rovnost před zákonem, jak ji pojímá kupř. Tocqueville.²⁷⁸ Mills se tímto pojetím nezabývá, z řady jeho drobných poznámek je však zřejmé, že v situaci, kdy jedni mohou uplatnit moc nad druhými pomocí *class property*²⁷⁹, to pokládá za v zásadě bezvýznamné.

Demokracie jako politické uspořádání založené na svrchovanosti lidu²⁸⁰, respektive na tom, že vůle lidu je nadřazena vůli politické třídy. Mills nepoužívá termín svrchovanost lidu mimo jiné proto, že zásadně nevidí „lid“ jako jednotlivý celek. Svou vůli mohou v jeho pojetí projevat pouze různé společenské třídy a vrstvy.

²⁷⁷ Tocqueville, Alexis de: *Demokracie v Americe*. 2000.

²⁷⁸ Tocqueville, Alexis de, c. d., 2000.

²⁷⁹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 100 a dále.

²⁸⁰ Petrušek, Miloslav, Vodáková, Alena: *Velký sociologický slovník*. 1996, str. 184 a dále.

Demokracie v popperovském pojetí,²⁸¹ jejímž znakem je to, že lidé mají možnost odstranit nenásilným způsobem vládu, s níž nejsou spokojeni. Ani to by pro Millse nebylo uspokojivé, protože v jeho pojetí na konkrétních osobách příliš nezáleží.²⁸² Nicméně samotnou možnost odvolání konkrétní osoby pokládá za významný doklad o držení moci.²⁸³ Je tedy pravděpodobné, že ačkoliv se k tomuto tématu nevyjadřuje explicitně, pokládal by reálnou existenci takové možnosti za významnou.

Mills nikde neuvádí přímou definici, ale z jeho implicitních vyjádření se zdá, že demokracie v první řadě znamená určitý společný prostor²⁸⁴, kde mohou jednotlivé společenské vrstvy formulovat své zájmy a prosazovat je nenásilným způsobem. Ústavní a právní předpoklady přitom představují jen část podmínek. Minimálně stejně podstatné jsou schopnosti různých skupin uvědomovat si své zájmy, formulovat je, chápat jaká opatření jsou s těmito zájmy v souladu a prosazovat taková opatření. Výše uvedená pojetí demokracie by mohla být chápána spíše jako doplňující.

Když hovoříme o politickém systému (ani tento výraz nepoužívá Mills explicitně), musíme při interpretaci Millse vycházet z jeho dlouhodobé polemiky s Parsonsem²⁸⁵. Představu politického systému složeného z řad navzájem se vyvažujících subsystémů, který je zase sám jedním ze subsystémů politického systému, v tak sofistikované podobě zcela jistě nesdílí, nicméně zjevně hovoří o komplexním prostředí, kde různé části vytvářejí smysluplný celek. V dalším výkladu tedy neuděláme chybu, když budeme tento termín používat intuitivně bez přesné definice.

Millsovy úvahy se týkají dvou základních oblastí.

Za prvé. Jaké následky má nástup bílých límečků (resp. převládnutí velkých byrokratických aparátů nebo alespoň byrokratických postupů) ve všech sektorech života, jak jsme to ukázali výše, na politický systém. Je ve světě, kde funkce státu vykonávají byrokraté podle byrokratických pravidel, ještě možná demokracie? Pokud ano, má nějaké specifické znaky?

Za druhé. Jaké je postavení bílých límečků jako politické skupiny? Jaké jsou její zájmy? Dokáže je manifestovat a usilovat o jejich naplnění? A jaký vývoj lze očekávat?

4.3.1 Otázka politické demokracie

Millsovy základní teze v této oblasti lze shrnout následovně:

Zdravý systém politické demokracie umožňuje, aby různé sociální vrstvy formulovaly svoje zájmy, usilovaly o jejich realizaci, hledaly spojení, uzavíraly kompromisy atd.²⁸⁶

²⁸¹ Popper, Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřítel*. 1994.

²⁸² Mills, C. Wright, c. d., 2008.

²⁸³ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 100 a dále.

²⁸⁴ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 324 a dále.

²⁸⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2008.

²⁸⁶ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 324 a dále.

To vyžaduje určitou míru třídního vědomí. Toto třídní vědomí zpravidla obnáší:²⁸⁷

- vědomí příslušnosti k určité společenské vrstvě,
- vědomí zájmů této vrstvy a odhodlání usilovat o jejich naplnění,
- odmítání zájmů jiných vrstev.

Může se ovšem stát, že nějaká sociální skupina špatně porozumí svým zájmům (vznikne falešné vědomí), takže hájí opatření, která jsou s těmito jejími zájmy v rozporu. To je obvykle důsledkem propagandy jiné třídy, svou roli může hrát i nedostatečné vzdělání.²⁸⁸

Tradiční pohledy (marxistický i liberální) vychází z přesvědčení, že z dlouhodobého hlediska je tomu tak, že lidé nakonec přeci jen hájí své zájmy. Falešné vědomí nevydrží trvale, mentální nedostatečnost se týká spíš jedinců než celých vrstev. Podle Millse ale tyto pohledy opomíjejí mnohem zásadnější riziko, které se objevuje právě ve výrazně byrokratizovaných společnostech – politickou lhostejnost.²⁸⁹

Politická lhostejnost znamená, že lidé se o politiku prostě přestávají zajímat. Může to být výsledkem racionálního kalkulu, kdy jedinec zjistí, že je pro něj výhodnější věnovat čas a energii sobě a prosazování svých osobních zájmů v té sféře, která je mu přístupná, než úsilí o politickou změnu. Častěji je však důsledkem zjištění, že záležitosti, o kterých se diskutuje a rozhoduje, jsou příliš složité a že je příliš obtížné je ovlivnit.

Jenže jakmile výkon moci přebírají byrokratické aparáty, je v podstatě každá záležitost příliš složitá, nepredikovatelná a obtížně ovlivnitelná nebo dokonce neovlivnitelná. Příмым důsledkem byrokratizace státní správy je tak politická pasivita širokých vrstev.²⁹⁰ Jak Mills tvrdí, je tomu tak z několika důvodů.

- 1) Byrokracie převádí ideologické problémy na problémy technické. Místo sporu myšlenek probíhají debaty o procedurách, rozdělování rozpočtů, způsobech vyhodnocování výsledků atd.
- 2) Byrokratické aparáty zajišťují kontinuitu, takže volební kampaně ani politické změny nenarušují každodenní život. Úřady fungují stále stejně profesionálně, volební výsledek nemá žádný přímý vliv na život jedinců a rodin. Na jednu stranu to přináší stabilitu, na stranu druhou snižuje motivaci zajímat se o politický život (a v důsledku tudíž vede k pasivitě).

²⁸⁷ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 325.

²⁸⁸ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 324.

²⁸⁹ Mills hovoří střídavě o „indiferenci“ a „pasivitě“, které se šíří společností a postupně překrývají loajalitu i rebelství. Politické symboly i protisymboly přestávají mluvit k lidem. Občané se v politickém světě cítí jako cizinci. Nedokážou dění porozumět a ani se o ně nezajímají.

Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 327 – 330.

²⁹⁰ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 339.

- 3) Není viditelná vazba mezi politickým rozhodnutím a výstupem byrokratického procesu. Je prakticky nemožné odhadnout předem, jakým způsobem bude byrokratický aparát provádět to které rozhodnutí a jaké budou dopady na život různých vrstev obyvatelstva.
- 4) Moc je depersonalizována, takže není možná vzpoura. Není proti komu se bouřit. „Místo osobní odpovědnosti nastupuje kolektivní nezodpovědnost, všechna moc je delegována, ale nevíme odkud. Není proti komu se bouřit. Místo autority nastupuje neosobní manipulace. Autorita potřebuje zdůvodnění, neosobní manipulace nikoliv,“ píše Mills a konstatuje, že lidé pociťují strach a bezmoc, ale nevědí, proti komu ji namířit.²⁹¹
- 5) To, že i politické strany jsou de facto byrokratickými aparáty, vede k vytvoření stabilního systému o malém počtu politických stran. Každá politická strana se snaží apelovat na zájmy nejrůznějších skupin, ale nesmí zájem žádné skupiny zastávat příliš těsně, protože by tím odradila jiné skupiny. Menšiny tedy své zájmy prosazují mimo velké politické strany, což občany utvrzuje v přesvědčení, že zájem o politiku je ztrátou času.

Vedle toho zmiňuje Mills specifické příčiny související s konkrétním historickým vývojem v severní Americe. Jak tvrdí, lidé se soustředili spíše na osobní vzestup než na zlepšení situace vlastní společenské třídy - prostě proto, že ten vzestup byl možný a že u žádné skupiny nevznikl příliš velký rozdíl mezi očekáváním a realitou. Lidé zakládali a zvětšovali své firmy. Když se přestalo dařit drobnému podnikání, znamenal vzestup přechod k bílým límečkům. Lidé tedy postupovali na společenském žebříčku směrem vzhůru a dolní příčky se zaplňovaly čerstvými imigranty.²⁹²

K oslabení zájmu o politické dění (a tím i k oslabení kvality veřejné diskuze) přispěla i druhá světová válka, která zdánlivě setřela rozdíly mezi společenskými vrstvami a zahalila politický systém „mátožným oparem“²⁹³. Ať už lidé pracovali, bojovali nebo se bavili, nevnímali příliš třídní rozdíly, což je dědictví, které v americké politice přetrvalo do 50. let.

Zájem o politické osobnosti. Podle Millse je tomu tak, že pokud lidé berou politiku jako prostor střetávání společenských skupin a vrstev, vede je k aktivitě. Pokud nabydou přesvědčení, že v politice záleží především na osobních vlastnostech konkrétních politiků, vede je k pasivitě. Americká tradice se podle něj zaměřuje spíše na osobnosti, což je dalším faktorem posilujícím apatii.²⁹⁴

Speciální pozornost věnuje Mills médiím. Připouští, že vztah mezi hromadnými sdělovacími prostředky a jejich recipienty je složitý a mnohostranný.²⁹⁵ Média mohou do určité míry manipulovat svými diváky a posluchači, ale zároveň jsou nucena se podřizovat jejich vkusu. Média podle Millse

²⁹¹ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 350.

²⁹² Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 341.

²⁹³ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 329.

²⁹⁴ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 345.

²⁹⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 333.

vytvářejí vztah mezi existencí a prožitkem – jinými slovy, člověk prožívá právě to, co mu média diktují, že má prožívat. Mills se v bílých límečcích ani ve svých jiných dílech nevěnuje podrobněji vnímání, prožívání ani konstituci reality. Jeho krátká poznámka nám tedy nedovoluje vyvozovat další závěry. Navíc média podle něj narušují politickou debatu především tím, že směřují pozornost na zábavu a sport a že politiku zobrazují jako v zásadě okrajovou záležitost, kromě toho používají politické symboly takovým způsobem, že to posiluje zmíněný postoj apatie.

4.3.2 Diskuze Millsova pohledu na politickou demokracii

Než se pustíme do diskuze Millsových postřehů, nemůžeme se vyhnout základní otázce, do jaké míry je aktivní participace na politickém dění a sledování třídních či stavovských zájmů skutečně v zájmu účastníka. Zda to není spíše tak, že člověk není jen občanem, ale také součástí rodiny, účastníkem ekonomického dění²⁹⁶ a je zapojen do řady dalších aktivit. O jeho zájem, energii a emoce tedy soupeří několik oblastí, přičemž aktér nemůže očekávat, že by jeho investice do politiky byla odměněna podobným přínosem jako investice do jiných oblastí.²⁹⁷ Je tedy logické, že pokud bude mít na výběr, investuje svou energii spíše jinam.²⁹⁸

Nicméně tato poznámka neubírá na relevanci základní Millsově tezi. Pokud se stane byrokratický aparát příliš členitým a nepřehledným,²⁹⁹ pokračování politické demokracie není možné. Tato teze vlastně odpovídá tomu, co o 10 let před ním uvedl myslitel z opačné části politického spektra – Joseph Schumpeter. Když Schumpeter³⁰⁰ hovoří o tom, že při určité konkrétně nespecifikované míře státního dohledu nad ekonomikou není demokracie možná, nezabýval se detailněji mechanismy,

²⁹⁶ Zde vycházíme z klasického hegelíánského rozdělení na stát, rodinu a občanskou společnost (rozuměj trh).

Viz Störig, Hans J.: *Malé dějiny filosofie*. 2007, str. 329 – 339.

²⁹⁷ Smysluplný model pro analýzu této oblasti nabízí Charles Murray, když hovoří o tom, že k tomu, aby byl člověk šťastný (aby pociťoval „trvalý pocit hlubokého uspokojení“) potřebuje:

- a) fungující rodinu
- b) přátele nebo komunitu
- c) smysluplné zaměstnání
- d) vědomí zasazení svého života do nějakých širších souvislostí (náboženství nebo nějaká jeho náhražka).

Je otázka, kam v takovém modelu situovat politickou sféru. Buď je možné tvrdit, že fungující politický rámec je předpokladem udržení všech výše uvedených oblastí nebo můžeme politickou angažovanost označit za součást kvazináboženských aktivit. V každém případě je zřejmé, že pokud aktér usiluje o maximalizaci svého štěstí, není přílišný zájem o politiku racionální.

Viz Murray, Charles A.: *The happiness of the people*. 2009.

²⁹⁸ Více viz Becker, Gary S.: *Teorie preferencí*. 1997.

²⁹⁹ Nemáme zde na mysli jen státní úřady, ale také firmy pracující pro vládu (realizující nějaký vládní záměr), neziskové organizace, státem zřízené a financované organizace s různou mírou nezávislosti a konec konců i některé komerční společnosti, které sice realizují vlastní zájem, ale způsobem detailně určeným státními předpisy. Byrokratický aparát moderního státu je tedy řádově komplexnější, než jak by to bylo možné v rámci jednoho nepřehledného ministerstva se stovkami oddělení, útvarů, odborů, expertních skupin atd.

³⁰⁰ Schumpeter, Joseph A., c. d., 2004.

které to způsobují. Millse bychom tedy mohli číst jako popis takového mechanismu nebo alespoň jednoho z takových mechanismů.

I když se podíváme na Millsovu tezi kriticky a s odstupem několika generací, nezdá se, že by v ní bylo slabé místo.

- 1) Pokud chápeme demokracii jako prostor, kde různé sociální skupiny reflektují a prosazují své zájmy, je zřejmé, že žádná společenská skupina jako celek nemůže mít dostatečné znalosti potřebné k tomu, aby dokázala posoudit a řídit práci byrokratického aparátu. Tu znalost mohou mít jednotliví členové skupiny, je však velmi problematické, zda by pak ještě mohli být pokládáni za její členy. Kdyby kupříkladu mezi drobnými zemědělci vznikla schopnost popisovat procesy, měřit jejich efektivitu a provádět další činnosti potřebné k detailní analýze fungování konkrétní byrokracie, nositelé této znalosti by již pravděpodobně nebyli drobnými zemědělci – už proto, že její získání vyžaduje řadu let systematického studia i určitou praktickou zkušenost, kterou je možné získat jen v prostředí velkých byrokracií. Je tedy myslitelné, že bude dále existovat prostor, v němž budou příslušníci různých sociálních skupin diskutovat a definovat své zájmy, není však myslitelné, že by je mohli u byrokratických aparátů prosadit.
- 2) Pokud chápeme demokracii v toquevilleovském smyslu jako rovnost před zákonem, je skutečně myslitelné, že na příslušníky byrokratickým aparátů budou aplikována stejná pravidla jako na všechny ostatní. Je však otázkou, jaký to má praktický význam v situaci, kdy:
 - a. není možné efektivně zkontrolovat, zda státní (nebo jiná) byrokracie skutečně aplikuje všechna pravidla stejně,³⁰¹
 - b. byrokrat má možnost doformulovat pravidlo takovým způsobem, aby vyhovovalo určité konkrétní skupině lidí více než jiné.³⁰²
- 3) Demokracie pojatá jako vláda založená na myšlence svrchovanosti lidu opět naráží na omezení dané tím, že je možné uložit byrokratickému aparátu zadání, není však možné předvídat, jaký bude přesný výstup a jaké konkrétní dopady na život občanů to bude mít.

³⁰¹ Tento problém lze prakticky ukázat na nedávných událostech, jejichž součástí bylo zatčení některých blízkých spolupracovníků předsedy vlády. Pro naše účely je zajímavá následná diskuze o tom, jaká pravidla mohou a mají být v kterých případech aplikována. Z této diskuze se ukázala obrovská složitost předpisů a řada možností, jak je interpretovat ve prospěch nebo neprospěch různých skupin. Je zřejmé, že ten, kdo zná předpisy nejlépe a dokáže je nejlépe interpretovat, získává moc nad svobodou jiných lidí. Tento případ byl výjimečný tím, že „postiženými“ byli vysoce postavení lidé, nicméně dokážeme si na jeho základě představit, jak obtížná by byla pozice běžného občana v případě sporu s rozsáhlým byrokratickým aparátem vybaveným pravomocí zatýkat a věznit.

³⁰² I v tomto případě můžeme poukázat na nedávnou aféru, kdy úředníci ministerstva vnitra v rámci prováděcího předpisu vyjmuli některé organizační složky bývalé Státní bezpečnosti z působení lustračního zákona.

- 4) Popperovsky pojatá demokracie, kde základním rozlišujícím kritériem je možnost zbavit se nenásilným způsobem špatného vládcy, opět naráží na neproniknutelný byrokratický aparát jako na nepřekonatelnou překážku. V době pravidelných voleb může být velmi snadné vyměnit nepopulárního prezidenta, premiéra nebo ministra, vyměnit byrokratický aparát však není myslitelné.

Mají-li však Millsovy teze obstát, je zapotřebí vyrovnat se ještě se dvěma skupinami potenciálních námitek.

- 1) Některé neomarxistické či obecně levicové proudy, které hledí na kapitalismus a demokracii jako na vzájemně se vylučující alternativy, což fakticky znamená, že rozšíření pravomoci byrokratických aparátů (spolu s Millsem jsme již dříve ukázali, že žádná významná dichotomie mezi byrokracií státní a byrokracií soukromě-korporátní neexistuje) by přineslo více demokracie.

Tento názor, který se v různých podobách objevuje již desítky let,³⁰³ můžeme s určitým zjednodušením (a pominutím rozdílů mezi různými směry) shrnout přibližně následovně: Soukromé společnosti získaly buď příliš velkou moc nad životy běžných občanů nebo schopnost působit příliš velké škody (ekologické nebo ekonomické), přitom samy podléhají pouze kontrole svých vlastníků (což je nepatrná skupina lidí). Proto je zapotřebí rozšířit pravomoci státní správy tak, aby pokryly i tyto organizace.

Aby byl takový pohled smysluplný, musí se počítat – mimo jiné – s následujícími předpoklady:

- a) Státní správa je v zásadě pod demokratickou kontrolou. Pokud ne, jedná se o dočasnou poruchu, která je odstranitelná. Je jen malé riziko, že by nestátní organizace využila státní správu jako nástroj kontroly vůči konkurentům nebo dokonce jako nástroj kontroly sama sebe (a tedy k tomu, že by si přidělovala výhody), jak o tom píše např. Milton Friedman³⁰⁴.
- b) Státní byrokracie není přirozeným spojencem podnikové byrokracie a nesdílí s ní stejné zájmy.

³⁰³ Z poslední doby můžeme zmínit např. článek českého filosofa Michaela Hauera nebo úvodník časopisu *Economist*. Stejnou myšlenku ovšem můžeme nalézt i ve starších dílech, takže bychom ji mohli vystopovat až k frankfurtské škole nebo možná až ke Karlu Marxovi. Liší se ovšem převládající zdůvodnění nutnosti demokratické kontroly nad kapitálem. Zatímco v posledních letech je to ekonomická stabilita (neřízené soukromé podnikání má působit turbulence, zejména ve finančním sektoru), v předchozích desetiletích to byly spíše ekologické obavy a ještě dříve udržení míru (nekontrolovatelné soukromé organizace mohly přiblížit vojenský konflikt se Sovětským svazem) či ochrana psychického zdraví a svobody lidu. Viz např.

Hauser, Michael, "Kapitalismus nebo demokracie," 5. 2. 2010, <http://denikreferendum.cz/clanek/1544-kapitalismus-nebo-demokracie>.

Economist, "What went wrong with economics," 16. 7. 2009, <http://www.economist.com/node/14031376>.

Beck, Ulrich, c. d., 2004. Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L.: *Překročení mezí*. 1995.

Fromm, Erich: *Mít nebo být?* 1992.

³⁰⁴ Friedman, Milton, Friedman, Rose: *Svoboda volby*. 1991.

- c) Byrokratický aparát vykonává zájmy toho, kdo jej úkoluje. Pokud prosazuje zájmy vlastní, tak jen okrajovým způsobem, který je možné udržet pod kontrolou.

Zkrátka myšlení zaměřené na požadavek demokratické kontroly nad kapitálem otázku moci byrokratických aparátů ignoruje. To není otázka selhání jednotlivých myslitelů, ale spíše výsledek toho, že oba pohledy se zdají být natolik neslučitelné, že nemají společný průnik.³⁰⁵ Zdánlivým řešením by mohlo být zavedení nějaké formy přímé demokracie, což ovšem v těchto teoriích zpravidla nenacházíme – mimo jiné proto, že masa „jednorozměrných lidí“ je natolik manipulována kapitálem, že fakticky není schopna jej kontrolovat (v zásadě totéž může být řečeno o menších komunitách – jsou proti korporacím příliš slabé, než aby je mohly kontrolovat).

Názor, že rozšíření pravomocí byrokratických aparátů by vedlo k posílení demokracie, tedy není možné opřít o žádný relevantní argument. Kdyby žil Mills dnes, možná by napsal něco podobně jedovatého jako tehdy o odborových funkcionářích a požadavek demokratické kontroly nad kapitálem v té podobě, jakou získal v posledních desetiletích, by možná zařadil do škatulky „manipulační techniky k zatajení byrokratické kontroly.“

- 2) Navzdory všemu výše uvedenému se během doby od napsání Bílých límečků a od Millsovy smrti objevila řada významných sociálních hnutí, některých i velmi bouřlivých a s výrazně transformačním dopadem na společnost. Jak je to možné, pokud existence velkých byrokratických aparátů podobným záležitostem brání?

Pokud měl Mills ve svém pohledu na vztah byrokracie a demokracie pravdu, jak je možné, že vznikají nová sociální hnutí a že některá z nich skutečně prosazují své požadavky?

K tomu, abychom se s touto námitkou vypořádali, potřebujeme odpovědět na dvě otázky:

Za prvé. Napomáhá vznik občanských hnutí tomu, aby sociální vrstvy byly schopny lépe identifikovat a prosazovat své zájmy? Nejsou to jen „organizované menšiny“³⁰⁶, které fragmentují situaci a brání tomu, aby vznikla skutečná demokratická diskuze? Mills nevěřil, že by skupiny zaměřené na prosazení konkrétní agendy mohly být přínosem. Podle něj naopak přispívají k destrukci demokratického systému, který se v důsledku činnosti těchto skupin stává příliš komplikovaným. To ostatně odpovídá i intuitivnímu chápání. Je obtížně představitelné, že by kupříkladu životní šance

³⁰⁵ Zajímavé je, že třeba Jan Keller, mimo jiné autor práce o Crozierově pohledu na narůstající moc byrokratických aparátů, v předvolební televizní debatě uvedl, že na mocenské uspořádání EU nemůže být pojem „byrokracie“ aplikován. Jako by to potvrzovalo tezi, že je velmi obtížné zahrnout otázku byrokracie a demokratické kontroly podnikatelských subjektů zároveň.

Keller, Jan, c. d., 2010. Televizní předvolební debata, "Předvolební debata z Prahy, " 14. 10. 2013, <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10483849868-mimoradne-porady-ct24/213411033361014-predvolebni-debata-z-prahy/>.

³⁰⁶ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 326.

manželky farmáře mohly vzrůst v důsledku programu, který by zlepšoval postavení žen a zároveň zhoršoval postavení farmářů jako společenské vrstvy. Stejně tak je obtížně představitelné, že by příslušníci některé společenské vrstvy mohli být „zastupování“ vrstvou schopnou lépe posoudit jejich zájmy. Že by kupříkladu stavební dělníci nedokázali pochopit své skutečné zájmy (v důsledku falešného vědomí), takže by jejich životní šance závisely na tom, zda profesionálové advokátních kanceláří dokážou identifikovat jejich zájmy a prosadit je i proti jejich vůli.

Mills byl za tento svůj rezervovaný postoj k právním „organizovaných menšin“ později kritizován a označován za „bělošského sexistu“³⁰⁷, chybí však argumenty, které by jeho pohled mohly rozbít. Je nicméně představitelné, že by některá organizovaná menšina mohla fakticky splývat s určitou sociální vrstvou a konkrétní požadavky by mohly být manifestací a symbolem zájmu této společenské třídy.

Za druhé. Dokážou společenské vrstvy identifikovat a prosadit své zájmy i tam, kde jsou v rozporu se zájmy byrokracie jako celku?

Odpověď na první otázku může vycházet ze zjištění, nakolik jsou jednotlivá sociální hnutí spjata se sociálními vrstvami. Zde můžeme konstatovat, že v České republice se dosud neobjevilo žádné skutečně lokální sociální hnutí. Ta, která zde působí, mají globální charakter (ekologické hnutí, feminismus atd.), lze tedy očekávat, že i jejich třídně-společenské zakotvení bude podobné.

Můžeme vyjít třeba z feminismu, kde existuje výborně zpracovaná kniha Christiny Hoff Sommers.³⁰⁸ Není předmětem této práce souhlasit nebo polemizovat s jejím názorem na význam feministického hnutí. Je pro nás ale podstatné, že ukazuje feminismus jako hnutí vyšších tříd, které dosahují nadprůměrného příjmu a živí se manipulací se symboly. Pokud se do aktivit gender studie zapojí ženy z jiných sociálních vrstev (zpravidla nižších), znamená to pro ně rozchod s rodinou a dosavadním sociálním prostředím nebo alespoň ochlazení vztahů. „Začnou pohrdat svou matkou a nenávidět svého otce,“ píše Hoff Sommersová.³⁰⁹

Zdá se, že stejný princip je platný univerzálně již od 50. let. Sociální hnutí sestávají převážně z mladých lidí, přičemž se jedná zejména o mladé lidi studující na univerzitách, a to hlavně na univerzitách ve velkých městech. Jo Freemanová³¹⁰, která se touto problematikou zabývá podrobněji, identifikovala tři základní podmínky nutné pro vznik sociálního hnutí.

- 1) Komunikační infrastruktura pokrývající relativně kompaktní sociální skupinu, přičemž tato infrastruktura (a sociální vztahy) nesmí být místně omezená.
- 2) V rámci této skupiny musí existovat takové mentální nastavení, které je otevřené novým myšlenkám. To vyžaduje účast lidí se specifickým vzděláním, zájmy a zkušenostmi.

³⁰⁷ Geary, Daniel: *Radical Ambition*. 2009, str. 7.

³⁰⁸ Hoff-Sommers, Christina, c. d., 1995.

³⁰⁹ Hoff-Sommers, Christina, c. d., 1995, str. 262.

³¹⁰ Freeman, Jo, Johnson, Victoria L.: *Waves of protest: social movements since the sixties: On the origins of social movement*. 1999, str. 7–24.

3) Podnět (typicky událost vyvolávající hněv) a schopnost reagovat na něj. Freeman tvrdí, že v podstatě existují dva vzorce vývoje. Podle prvního z nich dochází k tomu, že v síti, kde již probíhá čilá komunikace, se začne šířit a organizovat myšlenka protestu a vzniká sociální hnutí. Podle druhého je komunikační infrastruktura vytvářena až jako důsledek podnětu.

Zvláště druhá varianta až příliš povědomě připomíná byrokratický systém. Můžeme si povzdechnout, že i sociální hnutí, které by mělo představovat vrchol spontánnosti, už fakticky podléhá byrokratickým zákonitostem, nicméně podstatnější je jiný aspekt. A sice otázka, nakolik je možné, aby sociální hnutí vytvořili lidé bez zkušeností z byrokratických aparátů. Tedy aby vzniklo sociální hnutí mimo bílé límečky.

To se potvrzuje, když od Freemanové³¹¹ čteme popis třech hnutí, která pokládá za nejvýznamnější – americké hnutí 50. a 60. let za občanská práva (rozuměj práva černošského obyvatelstva), hnutí za sociální reformu a feministické hnutí. Ukazuje, že ve všech případech tato hnutí vznikla v prostředí elitních univerzit nebo v prostředí profesionálních pracovníků státní správy, a že teprve v dalších fázích se některá z nich podařilo rozšířit do dalších společenských vrstev.

Oproti tomu nemáme žádný příklad sociálního hnutí, které by vzniklo v jiné sociální skupině, než jsou profesionální byrokraté (či studenti, tedy budoucí byrokraté) a které by pomáhalo definovat a hájilo zájmy jiné vrstvy. Doba dělnických vzdělávacích spolků skončila. Mohli bychom zmínit fotbalové fanoušky, okrajové neonacistické skupiny, americkou Tea Party, francouzské protestní hnutí proti zavedení homosexuálních manželství v lednu 2014 a možná i masové protesty proti sociální politice v některých českých městech roku 2013. Na jedné straně je zřejmé, že žádné z nich nepřerostlo ve skutečně významné sociální hnutí, které by transformovalo společenský konsensus, na druhé straně je vidět, že těchto projevů přibývá. Nicméně zdá se, že spíše než obnovení demokratického systému to potvrzuje naznačenou hypotézu, podle níž silně byrokratický systém ponechává určitý prostor pro uvědomění si třídního zájmu (resp. v tomto případě spíš třídní příslušnosti), nikoliv však pro jeho prosazení.

K druhé otázce. Dokážou sociální hnutí prosadit i takové návrhy, které jsou v rozporu se zájmy byrokratických aparátů? Na otázku po zájmech byrokratických aparátů odpovídá ekonomie veřejné volby, když je definuje jako:

- zvýšení rozpočtu,
- rozšíření počtu zaměstnanců,
- takové organizační změny, které znesnadní vnější kontrolu (tedy zvýšení složitosti).

³¹¹ Freeman, Jo, Johnson, Victoria L., c. d., str. 9 a dále.

Jakého úspěchu tedy dosáhla ta sociální hnutí, jejichž požadavky jdou opačným směrem (rušení předpisů, rušení úřadů, snižování počtu úředníků, omezování úředních pravomocí atd.)? Aniž bychom chtěli této oblasti věnovat příliš mnoho energie, zdá se, že určitých úspěchů dosáhla sociální hnutí v tomto směru při omezování armádních rozpočtů a omezování policejních pravomocí v těch oblastech, které byly tradičně chápány z jedné strany jako ochrana před kriminalitou a z druhé strany jako otázky policejní represe³¹². Co se ale týče těch byrokratických aparátů, které nově vznikaly po druhé světové válce (a ty má Mills především na mysli), nevíme o žádném významném sociálním hnutí, které by s požadavky na jejich omezení vůbec vystoupilo. Ne že by nedocházelo k deregulacím a snižování některých veřejných rozpočtů, není to však výsledkem činnosti sociálních hnutí. Můžeme tedy konstatovat, že ani existence sociálních hnutí nevyvrací Millsovy teze.

Co se týče role médií, které Mills přikládá značnou důležitost a přitom ji vlastně jen naznačuje, pro naše účely stačí připomenout, že se nejedná o spontánní hnutí nezávislých redakcí, ale o velké mediální domy s manažersko-byrokratickou strukturou. Hromadné sdělovací prostředky jako manipulující médium mohou tedy být pokládány jen za jedno ze speciálních prodloužení byrokratických aparátů.

Závěr: Jakmile státní byrokracie dosáhne určité míry složitosti, není možná politická demokracie v žádném významu toho slova. Rozhodnutí jsou přijímána uvnitř byrokratických aparátů a není fakticky možné rozlišit odborně-expertní záležitost od politického rozhodování. Spojené státy americké tohoto stavu dosáhly již v době před napsáním Millsovy knihy. Z toho vyplývá, že také většina nebo všechny západní kapitalistické státy dosáhly této hranice.

4.3.3 Postavení bílých límečků v mocenské struktuře postdemokratického státu

Pokud opravdu došlo k posunu politického systému od demokratického k vládě byrokracie, jaké je tedy postavení bílých límečků? Jsou skutečně novou vládnoucí třídou? To by nejspíš znamenalo transformaci starých demokracií v totalitní rousseauovskou vládu většiny³¹³, kdy rozhodují byrokratické aparáty a téměř všichni jsou příslušníky těchto aparátů. Ale nejsou bílé límečky spíše novým proletariátem? Nebo mezivrstvou mezi vládci a ovládanými?

Pro zjednodušení odložíme problém spočívající v tom, že stejný aktér může být střídavě byrokratem a občanem podléhajícím pravomoci úřadů – podle toho, zda řeší pracovní nebo

³¹² Ukázkovým příkladem může být americké hnutí za tzv. Miranda Rights, tedy za zavedení policejní povinnosti informovat zatčeného o jeho právech a právních důsledcích jeho případných výroků. V USA toto hnutí dosáhlo odpovídajícího rozsudku Nejvyššího soudu v roce 1966. Viz <http://www.mirandarights.org/>.

³¹³ Rousseau, Jean J.: *O společenské smlouvě neboli zásadách státního práva*. 2002.

soukromou záležitostí, a pokusme se shrnout Millsovy úvahy a poznatky. Mills diskutuje celkem čtyři možnosti dalšího vývoje (tedy rozuměj vývoje od 50. let).³¹⁴

Za prvé. Třída bílých límečků bude i nadále narůstat na počtu i síle, až se nakonec stane třídou vládnoucí, politicky nezávislou.

Za druhé. Třída bílých límečků se stane jakýmsi polštářem oddělujícím třídní buržoazie (rozuměj vlastníků class property) a proletářů.

Za třetí. Třída bílých límečků de facto splyne s třídou velkých vlastníků.

Za čtvrté. Bílé límečky jsou jen zvláštním typem proletariátu, což bude stále zřetelnější.

Mills se zabývá také poznámkou Maxe Webera o tom,³¹⁵ že dnešní nepostradatelní jsou zítřejšími vládci, protože je na nich většina závislá. Odbývá ji – až příliš rychle – jednoduchou námitkou, že v tom případě by vládnoucí třídou starověku museli být otroci.

Dále ukazuje dlouhodobý trend snižování rozdílů mezi bílými límečky a manuálními pracujícími – v prestiži, příjmech, dalších výhodách (sociální pojištění apod.) a dokonce i vzděláním potřebným pro výkon profese.³¹⁶ Jak konstatuje, přechod z dělnického do administrativního útvaru už v době napsání bílých límečků fakticky nebylo chápáno jako kariérový vzestup.

Naplnuje se tedy scénář, podle něž jsou bílé límečky jen určitou podskupinou proletariátu? Jen do určité míry, tvrdí Mills. Pro společenskou třídu je totiž podle něj typické, že

- a) existuje specifická kultura a psychologický typ osobnosti typický pro konkrétní třídu,
- b) třída má schopnost vidět své zájmy a sledovat je.

Nic podobného však u bílých límečků nevidíme. Neformuje se třídní vědomí, neroste schopnost organizovat se a sledovat vlastní zájmy. Jedinci jsou navzájem izolováni a zaměřeni spíše na otázky vlastního soukromí. Jejich psychologie, kultura i životní cíle jsou diktovány převážně médii,³¹⁷ která ukazují jednotlivé lidské příběhy bez třídních souvislostí. Zákazníci by sice byli schopni přimět média i k zobrazování souvislostí, nejsou však dost zkušení a nemají vlastně ani chuť. Zvykli si na svět omezený na udržení vlastní kariéry a zábavy. Pokud sledují své zájmy, tak v rámci menšin, nikoliv tříd. Politická apatie, popsaná v předchozí kapitole, je tak posilována paralelním trendem.

³¹⁴ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 290 – 298.

³¹⁵ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 298.

³¹⁶ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 297.

³¹⁷ Mills, C. Wright, c. d., 2002, str. 337.

4.3.4 Diskuze Millsova pohledu na roli bílých límečků ve společensko-politické struktuře

Vyjděme z poznámky, kterou se Mills vypořádal s tezí Maxe Webera o vztahu mezi nepostradatelností příslušníků určité vrstvy a politickou mocí.

Zde Mills opomněl podstatný aspekt, kterým je otázka nahraditelnosti. Dnešní nepostradatelní jsou budoucími vládci pouze v případě, že nemohou být nahrazeni někým jiným. V těch historických situacích, kdy vládnoucí vrstvy ztratily schopnost otroky nahradit „čerstvými“, vedlo k výraznému vzestupu jejich společenského postavení jako vrstvy.³¹⁸ Bylo by tedy možné očekávat, že s významem byrokratických aparátů poroste i moc držená profesionálními byrokraty – bílými límečky.

Na Millsovu námitku ohledně absence specifických psychologických rysů a vědomých třídních zájmů odpovídá teorie Michela Croziera,³¹⁹ která ukazuje, že byrokracie je co do prosazování svých zájmů velmi specifickou vrstvou. Nedeklaruje svůj zájem, nevyvíjí odpovídající vědomí, ale je silná právě tím, že dokáže svůj zájem skrýt a realizovat jej jako zdánlivě neutrálně odbornou záležitost.³²⁰ Totéž později potvrdila, byť při pohledu z jiné perspektivy, ekonomie veřejné volby.³²¹

Bylo by ostatně protiintuitivní a nelogické předpokládat, že byrokratické aparáty drží veškerou moc a příslušníci těchto aparátů jsou zcela bezmocní. Navíc se byrokratickým aparátům zjevně daří cíle, jak byly definovány výše, naplňovat. V desetiletích před napsáním Bílých límečků i v době, která od jejich vydání následovala, se neustále rozšiřují rozpočty, pravomoci, počty zaměstnanců i složitost byrokratických aparátů.

To nás ovšem vede k otázce, kteří členové byrokratických aparátů moc drží, respektive jak je to s vnitřním rozdělením moci. Tomu Mills věnuje značnou pozornost.³²² Vykresluje obraz, v němž jsou jednotliví byrokraté – manažeři neomezeně podřízeni svým nadřízeným a ti zase svým nadřízeným. Žádný prostor pro svobodu, žádná možnost stavět se na odpor. Jeden nejvyšší byrokrat je podřízen vlastníkově „class property“. Je ovšem otázkou, zda tento obraz není nadsazený, a to ze dvou důvodů.

Dokážeme si představit situaci, kdy by podřízený byrokrat (manažer) neměl vůbec žádný zdroj moci, který by mohl použít pro prosazení se vůči nadřízenému byrokratovi? Standardní manažerská literatura³²³ hovoří o šesti zdrojích moci v organizaci:

- pozice a autorita
- kontrola zdrojů

³¹⁸ Příkladem může být římská říše, která – poté, co ztratila schopnost dobývat neomezené počty otroků v sousedních územích – byla nucena k reformám a faktickému osvobození otroků.

Viz Weber, Max: *Autorita, etika a společnost*. 1997, str. 45 – 173.

³¹⁹ Crozier, Michel, c. d.

³²⁰ Keller, Jan, c. d., 2010, str. 52 – 62.

³²¹ Tullock, Gordon, c. d., 2005.

³²² Mills Wright, c. d., 2002, str. 81 – 85.

³²³ Keynes, Milton. *Power, Leadership and changes in organisation*. 2004.

- sociální kontakty
- odbornost
- řízení a kontrola informací
- osobnostní charakteristiky.

Je velmi snadno představitelné, že podřízený má alespoň určité dovednosti, kontakty nebo informace, které jsou důležité a které jeho nadřízený nemá. Je naopak poměrně obtížně představitelná situace, kdy podřízený žádná taková aktiva nemá. Že Mills tuto oblast nejspíš poněkud podcenil, můžeme usuzovat z jeho postřehu, že „noví podnikatelé“³²⁴ mají některé znalosti, které nemají jejich zákazníci (jako by to nebylo v byrokratickém aparátu v zásadě samozřejmostí).

Ještě zajímavější perspektivu nám však poskytne pohled do horních pater pyramidy moderní byrokratické organizace.

Je rozhodující osobou skutečně vlastník? I když tomu tak v některých případech může být, rozhodně tak tomu není vždy. V řadě případů je vlastníkem, spoluvlastníkem nebo zřizovatelem stát, obecně prospěšná společnost nebo jiná právní forma, kterou nelze ztotožnit s konkrétní osobou. V dalších případech se formálně jedná o soukromé vlastnictví, ovšem fakticky jsou vlastníci zastupováni manažery investičního fondu, jehož vlastníci jsou opět zastupováni manažery další společnosti atd. Pokud soukromý vlastník vůbec existuje, je jeho pravomoc omezená. Vlastníků byrokratických aparátů ovšem není tolik, aby mohli vytvořit společenskou třídu s vlastní kulturou, životním stylem a schopností prosazovat společné zájmy. Spíše na ně můžeme pohlížet jako na relativně izolované jedince, kteří co do životního stylu splývají s vrstvou vrcholových manažerů.³²⁵

Vlastníci tedy de facto zmizeli a s jejich zmizením se objevuje otázka, co tedy udržuje některé osoby a některé rodiny na vrcholu mocenského žebříčku. Podle klasické i marxistické ekonomie, se kterými Mills pracoval, by se mělo jednat o půdu nebo kapitál. Zatímco půdu můžeme rovnou odložit (vyjma některé velmi specifické případy vlastnictví např. stavebních pozemků nebo ložisek nerostů), jaký kapitál potřebují byrokratické aparáty? V některých případech se skutečně může jednat o vlastnictví ropné plošiny, telekomunikační sítě nebo výrobního zařízení. Jenže častěji si státní nebo

³²⁴ Mills Wright, c. d., 2002.

³²⁵ Pohled do výročních zpráv a na firemní webové stránky ukazuje, že z 25 největších světových firem existuje pouze ve třech případech konkrétní osoba nebo rodina vlastní významný podíl. Jedná se o obchodní řetězec Wal-Mart, petrolejářskou firmu Saudi Aramco a technologický Apple. Případ Samsungu nebo Shellu, kde celkový podíl vlastněný fyzickými osobami je nižší než 5 %, je daleko typičtější. V České republice je situace překvapivě podobná. Mezi největších 25 společností se dostal Agrofert Andreje Babiše, Telefónica O2 čerstvě vlastněná skupinou konkrétních osob v čele s Petrem Kellnerem a Energetický a průmyslový holding, a.s. – společný majetek Petra Kellnera a Daniela Křetínského. Zbývajících 23 firem nemá konkrétního majitele. Viz Fortune 500 a Czech TOP 100.

soukromá byrokratická organizace vystačí s počítači, kancelářskými budovami, ochrannými známkami, smlouvami, vztahy se zákazníky, známostí značky apod. Nehmotné položky se z tohoto majetku obtížně vážou na osobu majitele, hmotné lze zase velmi snadno pořídit na leasing, což fakticky znamená, že vlastník nehmotných aktiv se obejde bez fyzického kapitálu.³²⁶ To potvrzuje i případ společností typu Apple, které dodávají zboží, ačkoliv nevlastní výrobní kapacity.

Musí se tedy jednat o jiný typ kapitálu. O kapitál, který je více spojen s osobou a jejími charakteristikami. Bourdieu ve své slavné koncepci hovoří o symbolickém kapitálu, sociálním kapitálu a několik formách kulturního kapitálu,³²⁷ Hakimová přidává erotický kapitál³²⁸ a Herrnstein s Murraym,³²⁹ ač slovo kapitál sami nepoužívají, de facto zavádějí kognitivní kapitál.

Dobrou koncepci pro porozumění této situaci nabízí Murray v práci s podtitulem „Stav bílé Ameriky v letech 1960 – 2010“.³³⁰ Tedy v práci, která – byť z jiných filosoficko-politických pozic – navazuje na Millsův popis. Murray tvrdí, že během uvedené doby se postupně zformovala „nová vyšší třída“ zahrnující 5 – 7 % obyvatel s nejvyššími kognitivními schopnostmi, která ovšem koncentruje také všechny typy osobnostního kapitálu. Stručně řešeno, nová vyšší třída je inteligentnější, vzdělanější, ambicióznější, je schopna lépe navazovat vztahy, vést stabilnější rodinný život, poskytovat podporu přátelům, získávat ji atd.³³¹ Murray tvrdí, že tato nová vyšší třída ovládá velké byrokratické aparáty (komerční firmy i státní správu) a v zásadě nemůže být nahrazena, protože osobnostní kapitál nelze ukrást ani zabavit (lze jej ovšem dědit). Žije převážně v oddělených čtvrtích, vyvinula vlastní životní styl, kterým se odlišuje od většinové společnosti, vlastní kulturu a vlastní systém hodnot. Její nástup souvisí s rozvojem byrokratických aparátů, nástupem nových technologií (zejména počítačových) a efektivnějších systémů třídění. Podle Murrayho lze do této nové vyšší třídy zařadit zejména ty, kteří:³³²

- mají pravomoc rozhodovat o velkých finančních částkách (ať je to s vlastnictvím jakkoliv),
- mají přístup k politické moci (politici, státní úředníci, komentátoři, soudci atd.),
- mají možnost ovlivňovat veřejné mínění.

³²⁶ Dobrým ilustrativním příkladem je učebnice systematického sdílení zkušeností, kterou společně napsali dva vysocí manažeři společnosti Shell. Ukazuje totiž, že klíčové bohatství ropné společnosti spočívá ve schopnosti dosáhnout dohody s národní vládou, rychle zahájit těžbu a realizovat ji dost efektivně při zachování přijatelné úrovně bezpečnosti. Hlavním aktivem jsou tedy schopnosti a pracovní postupy. Zařízení a další fyzický kapitál lze velmi snadno pořídit z bankovní půjčky.

Viz Collison Chriss, Parcell Geoff: *Knowledge management*. 2006.

³²⁷ Šubrt, Jiří, Balon, Jan, c. d., str. 172 – 182.

³²⁸ Hakim, Catherine, c. d.

³²⁹ Herrnstein, Richard J., Murray, Charles, c. d.

³³⁰ Murray, Charles A., c. d., 2012.

³³¹ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 23 – 130.

³³² Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 52 – 57.

Murray s odstupem potvrzuje Millsovu tezi o tom, že podnikatelé starého typu nejsou součástí nové de facto vládnoucí třídy.³³³ I kdyby podnikatel získal majetek podobný tomu, s jakým disponují vysocí byrokraté, nebude schopen si osvojit jejich životní styl a získat potřebné osobnostní kapitály.

Murray naopak odmítá možnost, že by vládnoucí vrstvou mohli být vlastníci. Není jich dostatečný počet³³⁴ a nejsou dost koncentrováni, aby mohli vyvinout společný životní styl, společné myšlení a sledovat společné zájmy. Pokud tak v jednotlivých případech činí, má to spíše povahu konkrétní dohody či organizované menšiny než třídy pro sebe. To je v plné shodě s diskuzí obsaženou v předchozích částech této práce i s Millsovým pojetím třídy.³³⁵

Tento popis je možné na evropskou společnost uplatnit jen omezeně. Zejména proto, že nemůžeme hovořit o postupném vývoji od demokratické společnosti, pro kterou je typický shodný životní styl a kde převládají drobní vlastníci, ke společnosti s izolovanou vyšší třídou. Nerovnosti jsou spíše reprodukovány, případně se mění jejich povaha³³⁶. Nicméně základní závěr o formujících se evropských elitách, které se svým vzděláním, intelektuálními schopnostmi, životním stylem i politickými zájmy liší od nižších vrstev společnosti, pravděpodobně aplikovat můžeme.³³⁷ Pro české prostředí pak dokonce můžeme hovořit o oddělování vyšší třídy z relativně homogenní společnosti 80. a první poloviny 90. let.³³⁸

Murrayho pohled zajímavě doplňuje koncepce kreativní třídy Richarda Floridy³³⁹. Kreativní třída v jeho pojetí zahrnuje až 30 % americké populace, pro naše účely je však zajímavá její podskupina, kterou označuje jako „kreativní profesionály“ a kteří působí převážně v odvětvích jako státní správa, bankovníctví, právo a vzdělávání. Jejich práce tedy spočívá ve vytváření a zpracování symbolů. Florida konstatuje, že tato vrstva vyvinula vlastní životní styl, který ji odlišuje od většinové populace, dosahuje nadprůměrných příjmů, je jen zcela minimálně ohrožena nezaměstnaností³⁴⁰ a žije v relativně oddělených oblastech. Florida dokonce třídí americká města podle toho, nakolik poskytují

³³³ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 72.

³³⁴ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 48 a dále.

³³⁵ Mills Wright, c. d., 2002, str. 329 a dále.

³³⁶ Šubrt, Jiří, Balon, Jan, c. d., str. 172 – 182.

³³⁷ Potvrzuje to mimo jiné práce rakouského sociologa Maxe Hallera, který se zabývá rolí elit v evropském integračním procesu, jejich politickými zájmy a třídním postavením. Ukazuje propojení politických euroelit s vysokými úředníky ve vedení korporací. Životnímu stylu se věnuje jen okrajově, nicméně jeho drobná zjištění podporují Murrayho názor o vydělování elity se specifickým životním stylem.

Viz Haller, Max: *European integration as an elite process: the failure of a dream?* 2008.

³³⁸ Viz např. Machonin, Pavel, "Dynamika české společnosti." 18. 2. 2004, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=042&clanek=020409>.

³³⁹ Florida, Richard, c. d. 2012. Florida ze svých pozorování vyvozuje poněkud zpochybnitelný závěr, podle něž se mohou v zásadě všichni lidé stát bankovními řediteli nebo univerzitními učiteli, bude-li společnost správně organizovaná a lidé dostanou potřebnou podporu. Stejně zpochybnitelná je i představa, že ekonomika sestávající výhradně z podobných profesí by byla velice úspěšná a prosperující. To by však nemělo vést k ignorování Floridových poznatků o dosavadním vývoji.

³⁴⁰ Florida, Richard, c. d., str. 16.

podmínky pro vznik komunity kreativní třídy. Nemůžeme dát rovnítko mezi Floridovu kreativní třídu a Murrayho novou vyšší třídu, je však zřejmé, že se obě skupiny významně překrývají.

Téměř 100 let po Maxu Weberovi se tak otevírá v určitém ohledu opačný pohled. Byrokrat - manažer není anonymní součástí v odlišném soukolí, ale kreativní osobností s vysokou možností řídit využití svého času a vykonávající práci, která poskytuje mnohem vyšší míru realizace než práce jakéhokoliv řemeslníka nebo manuálně pracujícího. Byrokratický aparát poskytuje kreativnímu manažerovi moc a ochranu před silami trhu a zároveň mu poskytuje prostor pro realizaci. To neznamená svobodu od nutnosti ani ukončení tlaku na výkon. Vysoký manažer řeší obtížné úkoly a musí neustále osvědčovat svou výkonnost, cílevědomost, inovativnost a schopnost řešit nejrůznější druhy problémů. K tomu potřebuje vysoké mentální schopnosti a proto je také obtížně nahraditelný někým jiným než příslušníkem stejné kognitivní elity. V tom se shodují Florida i Murray, byť ve Floridově pojetí³⁴¹ je to vývoj velmi pozitivní, zatímco Murray³⁴² jej hodnotí spíše pochmurně. Ačkoliv ani jedna z koncepcí se nezabývá explicitně tím, komu elity dodávají své služby a na koho zaměřují své inovace, je z nich zřejmé, že úkoly, které příslušníci těchto skupin ve svém pracovním životě řeší, nejsou diktovány zákazníky (tedy trhem) ani voliči (tedy politickou demokracií), ale požadavky velkých byrokratických aparátů.

Závěr: Byrokratické aparáty sice převzaly moc nad klíčovými politickými a ekonomickými zdroji, jsou však samy ovládnuty relativně úzkou vrstvou elity bílých límečků. Tato nová vyšší třída se odlišuje kognitivními a mentálními schopnostmi, kreativitou, schopností vytvářet vztahy a dalšími složkami lidského kapitálu. Nová vyšší třída se postupně izoluje od většinové populace, vytváří vlastní životní styl a vlastní systém hodnot. Klíčovou bariérou pro vstup do této skupiny jsou ty schopnosti, které jsou vrozené nebo získané v rámci primární socializace.

Pro ekonomický a politický vývoj to mimo jiné znamená, že kognitivní elita využívá své inovativní schopnosti spíše pro zavádění nových typů dobývání renty než pro tradiční podnikatelské inovace.

Shrnutí klíčových tezí

Výsledkem kritického studia Millsových bílých límečků je tak teorie středního dosahu, kterou můžeme formulovat takto:

- 1) Už od průmyslové revoluce neustále dochází k tomu, že manuální práce je nahrazována prací spočívající v manipulaci se symboly, a to ve dvou rovinách. Přibývá profesí, které se zaměřují

³⁴¹ Florida, Richard, c. d., str. 353 a dále.

³⁴² Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 240 a dále.

čistě na symboly, a v rámci složení každodenní práce ubývá vlastních manuálních činností a přibývá operací se symboly. Tento trend je nezávislý na politicko-ekonomickém zřízení a nejsou žádné známky toho, že by se měl zastavit, nebo být alespoň významně zpomalen. Odehrává se na mnoha úrovních a zasahuje všechny druhy profesí. Jedním z důsledků je neustálá postupná změna profesní i sociální struktury společnosti.

- 2) V souvislosti s tím se postupně vytváří nový typ pracovníka, který může být označován jako byrokrat, bílý límeček apod. Pro jeho práci je typické, že:
 - a) se jedná převážně o manipulaci se symboly,
 - b) je detailně řízena předpisy, jejichž pochopení je podmíněno speciálními znalostmi, a možná i speciálními mentálními schopnostmi.
- 3) Zároveň vznikají byrokratické aparáty – velké organizace řídicí se byrokratickými pravidly, které jsou tak rozsáhlé a tak složité, že získaly faktickou samostatnost na jakémkoliv vnějším řízení. Jednotlivé skupiny byrokratů dokážou v rámci těchto byrokratických aparátů efektivně sledovat svoje zájmy, jimiž je především navyšování rozpočtů a získávání nových pravomocí.
- 4) V rámci bílých límečků se prosazuje speciální typ byrokrata – manažer. Je pro něj typické spojení důrazu na výkonnost a důrazu na prokazatelné dodržování pravidel, respektive aplikace takových předpisů, o kterých se má za to, že vedou k dosažení vyšší výkonnosti. Manažer postupně nahrazuje některé dřívější ředitele, ale především úředníky a také specialisty, referenty, obchodníky a další bílé límečky z nižších stupňů hierarchie, dokonce i seniorní dělnické profese. S rozšiřováním počtu manažerů se zformovala také specifická kultura, která má svůj životní styl více hedonistický a zároveň klade větší důraz na jeho kvalitu.
- 5) V rámci byrokratických aparátů vyrostla sociální skupina „nových podnikatelů“ a dokonce „nových firem“ a „nových korporací“. I když u nich lze hovořit o určitých podnikatelských rysech, jsou součástí byrokratických aparátů, jsou na nich závislí a jejich činnost spočívá ve speciálních intelektuálních činnostech, které jsou mimo kontext byrokratických aparátů zbytečné a často i nepochopitelné. Proto mají tito noví podnikatelé svými kontakty i převládající mentalitou blíže k ostatním příslušníkům byrokratických aparátů než ke staré podnikatelské třídě.
- 6) Tento nárůst byrokracie má zásadní dopad na politický systém. Jakmile státní byrokracie dosáhne určité míry složitosti, není možná politická demokracie v žádném významu toho slova. Rozhodnutí jsou přijímána uvnitř byrokratických aparátů a není fakticky možné rozlišit odborně-expertní záležitost od politického rozhodování. Této hranice složitosti dosáhly všechny západní kapitalistické státy.

- 7) Byrokratické aparáty sice převzaly moc nad klíčovými politickými a ekonomickými zdroji, jsou však samy ovládnuty relativně úzkou vrstvou elity bílých límečků. Tato nová vyšší třída se odlišuje kognitivními a mentálními schopnostmi, kreativitou, schopností vytvářet vztahy a dalšími složkami lidského kapitálu. Nová vyšší třída se postupně izoluje od většinové populace, vytváří vlastní životní styl a vlastní systém hodnot. Klíčovou bariérou pro vstup do této skupiny jsou ty schopnosti, které jsou vrozené nebo získané v rámci primární socializace.
- 8) Pro ekonomický a politický vývoj to mimo jiné znamená, že kognitivní elita využívá své inovativní schopnosti spíše pro zavádění nových typů dobývání renty než pro tradiční podnikatelské inovace.
- 9) Stará podnikatelská třída (řemeslníci, farmáři, drobní poskytovatelé služeb, ale i přímí majitelé firem všech velikostí) pravděpodobně nikdy nebyla v žádné zemi západního kulturního okruhu jediným rozhodujícím držitelem politické moci. V určitém klíčovém období nicméně patřila ke klíčovým hráčům, kteří dokázali prosadit podstatnou část svých zájmů. Tento vliv ale do poloviny 20. století výrazně poklesl a už nebyl obnoven. Rozhodující roli převzala nová vyšší třída.
- 10) Malé a střední firmy hrají nadále zásadní roli v západních ekonomikách, minimálně co do vytváření nových pracovních míst a zavádění skokových inovací. Moderní technologické trendy jim dávají více možností než kdy předtím a činí je potřebnějšími. Kapitalistická ekonomika dosud nemá žádnou instituci, která by mohla nově vznikající firmy nahradit. Pokud nevzniká dostatečné množství nových firem, vede to ke stagnaci a dlouhodobé nezaměstnanosti.
- 11) Pokud tedy nové firmy nevznikají, je to dáno jinými příčinami než jejich nepotřebností. Mezi nimi může hrát roli například to, že osobnostem, které v dřívějších dobách zakládaly firmy, se nabízí atraktivnější možnosti v rámci byrokratických aparátů nebo skutečnost, že státní povinnosti a regulace působí malým firmám výrazně větší problémy než velkým.
- 12) S úbytkem politického vlivu staré podnikatelské třídy ztrácí vliv i kultura a etika, která byla pro tuto třídu typická a která ve větší či menší míře zasahovala všechny vrstvy. Byla nahrazena spíše hedonistickou kulturou zaměřenou na expresi jedince a na svobodu od závazků. Jsou ovšem náznaky, že se některé podstatné prvky této kultury znovu objevují mezi novou vyšší třídou, tedy elitou bílých límečků.

Těchto 12 proposic může být reformulováno do čtyř základních tezí:

- **Teze první.** V západním světě vzniká nebo již vznikla nová vyšší třída, kterou můžeme popsat jako elitu bílých límečků. Tato sociální skupina se od zbytku společnosti odlišuje vyššími kognitivními schopnostmi, životním stylem a pochopitelně i vyššími životními šancemi. Nová

vyšší třída je zaměřena spíše na poskytování služeb centrálním autoritám (což je někdy označováno jako dobývání renty) než na prodej zákazníkům z nižších tříd na otevřeném trhu.

- **Teze druhá.** Nová vyšší třída je nadprůměrně kreativní, což vede k explozi nových způsobů dobývání renty, v řadě aspektů srovnatelné s explozemi podnikatelských inovací v předchozích staletích.
- **Teze třetí.** Protože se příslušníci nové vyšší třídy orientují převážně na dobývání renty, je v jejich zájmu měnit ekonomické a sociální prostředí tak, aby dobývání renty bylo stále snadnější a podnikání ve starém smyslu toho slova stále obtížnější.
- **Teze čtvrtá.** Zatímco v minulosti existovaly určité hranice dobývání renty (zejména omezené státní rozpočty a neexistence technologických a organizačních nástrojů pro prosazení dalších regulací), tyto hranice jsou postupně odstraňovány, oslabovány nebo posouvány.

5. Metodologická odbočka

Při četbě Millsovy knihy se před námi postupně vynořovala teorie, nyní přišel čas ji posoudit. Murray i Drucker opírají své teorie o bohatý empirický materiál, Mills je v tomto smyslu skromnější a my jsme empirický materiál zmiňovali jen okrajově. Nepokládáme to ale za klíčové, protože teorie se nestává kvalitnější, pravdivější ani jinak lepší připojením empirických ilustrací.³⁴³

Pro empirické posouzení předkládané teorie použijeme systém Popperových břitev³⁴⁴, jak jsem ho formuloval ve své rigorózní práci. Zvolili jsme je zejména proto, že poskytují kritéria, která jsou jasná, jednoduchá a snadno aplikovatelná. Další předností je, že nevycházejí z nějakých speciálních předpokladů popperovské nebo jiné metodologie, ale jsou přímo odvozeny z dedukce jako základního a všeobecně akceptovaného logického nástroje. Pokud kritéria zahrnutá do Popperových břitev neplatí, není spolehnutí ani na dedukci.³⁴⁵

Rozsah této práce neposkytuje dostatečný prostor pro podrobný popis logiky Popperových kritérií. Zájemce můžeme odkázat na samostatnou práci, která se tím zabývá. Pro naše účely stačí shrnout, že jsme dospěli ke dvěma „břítvám“ – sadám jednoznačných a snadno aplikovatelných kritérií umožňující jednoznačně rozdělit veškeré teorie (nebo to, co si nárokuje právo být nazýváno teorií) do tří skupin:

VĚDECKÁ TEORIE – pro ni platí, že potenciálně existují fakta nebo situace, které – pokud by nastaly – by znamenaly její vyvrácení. Kupříkladu Newtonova mechanika by byla vyvrácena objevem předmětu odolného vůči gravitaci. Takové teorie lze najít i v oblasti společenských věd.³⁴⁶

METAFYZICKÉ VYPRÁVĚNÍ – pro ně platí, že nemůže být vyvráceno žádným myslitelným faktem nebo situací, nicméně pořád ještě obsahuje jasně formulované teze nebo myšlenky.³⁴⁷

VYPRÁVĚCÍ NÁVOD – zde se jedná o směs postřehů a pocitů, které slouží především jako návod, jak se dívat na sociální nebo jinou skutečnost a kterých aspektů si všímat.³⁴⁸

³⁴³ Popper, Karl: *Logic of scientific discovery*. 1995.

³⁴⁴ Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 50 a dále.

³⁴⁵ Zatímco použitelnost indukce může být předmětem diskuzí a sporů, dedukce jako logický princip se zatím zdá nenapadnutelný. Viz například Goodman, Nelson: *New riddle of induction*. 1966. Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 21 – 25.

³⁴⁶ Stačí připomenut třeba Homansovy psychologické zákonitosti (viz Šubrt, Jiří, Balon, Jan, c. d., str. 61 - 68.). Ve výše zmíněné rigorózní práci jsme ukázali, že vědeckou teorií v popperovském pojetí je například také 50 propozic formulovaných v díle Berger, Peter L., c. d., 1993.

³⁴⁷ V již zmíněné práci byl jako typický příklad metafyzického vyprávění identifikován Meadowsův model překročení mezí (Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., c. d., 1995). Teze jsou formulovány tak, že v dohledné době nemůže nastat žádná situace, která by je potenciálně vyvrátila. Nicméně model je založen na jednoznačně formulovaných tezích. Viz Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 21 – 25.

³⁴⁸ Jako příklad takového přístupu lze označit teorii rizikové společnosti Ulricha Becka. Beck netvrdí, že došlo ke statistickému zvýšení pravděpodobnosti naplnění rizika a netvrdí ani, že současní lidé jsou existencí rizik stresováni více než lidé v předchozích staletích. Při podrobném čtení se ukazuje, že Beck dává především

Vytváření teorie může jít cestou VYPRÁVĚCÍ NÁVOD – METAFYZICKÉ VYPRÁVĚNÍ – VĚDECKÁ TEORIE, ale nemusí tomu tak nutně být. Podstatné nicméně je, že každou práci nebo skupinu myšlenek (úmyslně se vyhýbáme výrazu systém) je možné zařadit do některé z výše uvedených kategorií.

Obr. 4. Třídění nauk, vyprávění a teorie při aplikaci kritérií Popperovy metodologie. Skupinu tvrzení můžeme označit za vědeckou teorii pouze v případě, že vyhovuje oběma Popperovým břitvám. Popperova břitva druhého řádu zajišťuje konsistenci, Popperova břitva prvního řádu falsifikovatelnost.

5.1 Popperova břitva druhého řádu

Má-li sociálněvědní teorie obstát při testu Popperovou břitvou druhého řádu³⁴⁹, je zapotřebí, aby:

- a) bylo možné v rámci této teorie najít sadu relativně jednoznačných tvrzení,
- b) mezi těmito tvrzeními nebyla žádná dvě ve vzájemném rozporu,
- c) žádné z těchto tvrzení nebylo vnitřně rozporné,
- d) bylo možné odvodit každý další prvek těchto tvrzení,

návod, jak pozorovat současné společnosti optikou rizik. Sám Beck to označuje vytvořením nového „referenčního rámce“. Viz Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 72 a Beck, Ulrich, c. d., 2004, str. 227.

³⁴⁹ Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 61 a dále.

- e) v případech, kdy tvrzení mají různý stupeň univerzality, může být méně obecné tvrzení odvozeno z obecnějšího.

Pokud „teorie“ splňuje tyto znaky, může být označena minimálně za metafyzické vyprávění, možná dokonce za vědeckou teorii.

5.2 Popperova břitva prvního řádu

Ta může být formulována následovně:³⁵⁰ *Dokážeme si představit společenskou situaci, která – pokud by nastala – by znamenala nutnost zavrhnout nebo výrazně přepracovat posuzovanou teorii?, případně: Dokážeme si představit společenskou skutečnost, jejíž zjištění – pokud by se ji podařilo zjistit – by znamenala nutnost zavrhnout nebo výrazně přepracovat posuzovanou teorii?*

V této souvislosti je zapotřebí zdůraznit, že falsifikátory nejsou totožné s klíčovými hypotézami teorie. Jedná se o tvrzení, která jsou z hypotéz deduktivně odvozena. Pokud by teorie sestávala z jediné teze, že všichni havrani jsou černí, potom falsifikátory mohou znít:

- havran Josef je nečerný,
- havran Karel je nečerný
- havran Ralf je nečerný
- havran Rudolf je nečerný
- atd.

Falsifikátorů je vždy nekonečný počet a tudíž není možné nikdy dojít do stavu, že byly ověřeny všechny. Teorie, která prošla testem Popperovy břitvy prvního řádu, tudíž nikdy nemůže být prokázána. Existují pouze dva stavy: vyvrácena a dosud nevyvrácena.

V praxi to znamená, že základní testovací otázky zní:

- Je možné z předložených tezí deduktivně odvodit alespoň jednu reálně myslitelnou situaci, o níž platí, že pokud by nastala, vedl by řetěz dedukcí k vyvrácení některé z předložených tezí?

Popper dokonce poskytuje určité vodítko pro srovnání „míry vědeckosti“ těch teorií, které testem projdou.

- Jak snadno nebo obtížně může výše uvedená situace nastat?
- Je uvedená situace (falsifikátor) jednoduchá nebo složená?
- Je uvedená situace umístěna do minulosti, současnosti nebo budoucnosti? Pokud se jedná o budoucnost, o jak vzdálenou budoucnost se jedná?

³⁵⁰ Hampl, Petr, c. d., 2012, str. 60 a dále.

V další části práce budeme tedy obě tyto břitvy aplikovat na naše dosavadní závěry.

6. Testování navržené teorie podle popperovských kritérií

V závěru kapitoly jsme formulovali teorii. V kapitole 4 jsme popsali kritéria, podle nichž bude posuzována. Na tomto místě jen připomeneme, že nebude posuzována jako pravdivá /nepravdivá, ale bude posouzen její status co do konsistence a falsifikovatelnosti.

Nejprve provedeme test Popperovou břitvou druhého řádu (konsistence) a poté Popperovou břitvou prvního řádu (falsifikovatelnost). To vychází z metodiky, podle níž lze každou teorii (nebo něco, co si nárokuje být teorií) zařadit do některé z následujících skupin:

- vědecká teorie (konsistentní i falsifikovatelná),
- metafyzické vyprávění (konsistentní a nefalsifikovatelná),
- vyprávěcí návod (nekonsistentní i nefalsifikovatelná).

Falsifikovatelná teorie, která by nebyla zároveň konsistentní, nemůže existovat.

6.1 Test Popperovou břitvou druhého řádu

Popperova břitva druhého řádu odděluje vyprávěcí návod od teorie, která se může ukázat jak vědeckou teorií, tak metafyzickým vyprávěním. Aby posuzovaný soubor myšlenek či idejí obstál, je zapotřebí:

- a) aby jej bylo možné shrnout do konečného počtu jednoznačných tvrzení,
- b) aby žádná dvě tvrzení z této základní sady nebyla ve vzájemném rozporu,
- c) aby každé další tvrzení, které teorie obsahuje, bylo odvoditelné z některého z tvrzení základní sady.

Jinými slovy, ptáme se na to, zda vyvrácení některého ze základních tvrzení povede (využitím dedukce) k vyvrácení celé teorie nebo její podstatné části.

Při pohledu na teorii formulovanou v závěru kapitoly 3 je zřejmé následující.

Tato teorie může být shrnuta do konečného počtu tvrzení. Provedli jsme to dokonce dvakrát, v jednom případě se jednalo o 12 tezí, v druhém případě o čtyři teze.

Tyto teze jsou jednoznačné. Samozřejmě, neexistuje něco jako univerzální srozumitelnost, takže nelze vyloučit, že různé skupiny čtenářů by si pod nimi mohly představit různé věci. Nicméně výklad,

kteřý formulaci tezí předchází, poskytuje dostatek praktických příkladů, aby bylo možné rozhodnout, který výklad je správný, a případně formulaci upřesnit pro potřeby konkrétní skupiny čtenářů.

Žádné dvě teze nejsou ve vzájemném rozporu. To je lépe zřetelné z následující tabulky, v níž si čtenář může snadno ověřit konsistenci každých dvou tvrzení. Je možné, aby platila teze o vzniku byrokratických aparátů a zároveň teze, podle níž ekonomika potřebuje malé firmy? Je možné, aby platila teze o nárůstu práce se symboly a zároveň teze o neslučitelnosti politické demokracie s velkými byrokratickými aparáty? Je možné, aby platila teze o tom, že noví podnikatelé jsou součástí byrokratických aparátů a zároveň teze o tom, že elita bílých límečků je nadprůměrně orientována na dobývání renty? Atd.

	Práce se symboly místo manuální	Vznik bílých límečků	Vznik byrokratických aparátů	Manažer jako typ byrokrata	Nový podnik. jako typ byrokr.	Konec možnosti demokracie	Elita bílých límečků	Orientace na dobývání renty	Ústup staré třídy	Nutnost malých firem	Jiné příč.	Konec staré etiky
Práce se symboly místo manuální												
Vznik bílých límečků												
Vznik byrokratických aparátů												
Manažer jako typ byrokrata												
Nový podnikatel jako typ byrokrata												
Konec možnosti demokracie												
Elita bílých límečků												
Orientace na dobývání renty												
Ústup starých podnik												
Nutnost malých firem												
Jiné příčiny												
Konec staré etiky												

Tab. 1. Kontrola vzájemné konsistence tezí posuzované teorie.

Zbývá nám kontrola vzájemné odvoditelnosti. Ptáme se, zda by případné odmítnutí kterékoliv propozice vedlo k nutnosti odmítnout i další tvrzení.

Jak ukazuje následující tabulka, vyvrácení každé ze čtyř klíčových tezí by ohrozilo celou teorii.

Teze	Důsledek případného vyvrácení
Vznikla elita bílých límečků	Nemohli bychom hovořit o tom, že tato elita je nadprůměrně kreativní, je orientována na dobývání renty atd.
Elita bílých límečků je nadprůměrně kreativní	Nedokázali bychom zdůvodnit nárůst byrokratických aparátů, nárůst dobývání renty a úpadek podnikatelské třídy
Elita bílých límečků má zájem na nárůstu příležitostí pro dobývání renty	Nedokázali bychom zdůvodnit nárůst byrokratických aparátů, nárůst dobývání renty a úpadek podnikatelské třídy. Nedokázali bychom ani zdůvodnit mizení hranic dobývání renty.
Mizí hranice dobývání renty	Nedokázali bychom zdůvodnit nárůst dobývání renty.

Tab. 2. Kontrola vzájemné odvoditelnosti tezí posuzované teorie.

Jak je to ale s formulací ve 12 tezích? Jsou všechny odvoditelné ze čtyř obecnějších? Tady ukazuje podrobnější pohled dvě skupiny problémů.

- a) v některých případech se fakticky nejedná o teze (součásti teorie), ale o singulární tvrzení³⁵¹, tedy konstatování, že došlo k některým konkrétním historickým událostem. Taková tvrzení mohou sloužit jako ilustrace nebo pomoci k lepšímu pochopení teorie, nemohou však být předkládána jako její integrální součást. Tak je tomu u následujících propozic:
- Už od průmyslové revoluce dochází neustále k tomu, že manuální práce je nahrazována prací spočívající v manipulaci se symboly.
 - V rámci bílých límečků se prosazuje speciální typ byrokrata – manažer.
 - V rámci byrokratických aparátů vyrostla sociální skupina „nových podnikatelů“, a dokonce „nových firem“ a „nových korporací“.

Je tedy namístě tyto teze vyškrtnout.

- b) některé teze jsou odvozeny z jiné teorie, než jaká je posuzována, konkrétně z ekonomické teorie inovací. Jedná se o následující:
- Malé a střední firmy hrají nadále naprosto zásadní roli v západních ekonomikách, minimálně co do vytváření nových pracovních míst a zavádění skokových inovací.
 - Pokud tedy nové firmy nevznikají, je to dáno jinými příčinami než jejich nepotřebností.

Závěr: Test Popperovou břitvou druhého řádu ukazuje, že navržená podoba teorie neobstála. Lze však poměrně snadno najít její jinou podobu, která bude požadovaná kritéria splňovat. Tato teorie bude znít takto:

³⁵¹ Popper, Karl, c. d., 1995, str. 90 a následující.

- **Teze první.** V západním světě vzniká nebo již vznikla nová vyšší třída, kterou můžeme popsat jako elitu bílých límečků. Tato sociální skupina se od zbytku společnosti odlišuje vyššími kognitivními schopnostmi, životním stylem a pochopitelně i vyššími životními šancemi. Nová vyšší třída je zaměřena spíše na poskytování služeb centrálním autoritám (což je někdy označováno jako dobývání renty) než na prodej zákazníkům z nižších tříd na otevřeném trhu.
- **Teze druhá.** Nová vyšší třída je nadprůměrně kreativní, což vede k explozi nových způsobů dobývání renty, v řadě aspektů srovnatelné s explozemi podnikatelských inovací v předchozích staletích.
- **Teze třetí.** Protože se příslušníci nové vyšší třídy orientují převážně na dobývání renty, je v jejich zájmu měnit ekonomické a sociální prostředí tak, aby dobývání renty bylo stále snadnější a podnikání ve starém smyslu toho slova stále obtížnější.
- **Teze čtvrtá.** Zatímco v minulosti existovaly určité hranice dobývání renty (zejména omezené státní rozpočty a neexistence technologických a organizačních nástrojů pro prosazení dalších regulací), tyto hranice jsou postupně odstraňovány, oslabovány nebo posouvány.
- **Teze pátá.** Neustálé vznikání nových firem zaměřených na podnikatelské inovace a nikoliv na dobývání renty je nutnou podmínkou udržení prosperity západních ekonomik. Pokud expanze dobývání renty omezí možnosti vzniku firem zaměřených na výrobu a poskytování reálných služeb (tedy nikoliv manipulaci se symboly), nebudou západní ekonomiky schopny udržet zaměstnanost a životní úroveň.

6.2 Test Popperovou břitvou prvního řádu

Je možné z uvedených pěti tezí odvodit alespoň jediný falsifikátor? Pokud existuje alespoň jediný, existuje jich nekonečně mnoho.

Pokusme se tedy takové falsifikátory najít.

Jestliže dochází k explozi nových způsobů dobývání renty (druhá teze) a byly eliminovány hranice dobývání renty (pátá teze), mělo by z toho logicky vyplývat, že:

- a) přibývá předpisů,
- b) roste podíl veřejných rozpočtů (či rozpočtů nějak ovládaných dobyvateli renty) na HDP.

Falsifikátor A. Najde se případ toho, že v některém státě západního světa dlouhodobě nepřibývá regulačních předpisů.

Falsifikátor B. Najde se případ toho, že v některém státu západního světa dlouhodobě neroste podíl rozpočtů spravovaných elitou bílých límečků³⁵² na HDP.

³⁵² Termín jsme rozšířily tak, aby pokryl státní rozpočet, rozpočty samosprávy, ale také další rozpočty spravované organizacemi jako Česká televize, Státní fond životního prostředí, Státní fond kinematografie atd.

Jestliže se nová vyšší třída odděluje od zbytku společnosti mimo jiné mentálními schopnostmi svých členů (první teze), měli by v ní být výrazně zastoupeni lidé s velmi vysokými kognitivními schopnostmi.

Falsifikátor C. Najdou se fakta dokládající, že v nové vyšší třídě nejsou lidé s velmi vysokými mentálními schopnostmi zastoupeni výrazně více než v jiných vrstvách.

Jestliže se nová vyšší třída odděluje od zbytku společnosti mimo jiné životním stylem (první teze), musí to být patrné na konkrétních prvcích životního stylu.

Falsifikátor D. Najdou se fakta dokládající, že není významnějších rozdílů mezi životním stylem bohatých a vzdělaných lidí a životním stylem zbytku společnosti (vyjma rozdílů způsobených tím, že movitější třídy si mohou dovolit dražší spotřební zboží, větší byty, luxusnější prázdninové destinace apod.).

Pokud je opravdu v zájmu nové vyšší třídy měnit společnost tak, aby dobývání renty bylo stále snadnější, potom by příslušníci této skupiny měli sympatizovat s programy dobývání renty výrazně více než ostatní.

Falsifikátor E. Najdou se fakta dokládající, že co se týče podpory programů dobývání renty, není rozdílů mezi zámožnou vzdělanou třídou a zbytkem společnosti, nebo fakta dokládající, že podpora programů dobývání renty je v této skupině nižší než ve zbytku společnosti.

Falsifikátor F. Najde se případ, kdy by některá západní kapitalistická ekonomika dokázala i bez masivního počtu nově vznikajících firem po několik let vytvářet významný počet pracovních míst, aniž by to bylo způsobeno takovým jednorázovým opatřením, které o několik let později způsobí hospodářský úpadek (jako např. dramatický nárůst státního dluhu).

Vztah tezí a falsifikátorů ukazuje následující tabulka:

Teze/falsifikátor	A (nepřibývá regulačních předpisů)	B (neroste míra přerozdělování)	C (třídy se neliší v mentálních schopnostech)	D (nejsou rozdíly v životním stylu)	E (nejsou rozdíly v názorech na státní programy)	F (nová pracovní místa bez nových firem)
1 (vznik nové vyšší třídy)			X	X		
2 (exploze nových způsobů dobývání renty)	X	X				
3 (zájem NVT na změně společnosti)					X	
4 (dobývání renty bez omezení)	X	X				
5 (růst bez malých firem)						X

Tab. 3. Hlavní teze posuzované teorie a falsifikátory. Z tabulky vyplývá, že ke každé tezi existuje minimálně jeden falsifikátor.

Závěr: Existují falsifikátory, jejichž naplnění by znamenalo vyvrácení posuzované teorie. Jedná se tedy o vědeckou teorii v popperovském smyslu.

Pokusy o nalezení faktů, jež by znamenaly naplnění falsifikátorů, je úkolem případných kritiků předkládané teorie. Nicméně pokusili jsme se o to my, srovnali jsme některá dostupná fakta s falsifikátory. Nepodařilo se najít žádné, které by vedlo k naplnění kteréhokoliv z nich. To je podrobně popsáno v příloze.

7. Důsledky navržené teorie: 5 scénářů vývoje

Pokud je předložená teorie správná, otevírá nový pohled na řadu otázek, které jsou v poslední době diskutovány a které ještě diskutovány budou.

První z nich je souvislost mezi vzděláním a pohledem na nejrůznější kulturně-společenské otázky, od imigrace přes islám, evropské sjednocování, ekologické programy, práva žen, práva menšin apod. Převládající pohled říká, že tento rozdíl v názorech je dán primárně rozdílem ve schopnostech posoudit složitou problematiku a že se dá tudíž očekávat, že ty pohledy, které dnes nacházíme u vzdělanostních elit, se postupně rozšíří na celou populaci (podobně jako tomu bylo např. s volebním právem žen). Pokud je ale názorový rozdíl v tomto případě primárně třídní, potom nelze významné sblížení očekávat – vyjma těch skupin, které mohou aspirovat na vstup mezi superelitu bílých límečků.

Dalším důsledkem je znovupřipomenutí toho, že takové postoje, které se mohou v rámci jedné společenské vrstvy jevit jako vysoce morální a důležité, mohou při pohledu z druhé strany působit arogantně, sobecky a pustošivě – například při sporech mezi ochranou přírody a pracovními místy. Na tom není nic nového, totéž formuloval už generaci před Millsem Karl Mannheim³⁵³. Přesto má každá generace v každé sociální vrstvě tendenci vidět svůj pohled jako absolutní.³⁵⁴ Poctivým řešením není fundamentalismus ani absolutní relativismus, ale uznání, že může existovat několik postojů ve vazbě na sociální strukturu.

Novou perspektivu ovšem naše teorie otevírá i v některých bodech, kde existuje shodné stanovisko napříč politickým a sociálním spektrem. Z řady takových bodů vyjímáme následující.

Podpora rozvoje inteligentních a talentovaných dětí je v zájmu celé společnosti. To platilo v období, kdy byla vysoká šance, že takoví lidé budou v dospělosti vynalézat stroje či zakládat firmy. Ale pokud budou spíše oponovat drafty koncepčních strategických dokumentů pro implementaci přeshraniční komplementarity, je problematické, nakolik je podpora talentů přínosem i pro ostatní populaci.

³⁵³ Mannheim, Karl: *Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge*. 1985.

³⁵⁴ Dobře to ukazují autoři, jejichž práce shrnul Peter L. Berger. Ukazují v zásadě tři pozice, které je možné zastávat. Bezproblémové (mohlo by se říci naivní) přesvědčení, že určitá stanoviska jsou univerzálně platná, relativismus a fundamentalismus (reakce na relativismus). Pro naše účely je podstatné, že žádný z těchto postojů neumožňuje nahlížet vlastní postoje jako sociálně či historicky podmíněné. Viz Berger, Peter L.: *Between relativism and fundamentalism: religious resources for a middle position*. 2010.

Vyřazování řady inteligentních a talentovaných chlapců ze vzdělávacího systému poškozuje celou společnost³⁵⁵. To opět platí v případě, že se většina nejlépe vzdělaných zabývá činnostmi, které vedou k takovému zvyšování životní úrovně, míry bezpečí či otevírání nových pracovních míst, ze kterých budou těžit všechny nebo skoro všechny společenské vrstvy. Pokud je ale naše teorie správná, pak vyřazování chlapců ze vzdělávacího systému zmírňuje výběrové mechanismy elit. Pro jednotlivé chlapce je to pochopitelně nevýhodné, nicméně pro společnost jako celek to znamená, že v produktivních sociálních vrstvách zůstává více schopných lidí. Odvrácenou stránkou ovšem může být, že ze superelity bílých límečků mizí ty vlastnosti, které byly tradičně označovány mužské a které se mohou v některých situacích ukázat jako nepostradatelné.

Co se týče dalšího vývoje, zbývají nám jenom spekulace. I v minulosti byly na zemi civilizace, kde probíhalo třídění osobností a kde ti, kdo byli pokládáni za nejlepší, byli odděleni od profánních ekonomických činností. Je dokonce možné prohlásit, že do určité míry něco takového probíhalo ve většině známých společností a že mnohé společnosti, kde se tak dělo, dosáhly dlouhodobé stability. Jsou tu nicméně podstatné rozdíly.

- 1) Nikdy v dějinách nebyly k dispozici tak dokonalé výběrové nástroje, jako je současné testování, ať už se toto testování provádí v rámci univerzitního přijímacího řízení nebo v rámci výběrových řízení do úřadů či firem. Navíc jsou tyto nástroje neustále zdokonalovány, takže lze očekávat stále ostřejší rozdělení mezi elitou bílých límečků a nižšími třídami.³⁵⁶
- 2) Žádná z minulých civilizací nedosáhla ani vzdáleně srovnatelné technologické vyspělosti a nezbavila se tudíž závislosti na manuální práci podřízených mas.

Za rozdíl proti předchozím civilizacím naopak neoznačujeme globalizaci. Stejně jako civilizace předchozí, i ta současná západní se musí vyrovnávat s výzvami, které přichází zvenčí, od jiných typů společností. Dokud nebude byrokracie západního typu panovat i v Rijádu, Teheránu a na území Islámského státu, nemůžeme hovořit o globální vládě.

Neakceptujeme ani fatalismus, podle něž je byrokratizace nutná a podle něž je technicky nemožné panství superelity bílých límečků eliminovat či zmírnit. Řešení je známé od 60. let³⁵⁷ a osvědčilo se jak na úrovni jednotlivých organizací ve veřejném i komerčním sektoru, tak částečně i ve státní správě³⁵⁸: Vystavit byrokratickou organizaci (podnik, ministerstvo, policii apod.)

³⁵⁵ Matějů, Petr, Smith, Michael L., "Are boys that bad? Gender gaps in measured skills, grades and aspirations in Czech elementary schools." 16. 12. 2014, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01425692.2013.874278>.

³⁵⁶ Herrnstein, Richard J., Murray, Charles A., c. d.

³⁵⁷ Tullock, Gordon, Seldon, Arthur, Brady, Gordon L., c. d., 2002.

³⁵⁸ Hans Adam II., c. d., 2011.

konkurenčnímu tlaku. Ke změnám nedochází proto, že ty sociální skupiny, pro které by byly změny nevýhodné, jsou silnější než ty, které by na změnách mohly mít zájem.

Pokud toto vše platí, pak z toho vyplývá, že základní „optimistické“ scénáře prostě nemohou být naplněny.

- 1) Nelze očekávat návrat západních ekonomik k hospodářskému růstu provázenému masivní tvorbou nových pracovních míst. Nová vyšší třída nemá zájem na prosazení takových opatření, která by k obnovení růstu vedla, nižší třídy zase nemají možnost taková opatření prosadit.³⁵⁹
- 2) Nelze očekávat technologickou změnu, která by vedla k obnovení hospodářského růstu. Jak totiž shodně ukázali Schumpeter i Drucker³⁶⁰, národní ekonomiky se obnovují podnikatelskou aktivitou, nikoliv technologiemi. Technologie mohou usnadnit zakládání nových podniků, ale mohou je také významně zkomplikovat.
- 3) Nelze očekávat zásadní politickou změnu prosazenou standardními demokratickými prostředky. Lze si představit obsazení parlamentu novými politickými stranami nebo volbu nových typů osobností na vůdčích politických pozicích, byrokratické aparáty jsou však dostatečně silné a nepřehledné, aby dokázaly zablokovat změnu směřující proti svým zájmům.³⁶¹
- 4) Nelze očekávat změnu prosazenou cestou revolty, revoluce či občanské neposlušnosti. Nižší třídy, které by mohly mít zájem na změně, jsou méně schopné a hůře organizované než vládoucí sociální vrstva. Lze si naopak představit iracionální výbuchy lidového hněvu (nepravý konflikt v Coserově smyslu).

Co tedy naopak očekávat lze? Budoucnost je nepřehledná, možností je v zásadě neomezeně mnoho. Proto v dalším textu naznačíme jen pět základních scénářů s tím, že reálný vývoj může představovat spíše jejich kombinaci než uskutečnění některého z nich přesně v popisované podobě.

7.1 Scénář Zardoz

Zardoz je britský vědecko-fantastický film z poloviny 70. let se Seanem Connerym v hlavní roli. Děj filmu se odehrává přibližně v roce 2300, kdy je lidstvo rozděleno do dvou skupin. Elity žijí v uzavřených městech a tráví veškerý čas vznešenými kreativními činnostmi, zejména uměleckou tvorbou

³⁵⁹ Nejde o to, že by takové návrhy neexistovaly. I když pomineme koncepce připravované různými neoliberálními instituty, existuje např. plán radikálního snížení administrativního zatížení evropských malých firem. Tento návrh vznikl pod patronací Evropské komise, pracovní skupině předsedal bývalý bavorský ministerský předseda Edmund Stoiber.

Viz článek Stoiber moots plan to exempt micro-businesses from EU rules, dostupný z:

<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f18632ce-53a2-11e4-929b-00144feab7de.html#axzz3N6jC7A2k>.

³⁶⁰ Tomu se podrobněji věnujeme v kapitole 3.3.

³⁶¹ Tomu se podrobněji věnujeme v kapitole 4.3.

a filosofickými diskuzemi. Zbytek lidstva žije primitivním způsobem v okolních pralesích. Elity mají směrem k „divochům“ pouze jediný zájem – zabránit jejich přemnožení.³⁶²

Tolik představa filmařů. Lze si nicméně představit, že při určité úrovni technologického vývoje by se superelita zcela obešla bez dalších sociálních vrstev a ztratila zájem o jakékoliv kontakty s nimi. Takový scénář je podmíněn existencí strojů, které je možné vyrábět a udržovat pomocí jiných strojů bez lidského zásahu (nebo s naprosto minimálními lidskými zásahy). Je podmíněn rozvojem automatizace řady činností ze sféry služeb (práce holiče, maséra, číšníka apod.) do té míry, že by její poskytovatel byl fakticky specializovaným psychologem a vlastní výkon byl svěřen stroji. Je rovněž podmíněn existencí plně automatizovaných bojových a policejních zařízení.

Je samozřejmě otázka, nakolik by taková společnost mohla být dlouhodobě stabilní a zda by vývoj nevedl k vnitřní stratifikaci uvnitř superelity (např. podle schopnosti ovládat bojové roboty), nicméně je představitelné, že by mohla vzniknout. S tím, že potomci dnešních pracujících tříd by nejspíš nežili v pralesích, ale v rozmlácených zbytcích měst a jejich život by představoval jakousi kombinaci dnešních předměstských gangů a středověké městské chátry. Tuto možnost ostatně naznačuje Charles Murray³⁶³, když hovoří o tom, že nové třídní oddělení spolu s určitým typem sociálních programů mohou vést až ke ztrátě schopnosti socializovat další generaci.

7.2 Scénář husité

V českých dějinách můžeme najít dva archetypální příklady otevřené manifestace třídního konfliktu. Prvním z nich je pokus nevolníků o útok na chlumecký zámek v roce 1775. Nezkušená a neorganizovaná rolníci se při střetu s armádou knížete Kinského okamžitě rozprchli, někteří se utopili v místním rybníce a knížeti celá záležitost nestálo ani za to, aby se jel na panství podívat osobně. „Sedláci u Chlumce“ jsou ještě po staletích synonymem debaklu a marnosti pokusu o vzpouru proti elitě s obrovskou technologickou a organizační převahou.

Opačným příkladem jsou husitské války, kdy se k chudinským vrstvám připojili i lidé fakticky vytlačení z vyšších tříd (zejména drobná šlechta), jejichž vojenské zkušenosti a organizační schopnosti daly vývoji úplně jinou dynamiku. Dost možná, že kdyby se k chlumeckým sedlákům připojil vysloužilý armádní kapitán se schopností organizovat partizánskou válku, vzpoura by začala přepadením zbrojnice a východočeské dějiny by vypadaly úplně jinak.

Pro náš scénář dalšího vývoje západních společností to může znamenat následující. Přibývá zájemců o příslušnost k superelitě bílých límečků, konkurenční boj se zostřuje nebo bude zostřovat.

³⁶² Více o filmu v Česko-slovenské filmové databázi, dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/872-zardoz/>.

³⁶³ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 273 a dále.

To může vést k vytvoření vrstvy bývalých příslušníků nové vyšší třídy, jejichž schopnosti nestačily k udržení předchozího postavení, ale jejichž schopnosti a zkušenosti mohou hrát klíčovou roli pro růst sebeuvědomění nižších tříd a jejich schopnosti hájit a prosazovat své zájmy. To by znamenalo, že západní společnosti vstoupí do éry vleklého třídního konfliktu s poměrně častou otevřenou manifestací, přičemž dělicí linií nebude vlastnictví výrobních prostředků, nýbrž osobnostní kapitál. Některé události posledních let (protestní hnutí ve Francii, saské hnutí Pegida, úspěchy protisystémových stran ve Velké Británii a Francii, americké hnutí Tea Party) je zcela jistě možné interpretovat jako manifestace třídního konfliktu.

7.3 Scénář útok zvenčí

Oba předchozí scénáře počítaly s tím, že v dohledné době nebude západní civilizace vystavena žádné nepřátelské konfrontaci s vnějším světem, případně s tím, že takový konflikt dokáže udržet pod kontrolou bez významného úsilí. Lze si ale představit konflikt, který si vyžádá obdobnou mobilizaci zdrojů, jakou byla druhá světová válka. V našem případě to otevírá otázku, zda elita bílých límečků disponuje vedle schopností potřebných pro řízení byrokratických aparátů a uhájení pozic v těchto aparátech (vysoké IQ, vysoké analytické schopnosti, dobré komunikační schopnosti, vysoká kreativita apod.) také schopnosti potřebné pro vítězství ve válce (odhodlání, agresivita apod.). V každém případě by významný útok zvenčí mohl vést k některému z následujících scénářů.

7.3.1 Nové společenství

Hrozba vnějšího nepřítele by v rámci tohoto scénáře vedla k částečnému odstranění třídních bariér, srovnání životních šancí a zmírnění konfliktu, podobně jako k tomu došlo v západních společnostech během druhé světové války. Nezamýšleným důsledkem by pak mohlo být rozšíření prostoru pro vznik nových výrobních firem a ekonomické oživení podobné tomu po druhé světové válce.

7.3.2 Aliance proti chátře

Násilný střet s jinou civilizací by ale také mohl vést ke vzniku spojení mezi novou vyšší třídou a agresorem, jak k tomu podle všeho dochází v některých skandinávských zemích. Současná situace je ovšem dána tím, že současná generace elity bílých límečků podle všeho pokládá nižší třídy se svými zpátečnickými názory, nekultivovaným až násilnickým vystupováním a macho kulturou za největší existující hrozbu. Je představitelné, že další generace superelity bude situaci vnímat jinak.

7.3.3 Zánik civilizace

Skutečně katastrofickou variantou pak je spojení evropských či amerických nižších tříd s agresorem. To si můžeme představit jako spojenectví vyholených fotbalových výtržníků a vousatých bojovníků za ustavení světového kalifátu. Je obtížně představitelné, že by nová vyšší třída mohla být schopna významnějšího odporu. Je také obtížně představitelné, že by tento typ „vzpoury“ mohla přežít civilizace, jak ji známe.

7.4 Scénář rychlého zhroucení

Tento scénář vychází z toho, že může existovat bod, kdy nebude technicky možné vymoci z nižších tříd dostatek prostředků na financování velkých byrokratických aparátů. To by znamenalo náhlou hospodářskou katastrofu, jakou evropské dějiny nepoznaly, a to minimálně ze dvou důvodů:

- Zatímco italský rolník pracující v rytmu setba – sklizeň měl slušnou šanci, že bude v případě zániku říše ušetřen dramatických změn, v současné situaci obrovského provázání všech činností (včetně existence měny, která je fakticky virtuální) by důsledků nebyl ušetřen nikdo. Dokonce i příslovečný pyrenejský pasák koz je fakticky závislý na produktech a službách dodávaných okolní civilizací, pokud ne v každodenním životě, tak pokaždé, když potřebuje lékařské ošetření.
- Zastavení chodu byrokratických aparátů by s vysokou pravděpodobností znamenalo zastavení průmyslové i zemědělské výroby, stejně jako poskytování služeb. To ukazují simulace kybernetických útoků³⁶⁴. Počítačový systém přece nedělá nic jiného, než že přesně definovaným způsobem přenáší přesně definované informace, tedy zefektivňuje byrokratický proces. Není produkce bez byrokracie, alespoň v 21. století. A je velkou otázkou, zda by bylo možné hladce oddělit státní a korporátní byrokratické procesy od byrokratických procesů řízení na taktické úrovni.

Samozřejmě se pak nabízí nepřeberná řada scénářů dalšího vývoje – výbuchy násilí, převzetí moci armádou, ustavení místních občanských autonomií, místních království či cokoliv dalšího. Malou ukázkou některých takových scénářů jsme mohli vidět v roce 2014 na Ukrajině po zhroucení tamní státní moci. Hovoříme o malé ukázce, protože se zdá, že v ukrajinském případě zůstala hlavní vrstva státní byrokracie nedotčena a že financování jejího chodu bylo doplněno zdroji ze zahraničí. Pokud by bylo dosaženo takového bodu, kdy centrální byrokracie nebude schopna zajistit své další financování v západní Evropě nebo USA, neexistuje žádné „zahraničí“ schopné dlouhodobě doplňovat financování.

³⁶⁴ Viz například Singer, Peter W.: *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. 2014.

7.5 Scénář Proč tak snadno

Název tohoto scénáře je odvozen od stejnojmenné knihy³⁶⁵, v níž Ivo Možný popsal vývoj české společnosti mezi lety 1948 a 1989 tak, že oficiální ekonomika ztrácela schopnost zajistit potřeby účastníků, rostl šedý trh a ten se postupně stával tak masivním, že stínové ekonomické struktury začaly dominovat nad strukturami oficiálními. Formální vládcové v určitém bodu svého vládnutí zjistili, že ovládají jen prázdnou slupku a že i oni jsou závislí na šedém trhu. Zánik starého režimu probíhá hladce, alternativní struktury jsou do značné míry připraveny.

Ivo Možný svou práci zaměřil na české reálie, je však vysoce pravděpodobné, že kdyby byla podobná kniha napsána o kterékoliv středoevropské zemi, bylo by její vyznění velmi podobné. Dost možná, že se tu dotýkáme obecnějšího principu společenských systémů příliš sešněrovaných centrální byrokracií a že jsme vstoupili do éry, kdy se budou cyklicky opakovat normalizace a samotové revoluce, tedy éry utužování byrokratické kontroly a éry opouštění byrokratických systémů. Moderní sledovací technologie v tom nemusí hrát významnou roli – minimálně od bodu, kdy se personál centrálních byrokratických institucí stane alespoň částečně závislým na zdrojích distribuovaných mimo oficiální systém.

Šedý trh má ještě jednu výhodu. Produkuje jen takové statky, za které je zákazník ochoten přímo platit, neexistuje na něm dobývání renty. Na šedém trhu budete jen velmi těžko uplatňovat Národní program posilování globální ekologické odpovědnosti nebo konzultace zaměřené na vyrovnaní šancí pohlaví. Jsou-li tedy i příslušníci elity nuceni získávat alespoň část zdrojů na šedém trhu, paradoxně to může vést k nárůstu produktivity a ke zmírňování bariéry mezi třídami.³⁶⁶

Scénář Proč tak snadno je jediným scénářem, který lze označit za optimistický.

Výše uvedené varianty dalšího vývoje se navzájem nevylučují. Je například představitelné, že se bude vyostřovat sociální konflikt, zároveň bude docházet k rozvoji šedého trhu a to vše bude probíhat paralelně s vojenským konfliktem s jinou civilizací. V každém případě můžeme předpokládat,

³⁶⁵ Možný, Ivo: *Proč tak snadno...: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. 2009.

³⁶⁶ To není jen spekulace. K podobnému pohledu na význam šedého trhu docházejí i ekonomové veřejné volby a je to pohled, který se potvrdil i v praxi. Zdá se například, že právě korupce a šedé ekonomiky byly hlavními faktory, jež způsobily masivní růst životní úrovně v Itálii.

Viz Darlympe, Theodore: *Ach, být tak v Anglii. Jak využít korupci*. 2010.

že relativně nudná doba bez velkých změn, která začala ve východní Evropě na začátku 90. let (a v západním demokratickém světě o několik let dříve), je u konce.

8. Závěr

V předcházející práci jsme se pokusili ukázat, že pohled Charlese Wrighta Millse může být přínosný i 60 let po prvním vydání jeho slavné knihy o bílých límečkách.

Jeho teze a pozorování pochopitelně musely být konfrontovány s dalším společenským a ekonomickým vývojem a ukázalo se užitečné je doplnit o tři myšlenkové směry, z nichž některé Mills nemohl znát, případně je znát mohl, ale nebral je dostatečně vážně. Oním novým směrem je ekonomie veřejné volby, oněmi staronovými směry jsou teorie nové třídy a ekonomická teorie inovací.

Práce potvrdila, že sociologická perspektiva může ukázat takové aspekty ekonomického vývoje, které by čistě ekonomickému přístupu zůstaly skryté a že dokáže vysvětlit jevy, pro které má ekonomie jen omezené vysvětlení.

Tím myslíme zejména ekonomickou stagnaci doprovázenou nárůstem nezaměstnanosti, která je typická pro většinu západních ekonomik posledních let. Tam, kde ekonomická analýza ukazuje iracionální a nepochopitelné chyby v hospodářské politice, tam naše práce ukazuje nutný následek změn v sociálně třídni struktuře.

Tato teorie může být uplatněna při studiu řady dílčích problémů, jakými jsou:

- prosazování opatření omezujících volný trh,
 - feminismus a podobná sociální hnutí,
 - vývoj hospodářství jednotlivých států a regionů
- apod.

I když jsme otázku konceptu třídy a rodícího se nového třídniho konfliktu tematizovali jen okrajově a v podstatě implicitně, je zjevné, že toto téma v naší teorii přítomné je. Ukazuje se totiž obraz rodící se nové aristokracie, kterou ovšem – na rozdíl od aristokracie dob před průmyslovou revolucí – udržuje své panství nikoliv pozemkovým vlastnictvím či privilegií garantovanými panovníkem, nýbrž znalostmi, kognitivními schopnostmi i dalšími formami osobnostního kapitálu. To ovšem nemusí znamenat, že takové rozdělení je spravedlivější nebo že třídni hranice je prostupnější. V tomto kontextu je trefná poznámka Jana Kellera³⁶⁷, podle nějž bílé límečky vykazují znaky sociální

³⁶⁷ Keller, Jan, c. d., 2010, str. 129.

třídy, ale i znaky stavu a někdy dokonce kasty. Proto práci uzavíráme úvahou o společenských třídách.

Je třída kategorií, která se hodila do starých dob, která ztratila smysl a lze ji přirovnat k člověku, který nedokázal správně umřít, takže jeho částečně rozložená mrtvola nadále chodí mezi živými a komplikuje jim život?³⁶⁸ Přešel západní svět od třídní společnosti, která je sice strukturovaná, ale beztřídní? Jsou novinové titulky typu „Vaří se rebelie proti politickým elitám, které zruinovaly Evropu“³⁶⁹ jen demagogií bez reálného obsahu, nebo vyjadřují pocit určité sociální vrstvy?

Nižší třídy podle všeho vnímají třídní rozdělení neurčitě, nicméně velmi palčivě. Tak palčivě, že příslušnost k vrstvě manuálně pracujících může být prožíváno jako stigma³⁷⁰ a naopak mezi příslušníky vyšší třídy lze narazit na určitou nervozitu, neochotu se takovému tématu věnovat a naopak silnému zdůrazňování společného zájmu.³⁷¹ A pak je tu představa, která líčí celou společnost jako jednolitou masu vykořisťovanou mýtickým horním jedním procentem, podle které je horních 10 % avantgardou a mluvčími dolních 90 %.³⁷²

Minimálně od dob Ralpa Dahrendorfa³⁷³ dokážeme do určité míry předvídat, jaké následky nastanou, pokud je konflikt zakrýván a pokud není možné jej manifestovat otevřeně. A právě to je poměrně pravděpodobné v našem případě. Elita bílých límečků je specifická v tom, že dokáže své zájmy prosazovat tím účinněji, čím méně jsou manifestovány a nižším třídám zase chybí symboličtí analytici, jejichž práce je potřebná ke vzniku třídy o sobě. To by mohlo vést k tomu, že by konflikt

³⁶⁸ Chan, Paul W.: *A 'zombie' existence: Exploring ulrich beck's zombie categories and construction management research*. 2013.

³⁶⁹ Osborne, Peter, "Rebellion is brewing against the political elite that has ruined Europe", 24. 4. 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10782767/Rebellion-is-brewing-against-the-political-elite-that-has-ruined-Europe.html>.

³⁷⁰ Nedbálková, Kateřina, c. d.

³⁷¹ Toho si všímá výše zmíněná Nedbálková ale mohu to potvrdit i z reakcí čtenářů nebo návštěvníků svých veřejných přednášek. Mezi vysokoškoláky lze narazit na názor, že o třídním rozdělení by se nemělo hovořit, zatímco manuálně pracující třídy je berou jako běžnou součást života.

Jako zajímavá ilustrace stejného principu může posloužit i nedávný film Woodyho Allena *Blue Jasmine*, jehož hrdinka, kultivovaná příslušnice newyorské elity, se musí přestěhovat ke své sestře (pomocná prodavačka, manžel stavební dělník). Jasmína shledává prostředí, kde lidé nenosí značkové módní doplňky, nelétají v business class, vykonávají běžná povolání, sledují v televizi sportovní zápasy a v hádce vytrhávají telefony ze zdi, zcela nesnesitelným a většinu filmu se snaží dostat zpět do svého původního sociálního prostředí. Otázky stratifikace Jasmína explicitně neřeší, přesto jsou přítomny.

Recenze, které byly publikovány v médiích newyorské smetánky (New York Times, Huffington Post) tuto sociálně stratifikační dimenzi filmu zcela pomíjejí. V očích recenzentů je Jasmína osamělou hrdinkou, která řeší osobní tragédii. Třídní rozdělení nestojí za zmínku, příslušníci nižších tříd nestojí za zmínku.

Viz Dargis, Manohla, "Pride stays, even after the fall," 25. 7. 2013, http://www.nytimes.com/2013/07/26/movies/cate-blanchett-stars-in-woody-allens-blue-jasmine.html?_r=0.

Dále viz Noel, Kristen, "No blue jasmine, not my story," 27. 2. 2014, http://www.huffingtonpost.com/kristennoel/no-blue-jasmine-not-my-story_b_4860736.html.

³⁷² Castells, Manuel: *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. 2012.

³⁷³ Šubrt, Jiří, Balon, Jan, c. d., 2010, str. 126 – 131.

probíhal bez pravidel, s mnohem vyšší mírou násilnosti, než by bylo nutné, a mohl by skončit až zničením systému. Ať už by takové zničení mělo podobu výbuchu násilí nižších tříd nebo ekonomického zhroucení v důsledku nekontrolovaného růstu dobývání renty.

Svou práci uzavírám vyjádřením naděje, že sociologie může přispět k tomu, aby se tak nestalo. Zatím vidíme jen hrubé obrysy měnícího se třídního rozdělení. Potřebujeme mu lépe rozumět, chápat jeho dynamiku, zkoumat jednotlivé části. To je obtížné i proto, že nejsme jen badateli, ale také aktivními hráči. Nicméně taková namáhavá a možná i konfliktní práce může být cestou k tomu, abychom si dokázali připustit, že naše jednání má dopad nejen na různé druhy hmyzu v deštných pralesích, ale také na životní šance lidí, kteří žijí pár kilometrů od nás a pouze nepatří do správné sociální vrstvy.

9. Použité prameny

9.1 Elektronické zdroje

- ADAMSON, Brent, Matthew DIXON a Nicholas TOMAN. Why Individuals No Longer Rule on Sales Teams. In: *Harvard Business Review* [online]. January 9, 2014. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://blogs.hbr.org/2014/01/why-the-individual-no-longer-rules-in-sales/>
- ANDERSEN, Esben Sloth. Schumpeter's core works revisited. *Journal of Evolutionary Economics* [online]. 2012, vol. 22, issue 4, s. 628 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s00191-012-0281-5>
- ANDERSEN, Esben Sloth. The essence of Schumpeter's evolutionary economics: A centennial appraisal of his first book. In: *Aalborg University* [online]. 2008. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://vbn.aau.dk/files/16278093/AndersenRio2008-2.pdf>
- ARONSON, Pamela. Feminists Or "Postfeminists"?: Young Women's Attitudes toward Feminism and Gender Relations. *Gender* [online]. 2003-12-01, vol. 17, issue 6, s. 903-922 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://gas.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0891243203257145>
- ATKINSON, Robert D. a David B. AUDRETSCH. Economic Doctrines and Innovation Policy. *Innovations: Technology, Governance, Globalization* [online]. 2010, vol. 5, issue 1, s. 163-206 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/itgg.2010.5.1.163>
- BELL, Daniel. The new class: A muddled concept. *Society* [online]. 1979, vol. 16, issue 2, s. 15-23 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/BF02712888>
- BERGER, Peter L. Four faces of global culture. *The National Interest* [online]. 1997, s. 1-5 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://courses.arch.vt.edu/courses/wdunaway/gia5524/berger97.pdf>
- BERGER, Peter L. The Uncertain Triumph of Democratic Capitalism. *Journal of Democracy* [online]. 1992, vol. 3, issue 3, s. 7-16 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://muse.jhu.edu/content/crossref/journals/journal_of_democracy/v003/3.3berger.pdf
- BRETON, Albert a Ronald WINTROBE. The Equilibrium Size of a Budget-maximizing Bureau: A Note on Niskanen's Theory of Bureaucracy [online]. 1975. [cit. 2014-09-13]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1833280?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21104685202643>

- BUNDLED OUTSOURCING: Myths and Realities, Tradeoffs and Benefits. *Accenture, New York* [online]. 2010, s. 1-4 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: [http://www.accenture.com/SiteCollection/Documents/PDF/256Accenture Bundled Outsourcing Myths and Realities Tradeoffs and Benefits.pdf](http://www.accenture.com/SiteCollection/Documents/PDF/256Accenture_Bundled_Outsourcing_Myths_and_Realities_Tradeoffs_and_Benefits.pdf)
- CEVRO INSTITUT. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.cevroinstitut.cz/>
- CROMPTON, Rosemary a Clare LYONETTE. Work-Life 'Balance' in Europe. *Acta Sociologica* [online]. 2006-12-01, vol. 49, issue 4, s. 379-393 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://asj.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0001699306071680>
- ČÍSELNÍK: Průměrné mzdy podle profese. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: http://ciselnik.artega.cz/prumerne_mzdy_podle_profese.php
- DARGIS, Manohla. Pride Stays, Even After the Fall: Cate Blanchett Stars in Woody Allen's Blue Jasmine. In: *The New York Times* [online]. 25. 7. 2013. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2013/07/26/movies/cate-blanchett-stars-in-woody-allens-blue-jasmine.html?_r=2&
- DEATH OF SMALL BUSINESS: Number of self-employed Americans at all-time low. In: *Channel RT TV* [online]. 3. 5. 2013. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://rt.com/usa/recession-number-americans-self-employed-787/>
- DICKIE, Jim a Barry TRAILER. Understanding What Your Sales Manager Is Up Against. In: *Harvard Business Review* [online]. 6/2006. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://hbr.org/2006/07/understanding-what-your-sales-manager-is-up-against/ar/1>
- EFQM. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.efqm.org/>
- GARTNER. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.gartner.com/technology/home.jsp>
- GREGOROVÁ, Lenka a Milan ŽÁK. Byrokratická bariéra kvality regulace. In: *Politická ekonomie* [online]. 2008. vyd. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.vse.cz/polek/637>
- GREGOROVÁ, Lenka a Milan ŽÁK. Institucionální kvalita, regulace a byrokracie. [online]. 2006. vyd. Working papers [CES VŠEM] [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz/publ/skc/006/17/31/006173167.htm>
- GUEST, D. E. Perspectives on the Study of Work-life Balance. *Social Science Information* [online]. 2002-06-01, vol. 41, issue 2, s. 255-279 [cit. 2014-09-13]. Dostupné z: <http://ssi.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0539018402041002005>
- HAMPL, Petr. Experiment: vysoké daně vedou ke státnímu bankrotu. In: *CFO World* [online]. 18. 3. 2010. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://cfoworld.cz/evropa-a-svet/experiment-vysoke-dane-vedou-spise-ke-statnimu-bankrotu-nez-k-vyrovnanym-rozpocetum-134>

- HAMPL, Petr. Proč je státní bankrot nutnou podmínkou rozumného vládnutí. In: *Finmag* [online]. 11. 7. 2012. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://finmag.penize.cz/ekonomika/266647-proc-je-statni-bankrot-nutnou-podminkou-rozumneho-vladnuti>
- HAMPL, Petr. Proč Metternich přinesl rozkvet a Merkelová přináší zbídačení IV: Co přijde po kapitalismu. In: *Finmag* [online]. 15. 2. 2012. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://finmag.penize.cz/ekonomika/266851-proc-metternich-prinesl-rozkvet-a-merkelova-prinasi-zbidaceni-iv-co-prijde-po-kapitalismu>
- HASSETT, Kevin A. Obama Flubs Schumpeter Creative Destruction 101. In: *American Enterprise Institute* [online]. 29. 6. 2009. [cit. 2015-02-22]. Dostupné z: <http://www.aei.org/publication/obama-flubs-schumpeter-creative-destruction-101/>
- HAUSER, Michael. Kapitalismus nebo demokracie?. In: *Deník Referendum* [online]. 5. 2. 2010. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/1544-kapitalismus-nebo-demokracie>
- HOOGHE, Liesbet. Europe Divided? Elites vs. Public Opinion on European Integration. In: *European Union Politics*. 2003. Dostupné z: <http://www.unc.edu/~hooghe/assets/docs/papers/europe.divided.eup.2003.pdf>
- Improving Public Organisations through Self-Assessment. *European CAF Resource Centre: The Common Assessment Framework*. [online]. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/CAF_2013.pdf
- International organisation for standardization. In: *ISO* [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.iso.org/iso/home.html>
- JOBS. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.jobs.cz/>
- LEADERS. What went wrong with economics: And how the discipline should change to avoid the mistakes of the past. In: *The economist* [online]. 16. 6. 2009. [cit. 2014-08-22]. Dostupné z: <http://www.economist.com/node/14031376>
- LORD, Jeffrey. AMERICA'S NEW THEOCRACY: Liberals and the Gospel of Banning. In: *The American Spectator* [online]. 14. 3: 2013. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://spectator.org/articles/33740/americas-new-theocracy>
- LOUŽEK, Marek. Riziková společnost, záminka pro regulaci. In: *Revue politika* [online]. 20. 2. 2007. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/153/rizikova-spolecnost-zaminka-pro-regulaci>
- MACHONIN, Pavel. Dynamika české společnosti. In: *Listy* [online]. 18. 2. 2014. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=042&clanek=020409>

- MARTIN, Bill a Ivan SZELENYI. Three waves of new class theories. *The city university of New York* [online]. 1987 [cit. 2014-08-22]. Dostupné z: <http://expectationandexpertise.files.wordpress.com/2012/09/szelenyi.pdf>
- MATĚJŮ, Petr a Klára VLACHOVÁ. Od rovnostářství k zásluhovosti?: Česká republika mezi dvěma ideologiemi distributivní spravedlnosti. *Sociologický časopis* [online]. 1995 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/0b86c8dc540813113f3f820e36d4b7bffd4c1df4337_215MATVL.pdf
- MATĚJŮ, Petr a Michael L. SMITH. Are boys that bad? Gender gaps in measured skills, grades and aspirations in Czech elementary schools. *British Journal of Sociology of Education* [online]. 2014-12-16, s. 1-25 [cit. 2015-02-14]. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01425692.2013.874278>
- MV ČR: Sbírka zákonů a sbírka smluv. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/>
- NOEL, Kristen. No Blue Jasmine - Not My Story. In: *The Huffington Post* [online]. 27. 2. 2014. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://www.huffingtonpost.com/kristen-noel/no-blue-jasmine-not-my-st_b_4860736.html
- O'CONNOR, Robert E., Richard J. BORD a Ann FISHER. Risk Perceptions, General Environmental Beliefs, and Willingness to Address Climate Change. *Risk Analysis* [online]. 1999 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.glerl.noaa.gov/seagrant/ClimateChangeWhiteboard/Resources/Uncertainty/Mac1/GLSGNuncert49.pdf>
- OBORNE, Peter. Rebellion is brewing against the political elite that has ruined Europe. In: *The Telegraph* [online]. 24. 4. 2014. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10782767/Rebellion-is-brewing-against-the-politicelelite-that-has-ruined-Europe.html>
- PIAAC: Mezinárodní výzkum dospělých. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.piaac.cz/>
- Profiting from proliferation. *McKinsey&Company* [online]. 2006 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.christiansarkar.com/profitproliferation.pdf>
- SILBERMAN, Astrid. The History of Sales Methodologies. In: *Sales Blog* [online]. 11. 11. 2013 [cit. 2015-02-23]. Dostupné z: <https://www.barrett.com.au/blogs/SalesBlog/2013/2776/some-sales-research/the-history-of-sales-methodologies/>
- STEWART, Wayne H., Jr. a Philip L. ROTH. Risk propensity differences between entrepreneurs and managers: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology* [online]. 2001, vol. 86, issue 1, s. 145-153 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0021-9010.86.1.145>

ŠPAČEK, Ondřej. Typologie životního stylu a jeho sociální diferenciacie. *Sociologický ústav AV ČR* [online]. 2007 [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://sss.soc.cas.cz/2007/WP09-Spacek.pdf>

THE OPEN UNIVERSITY. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <http://www.openuniversity.edu/>

U.S. CHAMBER OF COMMERCE. [online]. [cit. 2014-09-03]. Dostupné z: <https://www.uschamber.com/about-us/about-us-chamber>

WATERFIELD, Bruno. MEPs encouraged to wear 'official sash' of European Parliament. In: *The telegraph* [online]. 11. 6. 2014. [cit. 2015-01-17]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10960379/MEPs-encouraged-to-wear-official-sash-of-European-Parliament.html>

9.2 Literatura

ADAM, Hans II. *Stát ve třetím tisíciletí*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011.

ARATÓ, Krisztina a KANIOK, Petr (ed.). *Euroscepticism and European integration*. CPI/PSRC, 2009.

ARENDR, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Vyd. 1. Překlad Martin Palouš. Praha: Mladá fronta, 1995.

ARONOWITZ, Stanley. *Taking it big: C. Wright Mills and the making of political intellectuals*. New York: Columbia University Press, 2012.

ARROW, Kenneth J. *The limits of organisation*. New York: W. Norton, 1974.

ATKINSON, Robert D a Stephen J. EZELL. *Innovation economics: the race for global advantage*. New Haven, [Conn.]: Yale University Press, 2012.

BECK, Ulrich a Johannes WILLMS. *Conversations with Ulrich Beck*. Malden, MA: Polity Press in association with Blackwell, 2003.

BECK, Ulrich. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Překlad Otakar Vochoč. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.

BECKER, Gary S. *Teorie preferencí*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, 1997.

BELL, Daniel. *Kulturní rozpory kapitalismu*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.

BENN, Suzanne a Dianne BOLTON. *Key concepts in corporate social responsibility*. Los Angeles: SAGE, 2011.

BERGER, Brigitte a Peter L. BERGER. *The war over the family: capturing the middle ground*. 1st ed. Garden City, N. Y.: Anchor Press/Doubleday, 1983.

BERGER, Peter L. *Between relativism and fundamentalism: religious resources for a middle position*. Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans Pub. Co., 2010.

BERGER, Peter L. *Kapitalistická revoluce: padesát propozic o prosperitě, rovnosti a svobodě*. Překlad Eva Šimečková, Věra Kuchařová. Bratislava: Archa, 1993.

- BERGER, Peter L. *Sociologie: Neračte se obtěžovat?*. Spektrum, Washington D. C. 1994.
- BERGER, Peter L. a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Překlad Jiří Svoboda. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- BEST, Heinrich, György LENGYEL a Luca VERZICHELLI. *The Europe of elites: a study into the Europeanness of Europe's political and economic elites*. New York: Oxford University Press, 2012.
- BLACK, Duncan. *The theory of committees and elections*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1987.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Překlad Věra Dvořáková. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998.
- BROOKS, Ian. *Organisational behaviour: individuals, groups and organisation*. 4th ed. New York: Prentice Hall/Financial Times, 2009.
- CALVIN, Robert J. *Sales management*. New York: McGraw-Hill, 2001.
- CASTELLS, Manuel. *Networks of outrage and hope: social movements in the Internet Age*. Cambridge and Malden, MA: Polity Press, 2012.
- CIKÁNKOVÁ, Marie. *Čítanka ke studiu dějin ekonomického myšlení I*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991.
- COLLISON, Chris a Geoff PARCELL. *Knowledge management: praktický management znalostí z prostředí předních světových učících se organizací*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2006.
- CROZIER, Michel. *The bureaucratic phenomenon*. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2010.
- DAHRENDORF, Ralf. *Class and class conflict in industrial society*. Repr. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1959.
- DALRYMPLE, Theodore. *Ach, být tak v Anglii: jak využít korupci*. Praha: Občanský institut, 2010.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. 3.vyd. Praha: Karolinum, 2000.
- DRUCKER, Peter F. *Innovation and entrepreneurship: practice and principles*. Rev. ed. Amsterdam: Butterworth-Heinemann, 2007.
- EDSALL, Larry. *Prototypy- Automobilový design 20. a 21. století*. 1. vyd. Čestlice: Rebo Productions, 2004.
- FISCHER, Frank a Carmen SIRIANNI. *Critical studies in organization and bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press, 1994.
- FLORIDA, Richard L. *The rise of the creative class: revisited*. New York: Basic Books, 2012.
- FREEMAN, Jo a Victoria L. JOHNSON. *Waves of protest: social movements since the sixties*. Lanham, MD: Rowman, 1999, s. 7-24.
- FRIEDMAN, Milton. *Kapitalismus a svoboda*. Vyd. 1. Praha: H, 1994.
- FRIEDMAN, Milton. *Svoboda volby*. 1.vyd. Praha: Liberální institut, 1991.
- FRIEDMANN, Georges. *Rozdrobená práce*. Praha: Práce, 1970.
- FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. 2. vyd. Praha: Naše vojsko, 1994.

- FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Překlad Vlastislava Žihlová. Praha: Naše vojsko, 1993.
- GEARY, Daniel. *Radical ambition: C. Wright Mills, the left, and American social thought*. Berkeley: University of California Press, 2009, s. 1-13.
- GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
- GOODMAN, John R. Wallace, Judith Jarvis THOMSON a Richard C. JEFFREY. *The New Riddle of Induction: The Journal of Philosophy*. Journal of Philosophy, 1966.
- GRAMSCI, Antonio. *Sešity z vězení*. Praha: Československý spisovatel, 1959.
- HAKIM, Catherine. *Erotic capital: the power of attraction in the boardroom and the bedroom*. New York: Basic Books, 2011.
- HALLER, Max. *European integration as an elite process: the failure of a dream?*. New York: Routledge, 2008.
- HAMPL, Petr. *Metodologie sociálních věd v pojetí Karla R. Poppera*. Rigorózní práce. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2012.
- HAMPL, Petr: Největším bezpečnostním rizikem jsou pro nás headhunteři. In: *Data Security management*, 2/2013.
- HAMPL, Petr. Rozhovor s Karlem Soukeníkem, finančním ředitelem Sberbank v České republice. In: *Data Security Management*, 2/2014.
- HAMPL, Petr. Rozhovor s Monikou Mošovou: ředitelkou IT ve společnosti Telefónica. In: *Data Security Management*, 2/2013.
- HAMPL, Petr a Eva KAŠPAROVÁ. *Sociologie řízení*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu, 2012.
- HAMPLOVÁ, Dana. *Děti na psí knížku?: mimomanželská plodnost v ČR*. Vyd. 1. Editor Dana Hamplová. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich a Jaroslav KUDRNA. *Základy filosofie práva*. Vyd. 1. Překlad Vladimír Špalek. Praha: Academia, 1992.
- HERRNSTEIN, Richard J. a Charles MURRAY. *The bell curve: intelligence and class structure in american life*. New York: Free Press Paperbacks Book, 1994.
- HOLMAN, R. *Joseph Alois Schumpeter – teorie podnikatele a hospodářského cyklu*. In: *Ekonomie, právo a politika*. Praha, Centrum pro ekonomii a politiku, 2000.
- CHAN, Paul W. *A 'zombie'existence: exploring Ulrich Beck's zombie categories and construction management research*. In: *Proceedings 29th Annual ARCOM Conference*, Reading, 2013.
- ISAACSON, Walter. *Steve Jobs*. New York: Simon, c2011.
- KELLER, Jan. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
- KLAUS, Václav. *Česká republika na rozcestí: čas rozhodnutí*. 1. vydání. Nakladatelství Fragment, 2013.

- KLVAČOVÁ, Eva a Jiří MALÝ. *Fenomén dobývání renty a jeho vliv na české veřejné finance*. Vyd. 1. Praha: Professional Publishing, 2008.
- KOHOUT, Pavel. *Úsvit: kritika politického systému a návrh nové Ústavy pro Českou republiku*. 1. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2012.
- KOTLER, Philip. *Marketing management*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007.
- KUHN, Thomas Samuel. *Struktura vědeckých revolucí*. Dotisk 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2008.
- LINHART, J., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. a Hana MAŘÍKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- LOUŽEK, Marek. *Metodologie ekonomie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2009.
- LOUŽEK, Marek. *Rozšiřování EU z pohledu teorie veřejné volby*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2004.
- MAJEROVÁ, Věra, Gabriela PAVLÍKOVÁ a Pavlína MAŘÍKOVÁ. *Current social structure of agricultural workers in the Czech Republic*. Agricultural Economics, 2010.
- MAJEROVÁ, Věra, Tomáš KOSTELECKÝ a Luděk SÝKORA. *Sociální kapitál a rozvoj regionu: příklad Kraje Vysočina*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011.
- MANNHEIM, Karl. *Freedom, power and democratic planning*. 3. Aufl. London: Routledge, 1968.
- MANNHEIM, Karl. *Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985.
- MARX, Karl a Friedrich ENGELS. *Manifest komunistické strany: stanovy Svazu komunistů: dějiny Svazu komunistů*. Praha: Svoboda, 1946.
- MATĚJŮ, Petr, Blanka ŘEHÁKOVÁ. *Strukturální determinace růstu nerovností: strukturální reformy a dostupnost vysokoškolského vzdělání v České republice*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008.
- MEADOWS, Donella H., Dennis L. MEADOWS. *Překročení mezí: konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti*. Překlad Pavla Polechová a Ladislav Zvolánek. Vyd. 1. Praha: Argo, 1995.
- MERTON, Robert K. *Studie ze sociologické teorie*. Překlad Jana Ogrocká. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.
- MILLS, Charles W. *Sociologická imaginace*. Vyd. 1. Překlad Václav Dušek. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
- MILLS, Charles W. a Helen SCHNEIDER. *The new men of power: America's labor leaders*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 2001.
- MILLS, Charles W. *The power elite*. New York: Oxford University Press, 1956.

- MILLS, Charles W. *White collar: the American middle classes*. New York, N. Y.: Oxford University Press, 2002.
- MORÁVEK, Jakub. Změny v nové verzi PCI DSS 3.0. In: *Data Security Management*, 1/2014.
- MORE, Thomas. *Utopie*. Vyd. 1. Praha: Orbis, 1950.
- MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...: některé rodinné důvody sametové revoluce : sociologický esej*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakl., 1999.
- MURRAY, Charles a Ivo ŘEZNÍČEK. *Příliš mnoho dobra: americká sociální politika, 1950-1980*. Vyd. 1. Překlad Jana Ogrocká. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.
- MURRAY, Charles A. *Coming apart: the state of white America, 1960-2010*. 1st ed. New York, N. Y.: Crown Forum, 2012.
- MURRAY, Charles A. *The happiness of the people*. Washington, D. C.: AEI Press, 2009.
- NASH, Edward L. *Direct marketing: strategy, planning, execution*. New York: McGraw-Hill, 1982.
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina. *Tak daleko tak blízko: dělnická třída v ČR*. Sociální studia, Brno, 2012.
- NENADÁL, Jaroslav, Darja NOSKIEVIČOVÁ, Růžena PETŘÍKOVÁ, Jiří PLURA a Josef TOŠENOVSKÝ. *Moderní systémy řízení jakosti: quality management*. 2. dopl. vyd. Praha: Management Press, 2002.
- NISKANEN, William A. *Bureaucracy and Representative Government*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction, 2007.
- NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2006.
- PETRUSEK, Miloslav. *Dějiny sociologie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011.
- POPPER, Karl R. *Logic of scientific discovery*. London: Hutchinson, 1995.
- POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. 2. rev. vyd. Praha: Oikoymenth, 2011.
- Power, Leadership and changes in organisation. The Open University, Milton Keynes, 2004.
- PRO, Business Case. *Business case checklist: everything you need to review a business case, avoid failed projects*. S. l.: Business Case Pro, 2009.
- PUTNOVÁ, Anna, Pavel SEKNIČKA a Pavel UHLÁŘ. *Etické řízení ve firmě: nástroje a metody: etický a sociální audit*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007.
- RIES, Eric. *The lean startup: how today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*. 1st ed. New York: Crown Business, 2011.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002.

- RUMMLER, Geary A. a Alan P. BRACHE. *Improving performance: how to manage the white space on the organization chart*. 2. ed. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1995.
- SINGER, Peter W. *Cybersecurity and cyberwar: what everyone needs to know*. Oxford University Press, 2014.
- SCHUMPETER, Joseph Alois. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Překlad Jiří Ogrocký. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.
- SCHUMPETER, Joseph Alois. *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. 1st pub. New York: Galaxy book, 1961.
- SLOTH ANDERSEN, Esben. *Schumpeter and regional innovation*. In: *Handbook of Regional Innovation and Growth*. Cheltenham: Edward Elgar Pub, 2011.
- SOMMERS, Christina Hoff. *Who stole feminism?: How women have betrayed women*. 1st Touchstone ed. New York: Touchstone/Simon, 1995.
- STÖRIG, Hans Joachim a Petr REZEK. *Malé dějiny filosofie*. Vyd. 8., V KNA 2. Překlad Miroslav Petříček, Karel Šprunk. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- ŠAFR, Jiří. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu spotřeby*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Stoupenci proměn*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2012.
- ŠUBRT, Jiří a Jan BALON. *Soudobá sociologická teorie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010.
- TANZI, Vito a Ludger SCHUKNECHT. *Public spending in the 20th century: a global perspective*. New York: Cambridge University Press, 2000.
- TAUSSIG, Frank W. *The tariff history of the United states*. The Knickerbocker Press, 2003.
- The Economist. What went wrong with economics: And how the discipline should change to avoid the mistakes of the past. In: *The Economist, from the print edition*. 16. 7. 2009. [cit. 2014-08-19].
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Vyd. 3. Překlad Vladimír Jochmann. Voznice: Leda, 2012.
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Starý režim a revoluce*. Vyd. 1. Překlad Vladimír Jochmann, Adriena Borovičková. Praha: Academia, 2003.
- TULLOCK, Gordon. *The economics of special privilege and rent seeking*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- TULLOCK, Gordon a Charles Kershaw ROWLEY. *The rent-seeking society*. Indianapolis: Liberty Fund, 2005.
- TULLOCK, Gordon, Arthur SELDON, Gordon L BRADY a Gordon TULLOCK. *Government failure: a primer in public choice*. Washington, DC: Cato Institute, 2002.

WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. 1. čes. vyd. Překlad Jan Škoda. Praha: Mladá fronta, 1997.

WEBER, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Lawrence, Digireads.com, 2008.

WHYTE, William Hollingsworth. *The organization man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

ŽEMLIČKA, Jakub. Elektronické podpisy PAdES v novém. Dostupné v: *Data Security Management*, 2/2013.

Příloha – empirické posouzení předložené teorie

V kapitole 6 jsme testovali, zda formulovaná teorie odpovídá popperovským kritériím vědecké teorie. Nejsilnější požadavek říká, že teorie má mít falsifikátory. To znamená, že jsou představitelné skutečnosti, které – pokud by nastaly – by znamenaly vyvrácení posuzované teorie. Analogicky k tomu můžeme hovořit o zjištěních či výsledcích empirických výzkumů, které by teorii vyvrátily.

Teorie je tím kvalitnější, čím realističtější je naplnění falsifikátorů. Teorie, jejíž falsifikátory jsou nemyslitelné či absurdní, je slabou teorií. Naopak teorie, u níž je dobře představitelné, že může být každým okamžikem vyvrácena, je vědeckou teorií velmi silnou³⁷⁴.

Falsifikátorů je vždy nekonečně mnoho. Jakmile se podaří formulovat alespoň jediný, lze z něj dedukcí odvozovat další a další.

S ohledem na tyto požadavky jsme našli falsifikátory, které znějí následovně.

Falsifikátor A. Najde se případ toho, že v některém státě západního světa dlouhodobě nepřibývá regulačních předpisů.

Falsifikátor B. Najde se případ toho, že v některém státu západního světa dlouhodobě neroste podíl rozpočtů spravovaných elitou bílých límečků³⁷⁵ na HDP.

³⁷⁴ Popper, Karl, c. d., 1995.

³⁷⁵ Termín jsme rozšířili tak, aby pokryl státní rozpočet, rozpočty samosprávy ale také další rozpočty spravované organizacemi jako Česká televize, Státní fond životního prostředí, Státní fond kinematografie atd.

Falsifikátor C. Není významného rozdílu mezi mentálními schopnostmi elity bílých límečků a zbytkem populace. Navíc tyto rozdíly v průběhu času nerostou nebo se dokonce snižují.

Falsifikátor D. Najdou se fakta dokládající, že není významnějších rozdílů mezi životním stylem bohatých a vzdělaných lidí a životním stylem zbytku společnosti (vyjma rozdílů způsobených tím, že movitější třídy si mohou dovolit dražší spotřební zboží, větší byty, luxusnější prázdninové destinace apod.).

Falsifikátor E. Najdou se fakta dokládající, že co se týče podpory programů dobývání renty, není rozdílu mezi zámožnou vzdělanou třídou a zbytkem společnosti, nebo fakta dokládající, že podpora programů dobývání renty je v této skupině nižší než ve zbytku společnosti.

Falsifikátor F. Najde se případ, kdy by některá západní kapitalistická ekonomika dokázala po několik let vytvářet významný počet pracovních míst, aniž by to bylo způsobeno takovým jednorázovým opatřením, které o několik let později způsobí hospodářský úpadek (jako např. dramatický nárůst státního dluhu).

U některých falsifikátorů je představitelné, že pokud bychom vynaložili značné úsilí, mohli bychom shromáždit veškerá relevantní fakta (např. všechny meziroční změny všech státních rozpočtů všech západních států od roku 1800), stále by ale zůstalo „riziko“, že falsifikátor bude naplněn v budoucnu.

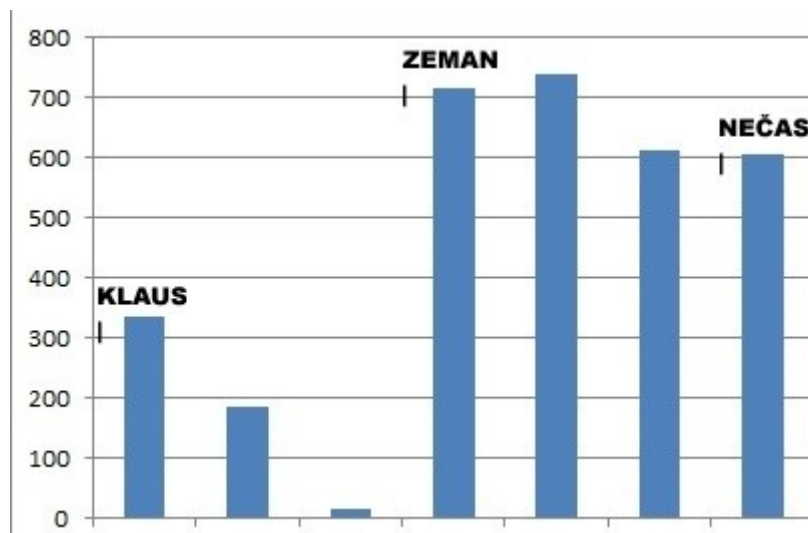
U dalších falsifikátorů není myslitelné, že by mohly být shromážděny za všechny západní země (to se týká např. životního stylu).

Proto budeme postupovat pragmatickým způsobem. Použijeme fakta, která jsou nejsnadněji dostupná.

Falsifikátor A: Najde se případ toho, že v některém státě západního světa dlouhodobě nepřibývá regulačních předpisů.

K naplnění tohoto falsifikátoru stačí zjistit takovou situaci v kterémkoliv jednotlivém západním státu. My se zaměříme na Českou republiku.

Počet zákonů schválených jednotlivými vládami od ustavení České republiky jako samostatného státu vypadá takto:

Obr. 1. Počty zákonů schválených jednotlivými vládami během existence ČR. Údaje jsou zkruseny tím, že některé vlády vládly kratší dobu než čtyři roky. Zdroj: Klaus, Václav: Česká republika na rozcestí.

Připomínáme, že o zahušťování právního prostředí bychom mohli hovořit i v případě, že by nových zákonů ubývalo. Pokud je v roce X přijato 100 nových zákonů a v roce X+1 pouze jeden zákon, jednalo by se o zahušťování, nikoliv rozvolňování. Zmíněný graf tedy znamená, že norem přibývá exponenciálně.

Pokud vezmeme v úvahu i vyhlášky a další normy neschvalované parlamentem, vypadá situace poněkud jinak. To nám ukazuje pohled do sbírek zákonů³⁷⁶, do nichž jsou zařazovány i další normy.

- V letech 1990 – 1992 bylo vyhlášováno přes 600 norem ročně.
- V letech 1993 – 1999 legislativní aktivita poklesla na minimum od pádu komunistického režimu. Nicméně i tak obsahují Sbírkky zákonů 300 – 370 nových zákonů ročně.
- V letech 2000 – 2006 bylo každoročně vyhlášováno 500 – 700 nových zákonů, vyhlášek a dalších norem. Zvýšení aktivity souvisí se vstupem do EU.
- Od roku 2008 do současnosti obsahují sbírky 400 – 500 nových norem ročně.

To by znamenalo, že od konce komunistického režimu bylo přijato více než 8000 zákonů a regulačních vyhlášek. Bližší pohled však ukazuje, že toto číslo je nadsazené, neboť sbírky zákonů neobsahují jen nové zákony a vyhlášky, ale i další dokumenty, a to zejména:

- novely, tedy úpravy předchozích norem. Zatímco v prvních letech po roce 1989 bylo novel minimum, v posledních letech připadá přibližně polovina legislativního procesu na opravy dosavadních zákonů a vyhlášek;
- sdělení, stanoviska centrálních úřadů a podobná upřesnění;

³⁷⁶ MV ČR: Sbírkky zákonů. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/sbirka-zakonu.aspx>.

- vyhlášky, které nejsou regulační, nýbrž které upravují některé jednorázové státní aktivity jako např. vydávání výročních mincí.

Nicméně i po této redukci je zřejmé, že každoročně přibývá 150 – 200 nových norem upravujících některou oblast občanského života nebo podnikání. Když uvážíme, že předchozí normy zůstávají v platnosti, otevírá se nám obraz rychle se zahušťující sítě předpisů. To je zcela ve shodě s posuzovanou teorií.

Falsifikátor A nebyl naplněn. Posuzovaná teorie prozatím obstála.

Falsifikátor B: Objem prostředků, které centrální autorita odebírá soukromníkům a o jejichž distribuci tato centrální autorita rozhoduje, se dlouhodobě nezvyšuje, nebo se alespoň nezvyšuje poměr této částky k celkovému množství prostředků k dispozici. Pokud objem přerozdělovaných prostředků roste, je to převážně důsledkem specifických rysů nějakého západního národa (například sklonu ke korupci).

Získat data o dostatečném počtu zemí v dlouhých časových řadách by asi bylo velmi pracné, nicméně tuto práci za nás udělal Tanzi³⁷⁷ a jeho kolegové, kterým byly k dispozici zdroje a aparát Mezinárodního měnového fondu³⁷⁸. Základní teze knihy spočívající v tvrzení, že existuje významná disproporce mezi vysokým tempem zvyšování nákladů státu a nízkým tempem zlepšování služeb občanům, nebude pro tuto chvíli předmětem našeho zájmu. Zajímavější jsou data, která Tanzi a jeho kolegové shromáždili a která jsou seřazena v následující tabulce:

	1870	1913	1920	1937	1960	1980	1990	1996
Austrálie	18,3	16,5	19,3	14,8	21,2	34,1	34,9	35,9
Rakousko	10,5	17	14,7	20,6	35,7	48,1	38,6	51,6
Kanada	-	-	16,7	25,0	28,6	38,8	46	44,7
Francie	12,6	17	27,6	29,0	34,6	46,1	49,8	55
Německo	10	14,8	25	34,1	32,4	47,9	45,1	49,1
Itálie	13,7	17,1	30,1	31,1	30,1	42,1	53,4	52,7
Irsko	-	-	18,8	25,5	28	48,9	41,2	42

³⁷⁸ Tanzi, Vito, Schuknecht, Ludger: *Public spending in the 20th century: a global perspective*. 2000.

³⁷⁸ Tanzi, Vito, Schuknecht, Ludger, c. d., str. 3.

Japonsko	8,8	8,3	14,8	25,4	17,5	32	31,3	35,9
Nový Zéland	-	-	24,6	25,3	26,9	38,1	41,3	34,7
Norsko	5,9	9,3	16,0	11,8	29,9	43,6	54,9	49,2
Švédsko	5,7	10,4	10,9	16,5	31	60,1	59,1	64,2
Švýcarsko	16,5	14	17,0	24,1	17,2	32,8	59,5	39,4
Velká Británie	9,4	12,7	26,2	30	32,2	43	34,3	43
USA	7,3	7,5	12,1	19,7	27	31,4	32,8	32,4
průměr	10,8	13,1	19,6	28	28	41,9	43	45

Tab. 1. Poměr vládních výdajů vůči hrubému domácímu produktu. Pro naše účely je zejména zajímavé, že: a) vládní výdaje rostou i mimo válečná období, b) existují případy, kdy se vládní výdaje v určité zemi delší dobu udržují na stejné úrovni (např. Itálie od 20. do 60. let) nebo dokonce dojde k prudkému poklesu (Británie 80. léta, Švýcarsko 90. léta), i v těchto zemích směřuje dlouhodobý trend jednoznačně k nárůstu. Podstatné je, že tento trend působí ve všech sledovaných západních zemích bez ohledu na kulturní specifika či details politického uspořádání.

Falsifikátor B nebyl naplněn. Posuzovaná teorie obstála.

Falsifikátor C. Není významného rozdílu mezi mentálními schopnostmi elitou bílých límečků a zbytkem populace. Navíc tyto rozdíly v průběhu času nerostou nebo se dokonce snižují.

Toto tvrzení není zdaleka tak banální, jak by se mohlo zdát, a to z několika důvodů:

Intuitivní lidové přesvědčení má tendenci domnívat se, že lidé pracující na vysokých úřednických a manažerských pozicích se na ně dostali spíše díky protekci, kontaktům, využívání sociálního³⁷⁹ či erotického³⁸⁰ kapitálu nebo bohatství svých rodičů.

Když srovnáme naši dobu s časy, v nichž psal Mills Bílé límečky, nezdá se, že by tehdejší manažerská a byrokratická elita byla zároveň také elitou kognitivní a vzdělanostní. Pokud by se mezi dělníky našel někdo podstatně inteligentnější než ředitel továrny, nebylo by to nijak šokující. Stejně jako nebylo šokující, když ředitel firmy neměl univerzitní vzdělání. Situace České republiky s dělnickými kádry 50. let měla ještě daleko extrémnější podobu, což souviselo s jinými příčinami,

³⁷⁹ Šubrt, Jiří, Balon, Jan: *Soudobá sociologická teorie*. 2010, str. 172 – 182.

³⁸⁰ Hakim, Catherine, c. d.

nicméně ještě v posledních letech před totálním znárodněním byste inženýra našli spíše v konstrukci než v kanceláři generálního ředitele.

V rámci kognitivních schopností neposuzujeme vlastnosti jako vůdcovství, schopnost motivovat, či houževnatost (jaké mohou přirozeně souviset s prací manažera), ale spíše schopnost řešit problémy, pracovat s informacemi, orientovat se v počítačovém prostředí atd.

K pokusu o falsifikaci využijeme data získaná v rámci výzkumu PIAAC (Programme for International Assessment of Adult Competencies)³⁸¹, který zkoumá činnosti, jimž se lidé věnují v každodenním životě (čtení, vyhledávání údajů, využívání počítačů a technologií). Konkrétně nás budou zajímat data za Českou republiku sebraná v roce 2013.

Protože nemáme k dispozici data testovaná v delších časových řadách, museli jsme se spokojit s věkovými kohortami. Lze totiž předpokládat následující:

- manažer pracující se symboly má výrazně více příležitostí trénovat analytické schopnosti než člověk, který řeší běžné záležitosti ve výrobě, skladování apod. Navíc během své profesionální dráhy často dostává školení, která tomu odpovídají. Rozdíl by se tedy měl během života zvětšovat.
- I mezi elitou bílých límečků existuje konkurenční boj a ti, kdo prokázali nejméně schopností, jsou postupně vyřazováni a nahrazováni. Proto bychom mohli očekávat, že s rostoucím věkem se bude zvětšovat rozdíl mezi elitou bílých límečků a zbytkem společnosti.

Intuitivní pohled tedy říká, že ve vyšších věkových kohortách bude rozdíl v mentálních schopnostech vyšší. Z teorie, kterou navrhujeme, naopak vyplývá, že větší rozdíly v mentálních schopnostech by měly být v mladších kohortách (zdokonaluje se výběrový mechanismus).

Formulovali jsme tedy následující hypotézy:

H1 – není statisticky významného rozdílu mezi mentálními schopnostmi vyšších úředníků a zbytku společnosti,

H2 – rozdíl mezi mentálními schopnostmi vyšších úředníků a zbytku společnosti s rostoucím věkem roste.

K testování hypotéz jsme zkonstruovali novou proměnnou, která označuje příslušnost k elitě bílých límečků. Aby respondent mohl být zařazen do této skupiny, musí splňovat dva znaky.

- a) Musí pracovat v některé z následujících manažersko – administrativních profesí

Legislators and senior officials
Legislators
Senior government officials
Senior officials of special-interest organizations
Managing directors and chief executives

³⁸¹ Více na stránkách Mezinárodní výzkum dospělých. Dostupné z: <http://www.piaac.cz/>.

Managing directors and chief executives
Business services and administration managers
Finance managers
Human resource managers
Policy and planning managers
Business services and administration managers not elsewhere classified
Sales, marketing and development managers
Sales and marketing managers
Advertising and public relations managers
Research and development managers
Professional services managers
Social welfare managers
Education managers
Financial and insurance services branch managers
Professional services managers not elsewhere classified
Life science professionals
Farming, forestry and fisheries advisers
Environmental protection professionals
Environmental engineers
Architects, planners, surveyors and designers
Landscape architects
Town and traffic planners
Dieticians and nutritionists
Education methods specialists
Finance professionals
Accountants
Financial and investment advisers
Financial analysts
Administration professionals
Management and organization analysts
Policy administration professionals
Personnel and careers professionals
Training and staff development professionals
Sales, marketing and public relations professionals
Advertising and marketing professionals
Public relations professionals
Technical and medical sales professionals (excluding ICT)
Information and communications technology sales professionals
Legal professionals
Lawyers
Judges
Legal professionals not elsewhere classified
Social and religious professionals
Economists
Sociologists, anthropologists and related professionals
Philosophers, historians and political scientists
Psychologists
Social work and counselling professionals

Religious professionals
Authors, journalists and linguists
Authors and related writers
Journalists
Translators, interpreters and other linguists
Environmental and occupational health inspectors and associates
Financial and mathematical associate professionals
Securities and finance dealers and brokers
Credit and loans officers
Accounting associate professionals
Statistical, mathematical and related associate professionals
Sales and purchasing agents and brokers
Commercial sales representatives
Business services agents
Conference and event planners
Employment agents and contractors
Office supervisors
Legal secretaries
Administrative and executive secretaries
Regulatory government associate professionals not elsewhere classified
Legal, social, cultural and related associate professionals

- b) Musí dosahovat měsíčního příjmu alespoň 50 000 korun. Tím spolehlivě vyřadíme pomocné síly se stejnou vizitkou. Pod označením „marketingový ředitel“, „koordinátor lidských vztahů“, „manažer společenské odpovědnosti“ apod. totiž může být zahrnut jak skutečný příslušník elity, tak asistent s nulovými pravomocemi a hezkou vizitkou.

Mentální schopnosti vyjadřujeme pomocí tří proměnných:

- Numerické schopnosti
- Gramotnost (práce s psaným textem)
- Schopnost řešit problémy

U každé z nich se fakticky jedná o načtení výsledků několika testů zaměřených na příslušný typ mentálních schopností.

	ostatní	elita bílých límečků
numerické schopnosti (průměr)	278,86	311,16
gramotnost (průměr)	275,76	305,2
řešení problémů (průměr)	280,84	311,69

N (elita bílých límečků) = 131

N (ostatní) = 2 916

Hypotéza H1 byla vyvrácena. Ve všech měřených oblastech mentálních schopností platí, že elita bílých límečků výrazně převyšuje běžnou populaci.

Dále zjišťujeme rozdíly v jednotlivých věkových kategoriích (posuzujeme hypotézu H2).

Numerické schopnosti

	ostatní	elita bílých límečků	rozdíl
Do 35 let	286,96	328,45	41,49
35 - 49 let	276,8	303,83	27,03
50 let a více	271,31	294,19	22,88

Gramotnost

	ostatní	elita bílých límečků	rozdíl
Do 35 let	285,43	318,98	33,55
35 - 49 let	275,01	299,87	24,86
50 let a více	264,16	291,22	27,06

Řešení problémů

	ostatní	elita bílých límečků	rozdíl
Do 35 let	294,84	329,97	35,13
36 - 49 let	274,49	304,44	29,95
50 let a více	265,67	286,8	21,13

Hypotéza H2 byla vyvrácena. Tendence je jednoznačně taková, že v kohortách, které svou kariéru zahajovaly později, je rozdíl mezi mentálními schopnostmi byrokratů a manažerů a běžnou populací vyšší. **Falsifikátor C nebyl naplněn. Posuzovaná teorie obstála.**

Falsifikátor D. Vyšší třída se od nižších tříd neliší životním stylem v jiném smyslu než schopností dopřát si všeho více, užívat dražší produkty, služby atd.

Tímto tématem se opakovaně zabýval již zmiňovaný Charles Murray³⁸², který dospěl ke zjištění³⁸³, že se ve Spojených státech od 50. let (tedy přibližně od doby, kdy byly napsány Bílé límečky) zformovala nová vyšší třída, která se od zbytku společnosti výrazně odlišuje životním stylem. Zatímco ještě v 50. letech, jak ukazuje Murray, si bohatí mohli dovolit větší domy, rychlejší automobily, dražší obleky

a luxusnější letní destinace, ale jejich vkus a životní priority se nelišily od ostatních. Kdyby kterýkoliv příslušník nižší třídy zbohatl, byl by schopen si v podstatě obratem osvojit očekávaný životní styl. Na začátku 21. století se nová vyšší třída od nižších tříd odlišuje převážně životním stylem. Bohatí lidé mají jiné životní priority, jiný vkus, tráví volný čas jiným způsobem atd.³⁸⁴ A co je zajímavé, navzdory často opakované představě o konzumním životním stylu, který údajně glajchšaltuje dříve strukturovanou společnost, se kulturní rozdíly mezi třídami naopak zvyšují.³⁸⁵

Tím se Murrayho koncepce pronikavě liší třeba od té, kterou rozpracoval Bourdieu a která kulturní distinkci jako jeden ze způsobů udržení třídního panství chápe spíše jako dědictví „starého režimu“³⁸⁶.

Nám zbývá prozkoumat, zda neexistují data, která by potvrdila, že se sociální třídy neliší životním stylem a pokud ano, zda to není jen mizející pozůstatek starých časů. Příklad České republiky je pro nás zvláště významný nejen s ohledem na zájem autora a čtenářů, ale také kvůli výchozímu stavu s minimální vazbou mezi majetkovými poměry, kulturním vkusem a životním stylem.

Empirický materiál, který by mohl takový falsifikátor poskytnout, je shromážděn a zpracován ve studii Jiřího Šafra³⁸⁷ o vztahu sociálních tříd a životního stylu. Výzkumník dospívá k závěru, že „celkové výsledky ukazují na platnost hypotézy, podle které je životní styl, alespoň ve většině oblastí, které jsme sledovali, utvářen zejména vertikální pozicí v sociální struktuře“³⁸⁸. Ale nejen to, Šafr dokonce potvrzuje, že pomyslná hranice dvou potenciálně třídních kultur probíhá tak, že odděluje vyšší třídy, kde přednosta domácnosti pochází z bílých límečků, od nižších vrstev. Celková dynamika směřuje ke zvyšování rozdílů mezi sociálními skupinami – „postupně se k sobě přimyká materiálně výkonová

a vzdělanostně kulturní složka statusu.“³⁸⁹ Šafr dokonce hovoří o rodící se skupině „vítězů globalizace“,³⁹⁰ byť podotýká, že její formování je znatelné jen u lidí do 35 let.

³⁸² Murray, Charles A., c. d., 2012.

³⁸³ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 46 a dále.

³⁸⁴ Murray, Charles A., c. d., 2012, str. 120.

³⁸⁵ Bourdieu, Pierre, c. d.

³⁸⁶ Tocqueville, Alexis de: *Starý režim a revoluce*. 2003.

³⁸⁷ Šafr, Jiří, c. d.

³⁸⁸ Šafr, Jiří, c. d., str. 110.

³⁸⁹ Šafr, Jiří, c. d., str. 55.

³⁹⁰ Šafr, Jiří, c. d., str. 114.

Falsifikátor D nebyl naplněn. Posuzovaná teorie prozatím obstála.

Falsifikátor E. Najdou se fakta svědčící o tom, že příslušníci elit nejsou dobývání renty nakloněni o nic více než ostatní složky populace. Tato fakta nebude možné vysvětlit specifickou situací jedné země nebo konkrétní historickou situací.

Stejně jako není možné dokázat, že nikde na světě neexistuje bílá vrána³⁹¹, není možné dokázat, že neexistuje žádný fakt, který by vedl k uvedenému falsifikátoru. Můžeme se ovšem podívat do řady studií, které na toto téma existují.

Začneme prací, která má nám podobné téma v samotném názvu³⁹². Studie *Rozdělená Evropa? Elity versus veřejné mínění o evropské integraci* byla publikována v roce 2003 a porovnává názory tří sociálních skupin na 13 různých evropských politik.

Těmito skupinami jsou:

- evropské elity (lidé pracující přímo pro centrální orgány EU)³⁹³
- národní elity³⁹⁴
- běžná veřejnost.

Pro naše účely je podstatné, že jako elity je fakticky označována ta skupina, které říkáme elita bílých límečků nebo nová vyšší třída, a že výzkum dokonce vyčlenil jakousi superelitu či „tvrdé jádro“ bílých límečků.

Studie zkoumá názory na 13 položek, z nichž u některých není zřejmé, že by s nimi byly spojeny nové masivní příležitosti pro dobývání renty³⁹⁵. Vybrali jsme proto pouze ty, u kterých

³⁹¹ Disman, Miroslav, c. d.

³⁹² Hooghe, Liesbet, "Europe Divided? Elites vs. Public Opinion on European Integration," 2003, <http://www.unc.edu/~hooghe/assets/docs/papers/europe.divided.eup.2003.pdf>.

³⁹³ Hooghe, Liesbet, c. d., str. 283.

³⁹⁴ Národními elitami se zde rozumí volení politici, státní úředníci, manažeři velkých firem, odboroví předáci, pracovníci médií a vědecko-kulturní elity. Hooghe, Liesbet, c. d., str. 299.

předpokládáme, že je zřejmé, že je s nimi spojeno přerozdělování, navyšování rozpočtů a vznik nových úředních míst.

- pomoc třetímu světu
- životní prostředí
- společná zemědělská politika
- imigrační a azylová politika
- věda a výzkum

Studie srovnává výsledky různých výzkumů, kde se respondenti z výše uvedených skupin vyjadřovali k tomu, zda má být ta která oblast řešena na úrovni EU.

	Evropská elita	Národní elity	Veřejné mínění
pomoc třetímu světu	93,5	70,9	65,1
životní prostředí	89,1	75,2	58,8
zemědělská politika	82,4	56,0	48,5
imigrační a azylová politika	90,3	67,9	44,4
věda a výzkum	64,5	64,6	69,2

Z výsledků je patrné, že ve většině sledovaných oblastí vykazuje elita bílých límečků výrazně vyšší sympatie k opatřením umožňujícím budování renty než ostatní vrstvy obyvatel.

Ale nejde jen o jednu studii. Max Haller³⁹⁶, který ve své knize zpracoval výsledky celé řady výzkumů, ukázal, jak integrační aktivity otevírají řadu zcela nových kariérových drah, které jsou dostupné pouze elitě bílých límečků (Haller je nazývá evropskými elitami),³⁹⁷ ale ukazuje také – a to je pro nás obzvláště zajímavé – že jsou logické rozdíly v pohledu na význam různých evropských politik „mezi elitami a občany“.³⁹⁸ Stejný pohled podporují i jiní autoři, kteří se touto problematikou zabývají,³⁹⁹ nebo

³⁹⁵ Příkladem takové položky je společná obranná politika. Je možné, že by s jejím zaváděním byl spojen vznik nových úřadů a nejrůznější zakázky na poradenské, telekomunikační a jiné služby. Přesto tomu může být tak, že respondent přemýšlí v první řadě o tom, zda má existovat národní armáda nebo společná evropská armáda a příležitosti k dobývání renty si nemusí uvědomovat.

³⁹⁶ Viz Haller, Max, c. d.

³⁹⁷ Haller, Max, c. d., str. 58 a dále.

³⁹⁸ Haller, Max, c. d., str. 18 – 30.

³⁹⁹ Např. Best, Heinrich, Lengyel, György, Verzichelli, Luca: *The Europe of elites: a study into the Europeaness of Europe's political and economic elites*. 2012.

dokonce hovoří o lidech, kteří evropské politiky dobývání renty nepodporují, jako o „loserech modernizace“⁴⁰⁰, což lze přeložit jako ty lidi, kterým se nepodařilo stát se příslušníky nové vyšší třídy.

Evropský pohled doplníme studií⁴⁰¹ z opačné strany Atlantiku, tentokrát se zaměřením na klimatickou změnu a postoj obyvatel k vládním aktivitám zaměřeným na boj proti globálnímu oteplování. Výzkum názorů obyvatel USA lze v podstatě rozdělit do dvou oblastí:

- první se týká dobrovolné skromnosti, tedy záležitostí jako preference hromadné dopravy, omezené využívání klimatizace apod. Zde se ukazuje výrazná souvislost mezi postoji a pohlavím respondenta (ženy jsou klimaticky ohleduplnější než muži) a jen velmi slabou souvislost mezi postoji v této oblasti a socio-ekonomickým statutem.
- druhá se týká vládních regulačních aktivit, jako jsou programy povinného snižování skleníkových plynů nebo povinné normy pro energetickou efektivitu automobilů a různých zařízení. Studie je doplněna položkami, kde respondent vyjadřuje souhlas nebo nesouhlas s tvrzeními typu „vláda je vždy marnotratná a neefektivní“, „vládní regulace působí více škody než užítku“ či „vládní regulace jsou nutné pro ochranu veřejného zájmu.“ Tady se nabízí obraz zcela jiný. Pohlaví působí opačným směrem než u předchozí skupiny otázek a ukazuje se silná korelace mezi postoji, příjmem a vzděláním. Lze-li zkonstruovat něco jako ideální typ zastávce aktivní vládní politiky proti klimatické změně, je to starší muž s vysokoškolským vzděláním a nadprůměrným příjmem⁴⁰², konstatují autoři studie.

Ohledně postojů k feministickým regulačním programům můžeme využít výzkumu provedeného v USA⁴⁰³, v němž se autorky zabývaly postojem žen různých ras a různého vzdělání k feminismu (implicitně předpokládáme korelaci mezi postojem k feminismu jako ideologii a postojem k feministickým programům financovaným z veřejných prostředků nebo prosazovaným centrálními autoritami). Zvláště podstatné pro nás je, že dotazování explicitně obsahovalo sympatie vůči státním opatřením pro dosažení feministických cílů. Studie ukázala silný vztah mezi sociodemografickými charakteristikami a postoji k feminismu. Nejvyšší míra ztotožnění s feministickým programem byla

⁴⁰⁰ Arató, Krisztina, Kaniok, Petr (ed.): *Eurocepticism and European integration*. 2009.

⁴⁰¹ O'Connor, Robert E., Bord, Richard J., Fisher, Ann, "Risk Perceptions, General Environmental Beliefs, and Willingness to Address Climate Change," 1999, <http://www.glerl.noaa.gov/seagrant/ClimateChangeWhiteboard/Resources/Uncertainty/Mac1/GLSGNuncert49.pdf>.

⁴⁰² O'Connor, Robert E., Bord, Richard J., Fisher, Ann, c. d., str. 469.

⁴⁰³ Aronson, Pamela, "Feminists Or "Postfeminists"?: Young Women's Attitudes toward Feminism and Gender Relations," 2003, s. 903-922, <http://gas.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0891243203257145>.

identifikována mezi běloškami s vysokoškolským vzděláním. Naopak mezi respondentkami - barevnými příslušnicemi dělnické třídy nebyla ani jediná, která by se označila za feministku.

Tento pohled potvrzuje i souborná práce zabývající se vývojem postojů k feminismu v posledním čtvrtletí 20. století. Ukazuje, že jedním z klíčových prediktorů je vzdělání respondenta nebo respondentky a vzdělání jejich matky. Podle autorů studie je to způsobeno tím, že na univerzitě je více možností seznámit se s feministickými programy. Aniž bychom bagatelizovali význam tohoto vysvětlení, můžeme konstatovat, že nijak nesnižuje vztah mezi názorem a třídní příslušností.

Závěr: Prozkoumali jsme tři oblasti politických programů dobývání renty – vytváření společných evropských programů, ekologické iniciativy a feminismus. Ve všech případech jsme zjistili, že příslušníci nové vyšší třídy (tedy vrstva s nejvyšším vzděláním, příjmem a nejvyššími mentálními schopnostmi) podporují tyto programy více než příslušníci nižších tříd. Posuzovaná teorie tedy prozatím obstála.

Falsifikátor E nebyl naplněn. Posuzovaná teorie prozatím obstála.

Na závěr přílohy připomínáme, že tyto výsledky neznamenaají, že by bylo možné označit testovanou teorii za prokázanou. Je nadále možné, že se podaří kterýkoliv z navržených falsifikátorů naplnit. Tvrdíme pouze, že se jedná o teorii splňující podmínky obou Popperových bříteř, že si tudíž může oprávněně nárokovat status vědecké teorie a že nevíme o žádných faktech, které by ukazovaly na naplnění falsifikátorů.